МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

На правах рукопису

ЯРЕМА ОЛЕГ РОМАНОВИЧ

УДК 330.35: [330. 362:334. 724.6.025.12] (477)

МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

08.00.01 – Економічна теорія та історія економічної думки

Д И С Е Р Т А Ц І Я

на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Науковий керівник

доктор економічних наук, професор

Майовець Євген Йосифович

Львів – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП 3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ 10
1.1. Суть, функції та методологія дослідження ефективності державного сектора економіки 10
1.2. Тенденції розвитку державного сектора економіки в розвинутих країнах у XX ст. 24
1.3. Еволюція поглядів представників основних економічних шкіл на роль державного сектора в економічному зростанні національної економіки 31
Висновки до 1-го розділу 51
РОЗДІЛ 2. МАКРОЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ 53
2.1. Місце державного сектора в забезпеченні зростання трансформаційної економіки 53
2.2. Аналіз впливу державного підприємницького сектора на функціонування економіки в умовах нестабільності 73
2.3. Оцінка ефективності інституційно-правового механізму управління державним сектором як передумови зростання національної економіки 103
Висновки до 2-го розділу 131
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА НА ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ 133
3.1. Напрями формування ефективної моделі функціонування державного сектора... 133
3.2. Світовий досвід управління державним сектором задля стимулювання економічного зростання та можливості його впровадження в Україні 146
Висновки до 3-го розділу 156
ВИСНОВКИ 158
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 161
ДОДАТКИ 188

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Структурні зміни в державному секторі економіки України, їхня орієнтація на ефективність і економічне зростання відбуваються в складних та суперечливих умовах. Ресурси державного сектора застосовуються неефективно й не відповідають його потенціалу. Процеси роздержавлення і приватизації на етапі трансформаційного періоду загострили наявні суперечності, створивши підґрунтя для формування потужного корупційного управління державним підприємницьким сектором і використання державної власності в інтересах олігархічних кланів.

На сучасному етапі гостро постає проблема переосмислення місця та ролі державного сектора економіки, його стратегічної мети і тактичних завдань. Означена проблема набуває особливої актуальності у контексті воєнних дій на Сході України, необхідності концентрації ресурсів для підтримки обороноздатності країни й економічного зростання.

Основу сучасної моделі функціонування державного сектора економіки має становити комплекс стабілізаційних, антикорупційних, інноваційних заходів. Їх потрібно спрямовувати на стимулювання розвитку державного підприємницького сектора та його оптимізацію. Це відповідно зумовлює необхідність глибокого дослідження та наукових дискусій щодо розвитку державного сектора економіки в нинішній ситуації. Тому надзвичайно важливими є формування відповідальної та соціально активної позиції вчених-економістів, використання їхніх новітніх розвідок і рекомендацій, а також конструктивних напрацювань в інформаційному середовищі країни. Для дослідницької еліти України постають завдання з науково-методологічного обґрунтування функціонування державного сектора економіки в умовах військово-політичної нестабільності й пошуку оптимальних варіантів поєднання діяльності державного і приватного секторів вітчизняної економіки.

Назріла потреба довести, що в сучасній економіці України, попри інші невідкладні проблеми, має забезпечуватися динамічний інноваційний розвиток. Локомотивом інноваційного поступу може бути державне підприємництво.

Упевненість у приватній власності та можливостях ринкових сил серйозно розладнана і спростовується глобальною рецесією та нестабільністю внутрішньополітичного й економічного середовища в Україні. У зв'язку з цим усебічний аналіз механізму регулювання та управління державним сектором як елемента макроекономічної координації набуває особливого значення.

Проблеми визначення мети, завдань, форм, інструментів, масштабів і механізмів функціонування державного сектора економіки актуальні не лише для України. Вони властиві кожній країні та мають перманентний характер. Це засвідчує постійний і глибокий інтерес до цих проблем науковців, передовсім класиків економічної науки – В.Петі, А.Сміта, Д.Рікардо, С.Сісмонді, К.Маркса, К.Менгера, Л.Вальраса, М.Туган-Барановського, А.Маршала. Утім лише праці дослідників ХХ ст. – Дж. М. Кейнса, Дж. Гікса, Е. Гансена, Р. Гарода, П. Семюелсона, Е. Аткінсона, Дж. Стігліца, Р. Масгрейва, Дж. Гелбрейта, Д. Норта, А. Мюлера-Армака, М. Фрідмана, Дж. Б'юкенена та ін. – державний сектор економіки почали розглядати ключовою макроекономічною одиницею. Відтак цей сектор став одним з головних агрегатів національної економіки.

Питанням сутності, економічних форм, особливостей функціонування й ефективності державних ряд підриємств присвятили розвідки вітчизняні учені А. Гальчинський, В. Геєць, О. Длугопольський, І. Жадан, Я. Жаліло, С.Іванов, О. Канов, В. Міщенко, С. Науменкова, Л. Підопригора, О. Процків, О.Редькін, Є. Старовський, А. Філіпенко, Л. Цимбал, Л. Червова, М. Чумаченко та ін.

Істотний внесок у вирішення проблем управління та функціонування державного сектора економіки зробили зарубіжні вчені Л. Абалкін, А. Ахмедуєв, Є. Балацький, А. Віссаріонов, Є. Гайдар, Г. Клейнер, М. Петраков, О. Радигін, В.Студенцьов, В. Супян, К. Хубієв, К. Яновський; Д. Біль, Я. Корнаї, Ж.-Ж. Роза, В. Танци, Дж. Шумпетер, Л. Якобсон.

У процесі роботи над дисертацією автор вивчив, проаналізував монографічні й інші дослідження, матеріали первинної звітності державних підприємств, статистичну та нормативну літературу. Характеристика економічних явищ і

процесів, які відбуваються у державному підприємницькому секторі економіки, підтвердила актуальність і своєчасність здійсненого дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами й темами. Дисертаційна робота є складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри економічної теорії Львівського національного університету імені Івана Франка за темою "Ринкові та інституційні механізми розвитку господарської системи України", затвердженої Міністерством освіти і науки України (№ державної реєстрації 0114U000872).

Мета і завдання дисертаційного дослідження полягає у подальшому розвитку теоретичних основ управління державним сектором економіки, розробленні рекомендацій щодо формування ефективної системи управління державними підприємствами у системі макроекономічного регулювання та впливу державного сектора на зростання економіки України.

Для досягнення мети визначено такі *завдання*:

– дослідити економічну сутність державного підприємницького сектора і теоретичні основи управління ним;

– розглянути погляди представників різних економічних шкіл на роль державного сектора та форми її реалізації;

– охарактеризувати структуру, основні принципи формування державного сектора України;

– обґрунтувати вплив державного підприємницького сектора на функціонування економіки в умовах нестабільності;

– оцінити ефективність інституційно-правового механізму управління державним сектором як передумови зростання вітчизняної економіки;

– проаналізувати світовий досвід управління державним сектором задля стимулювання економічного зростання та можливості його впровадження в Україні;

– виявити напрями формування ефективної моделі функціонування державного сектора України.

Об'єкт дисертаційного дослідження — процеси впливу державного сектора на економічне зростання в неусталеній господарській системі України.

Предметом наукового аналізу є умови, чинники та механізми стимулювання економічного зростання через удосконалення системи організації й управління державними підприємствами в Україні.

Методи дослідження. Теоретичну і методологічну основу дослідження становлять загальні положення економічної теорії, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених із питань управління, державної власності, державного регулювання, приватизації, корпоративних прав тощо.

Під час розв'язання визначених завдань використовувалися методи: системного й еволюційного аналізу – для характеристики процесу розвитку державного сектора у XIX – XX ст.; структурно-функціонального аналізу – для обґрунтування функціональної диференціації структури державного сектора, порівняльного аналізу – в контексті визначення переваг та недоліків державного і приватного секторів, статистичного аналізу – для проведення діагностики стану сучасних держпідприємств.

Інформаційна база дослідження: законодавчі й нормативно-правові акти; статистичні матеріали Державного комітету статистики України; звітні дані Міністерства фінансів й Національного банку України; законодавчі й нормативні акти, що регулюють фінансовий механізм державних запозичень України; економічні звіти науково-дослідних центрів; рекомендації міжнародних експертів з питань макроекономічного розвитку країни; офіційні публікації Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Організації економічного співробітництва і розвитку й інших міжнародних організацій. Широко використано праці вітчизняних та зарубіжних авторів, матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, рекомендації міжнародних експертів, довідкова, періодична література тощо.

Наукова новизна отриманих результатів пов'язана із підходом до вирішення проблеми загалом і із змістом положень та висновків, сформульованих у дисертації.

Отримано нові наукові результати, які в сукупності розв'язують важливе наукове завдання, – розроблення науково-методичних засад макроекономічного аналізу впливу державного сектора на економічне зростання в неусталеній

господарській системі. Найсуттєвіші теоретичні й практичні результати, котрі характеризують новизну розвідки й особистий внесок автора, такі:

уперше:

– на рівні дисертаційного дослідження з позиції теорії воєнного кейнсіанства проаналізовано стан і динаміку інституту державного підприємницького сектора в Україні в умовах нестабільності й воєнних дій, що дало змогу виявити інноваційно-інвестиційні чинники, які стабілізують вітчизняну економіку та забезпечать економічне зростання;

удосконалено:

–методологію дослідження механізму тінізації державного сектора економіки та класифікацію її чинників;

– методологічні підходи стосовно визначення місця державного сектора в забезпеченні економічної рівноваги трансформаційної економіки. Виокремлено низку чинників, що визначально впливають на ефективність і конкурентоспроможність державного сектора – інноваційно-інвестиційні, інтелектуально-кадрові, корупцію і тінізацію, ступінь державної підтримки;

–поняттєво-категоріальний апарат, зокрема уточнено поняття "державний сектор економіки", “державний підприємницький сектор”, обґрунтовано взаємозв’язок і відмінність цього поняття з поняттями "державна власність" і "державне управління". Державний сектор розглянуто як сукупність економічних об'єктів, сформованих на основі або за участю державної власності, щодо котрих можливе здійснення управління суб'єктами державної та місцевої влади задля збалансованого розвитку вітчизняної економіки;

набули подальшого розвитку:

– напрями підвищення ефективності інституційно-правового механізму управління державним сектором як передумови зростання вітчизняної економіки;

– напрями економіко-інституційного удосконалення процесу управління державними підприємствами в умовах військово-економічної нестабільності;

– пропозиції стосовно поліпшення організаційної та функціональної структури управління державними підприємствами на засадах вивченого світового досвіду управління цим сектором економіки;

– дослідження процесів сучасної приватизації державного сектора, що допомогло сформувати неоприватизаційну модель на основі параметрів рентабельності, фаховості менеджменту, соціальних наслідків, перешкод, ризиків;

– обґрунтування ролі військово-промислового комплексу як визначального акумулятора інноваційно-інтелектуального потенціалу, здатного забезпечити економічне зростання в умовах нестабільності.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертаційній роботі ідеї, методологічні підходи, пропозиції, отримані наукові результати і висновки можуть використовуватися з метою підготовки аналітичних документів підприємств державного сектора економіки, спрямованих на розв'язання проблем їх соціально-економічного розвитку.

Результати наукового дослідження використовувалися в господарсько-управлінській діяльності ПАТ "Укрзалізниця" Регіональна філія "Львівська залізниця", довідка № Н-10/1934, де автором запропоновано концептуальні основи формування персоналу державного підприємства, мотивації праці, які, на відміну від існуючих, ураховують елементи детінізації та ефективного використання наявного потенціалу.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідались та отримали схвальні відгуки на щорічних наукових конференціях викладачів і аспірантів економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Пропозиції автора стосовно аналізу впливу державного сектора на економічне зростання доповідались на Міжнародній науково-практичній конференції «Глобальні аспекти світового господарства та міжнародних відносин в умовах нестабільності економіки» (Akademia Polonia w Czestochowie (Польща), Криворізький Економічний Інститут 31 березня – 1 квітня 2016 р.); II Всеукраїнській науково-практичній конференції "Філософсько-психологічні аспекти духовності: довіра як основа змін в економіці та суспільстві" (м.Львів 19 лютого 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції Філософсько-психологічні аспекти духовності: Соціально-економічні трансформації та відродження національної гідності (м. Львів 20 квітня 2015 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Фінансове

забезпечення діяльності суб'єктів господарювання», м. Кременчук 18-20 лютого 2016 р.; Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Наукова робота молоді – ефективна освіта, сильне суспільство» (на базі Харківського торговельно-економічного коледжу Київського національного торговельно-економічного університету 22 березня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції "Перспективи розвитку економіки в контексті євроінтеграційних процесів (м. Одеса 27-28 травня 2016 р.; XXI Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених "Актуальні проблеми функціонування господарської системи України" (м. Львів 15-16 травня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції для студентів, аспірантів та молодих вчених "Сучасні міжнародні економічні відносини" (м. Київ 27-28 травня 2016 р.).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 16 наукових праць загальним обсягом 6,15 др. арк: із них – 8 статей у наукових фахових виданнях загальним обсягом 4,55 друк. арк., у тому числі 3 у співавторстві (особисто автору належить 5,65 др. арк.), з них одна стаття в іноземному виданні (0,72 друк. арк.) та 8 тез доповідей (1,6 друк. арк.).

Структура і обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Робота містить 10 таблиць, 11 рисунків і схем, 1 додаток Основний зміст роботи викладено на 188 сторінках тексту. Список опрацьованої літератури налічує 291 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АНАЛІЗУ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

1.1. Суть, функції та методологія дослідження ефективності державного сектора економіки

Державний сектор в усіх країнах належить до важливих інструментів соціально-економічної політики. Як специфічна частина національної економіки він сформований для виконання певних функцій. У процесі еволюції у цьому секторі з'явилися нові додаткові структурні елементи й ускладнювалися його функції. Масштаби і структура державного сектора економіки в різні часи та в різних країнах залежала від розвитку ринкових відносин, історичних соціальних умов і традицій. Зміни простежувалися кожного разу, коли старі інститути цього сектора переставали забезпечувати стійкість існуючої системи та її життєдіяльність.

У ранні історичні періоди державний сектор економіки не виокремлювався. Усім сферам життя, на думку Ф. Шамхалова, властиве державне начало, а політична, соціальна й економічні сфери поставали у неподільному вигляді [231, с. 14,88].

В епоху капіталізму державний сектор економіки опинився на вершині суспільної ієрархії. За Ф. Броделем, капіталізм може перемогти тоді, коли ототожнює себе з державою [33, с. 68–69]. У радянській адміністративно-командній системі державний сектор був визначальним, домінуючим і всеохоплюючим. Як засвідчують дані, держава організовувала весь процес розширеного відтворення. Вона визначала також обсяги та структуру матеріального виробництва і розподілу, темпи економічного зростання і напрями розвитку галузей народного господарства, через своїх повноважних представників здійснювала керівництво підприємствами й організаціями. [120, с. 167-168].

В Україні у складі СРСР державна власність і державні підприємства виникли внаслідок одержавлення та здійснювались через примусове переведення й експропріацію всіх існуючих приватних підприємств. Навіть проведену в Україні колективізацію потрібно вважати одержавленням.

Розпад радянської адміністративної системи спричинив формування нової ринкової економіки, приватних підприємств і реалізації підприємницької ініціативи. Однак у цей час масовій свідомості нав'язують стереотипи про неефективність державної власності як такої. Саме постання питань про можливість ефективного використання потенціалу державних підприємств розцінювалося як консервативне. Це був хибний методологічний підхід. Практика економічного розвитку кінця XX ст. – початку XXI ст. засвідчує, що справжньою метою ініціаторів роздержавлення та приватизації було не формування ефективного власника, а привласнення найпривабливішої частини державної власності, переважно безкоштовно або на значних пільгових умовах.

Дослідник М. Хохлов цілком аргументовано зауважує: приватизація, по суті, виявилась процесом юридичного переоформлення власності без достатнього економічного обґрунтування ухвалюваних рішень і формальним підходом до визначення подальшої долі підприємства. Випрацьовувався непробивний стереотип мислення, нібито приватна власність і конкурентний ринок розв'яже всі проблеми [225, с. 6].

У теперішніх умовах, на думку О. Длугопольського, одного з відомих учених, який займається аналізом цієї проблеми, державний сектор є неринковим механізмом розміщення ресурсів. [76, с.11].

У сучасних економічних джерелах не існує чіткого формулювання суті державного сектора. Це питання недостатньо розроблене у науковій і нормативній літературі. Дехто з економістів розглядає державний сектор економіки як сукупність ресурсів держави, що охоплюють державні підприємства й організації, а також доходи і видатки бюджету [108.; 122]. Наприклад, Є. Ставровський вважає державний сектор інструментом держави та органів місцевого самоврядування, за допомогою якого вони правомочні здійснювати пряме чи опосередковане втручання в економіку країни (регіону) для виконання регулюючої функції [199, с. 13]. Інші трактують державний сектор дещо розширено: це надання послуг з охорони здоров’я; освіта; соціальне забезпечення та ін. [89; 23]. Згадуваний уже вчений О. Длугопольський вважає: державний сектор економіки “доповнює ринкове саморегулювання і зорієнтований на

ліквідацію “провалів ринку” і створення соціально значущих благ”[76, с.13]. На цьому акцентує й О. Саліхова. Існування державного сектора доцільне тоді, коли “існують недосконалості або провали ринку, тобто ситуації, коли розподіл ресурсів в економіці відрізняється від оптимального. Такі ситуації виникають через асиметричність інформації на ринку, екстерналії, недосконалу конкуренцію на ринку, наявність суспільних благ тощо” [193, с. 33]. Деякі науковці відстоюють тезу, що державні підприємства використовують у тих випадках, коли ефективність діяльності цих підприємств для економіки загалом значно перевищує ефективність з погляду окремого суб’єкта [247].

Детальний аналіз зазначених теоретичних підходів дає змогу дійти узагальнюючого висновку, що державний сектор економіки – це сфера діяльності, яка охоплює державні установи, державні банки, фінанси і підприємства, створений з метою виробництва соціально значущих благ і провалів ринку. Однак це тлумачення не дає відповіді на питання про місце державних підприємств у згадуваних процесах. У структурі державного сектора такі підприємства є вагомою складовою і в сукупності становлять державний підприємницький сектор (рис. 1.1).

Якщо дотримуватись логіки означених підходів, то незрозумілою залишається роль цих підприємств в економіці сучасних держав, у тому числі України. Наукове середовище теж не дає аргументованої відповіді на це питання. Теоретичним дослідженням притаманні суперечливість і неоднозначність. Наприклад, О. Головінов стверджує: державні підприємства розподіляють на ті, що об’єктивно не можуть бути ефективними, оскільки виробляють суспільно значущі, а отже, не завжди прибуткові товари, і ті, які є суб’єктами державного підприємництва і які повинні вирізнятися ефективністю. Проте і одні, й інші, з погляду О.Головінова, мають бути флагманами інновацій у виробництві [54, с.20–23]. Такі роздуми науковця потребують уточнення і повинні відповісти хоча б на три запитання:

1. Чому підприємства, що виробляють суспільні блага, визначально належать до неефективних, тобто неприбуткових?

2. Як можуть бути флагманами інноваційного розвитку неефективні підприємства?

3. Чи не дають такі науково-схоластичні роздуми підстави для практиків-управлінців будь-коли зарахувати державне підприємство до збиткових лише тому, що воно виробляє суспільні блага?

Отримання відповіді на ці питання дадуть змогу чіткіше зрозуміти функціонування державних підприємств у межах державного сектора, з'ясувати, які цілі перед ними постають, і яким має бути механізм їхньої реалізації.

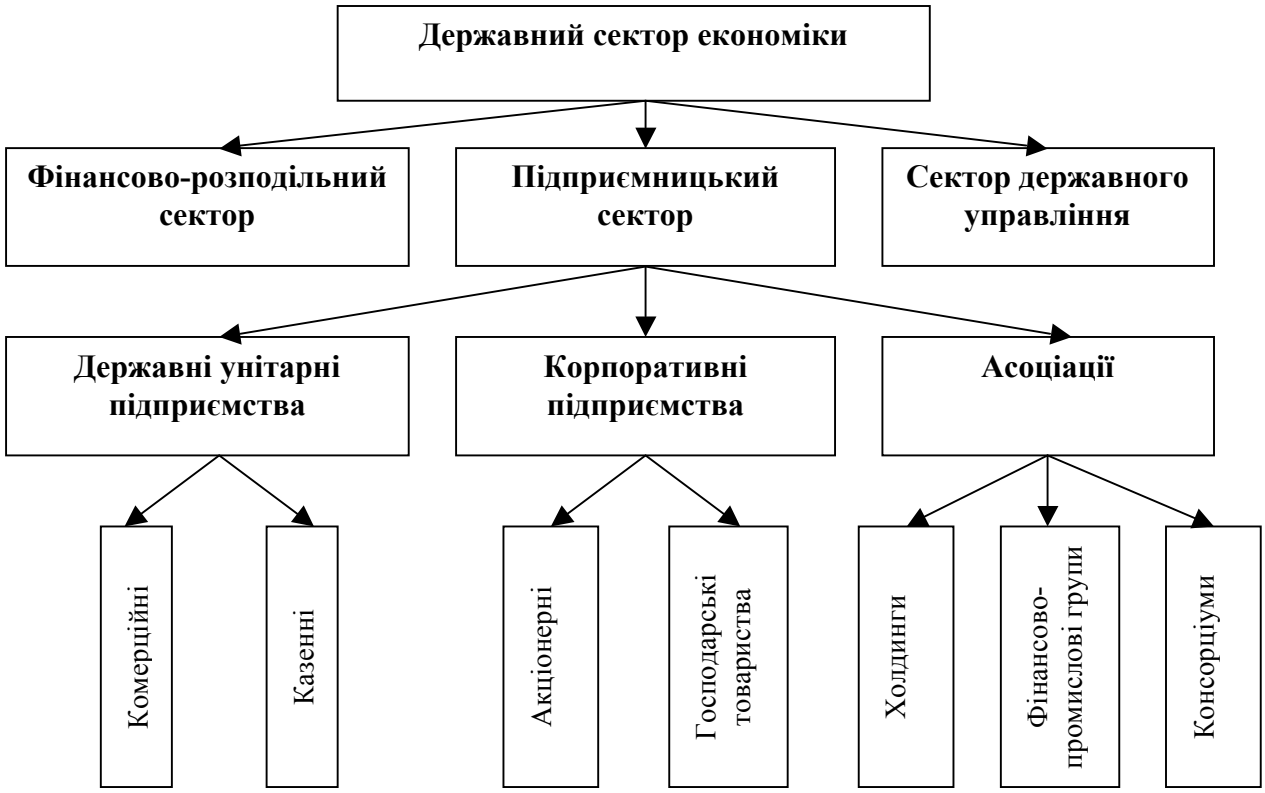

Рис. 1.1. **Структура державного сектора економіки України**

Джерело: Складено автором.

Проаналізуємо роль державного підприємницького сектора, виходячи із виконуваних ним функцій, і спробуємо дати відповідь на розглядувані проблеми. Для цього скористаємося декількома методологічними передумовами. По-перше, чітко визначимо місце державного підприємницького сектора у системі відносин власності. По-друге, зафіксуємо необхідність дослідження державного сектора в процесі динаміки. По-третє, виявимо джерела інформації, що характеризують середовище державного сектора. По-четверте, аргументуємо управління

державним підприємницьким сектором на основі певних інституційних принципів. Урахування цих методологічних застережень дасть нам змогу вийти на показники результативності й ефективності названого сектора.

Попри різні амплуа, в яких держава постає стосовно механізму використання підпорядкованого їй сектора, визначальним є те, що всі вони ґрунтовані на державній власності. Відносини власності – це наріжний камінь дослідження суті державного підприємництва. “Магія власності перетворює пісок на золото”, – писав Дж.Уокер. Але та сама магія може зробити золото тлінним. Усе залежить від самого мага” [207, с.19]. Відносини власності допоможуть найповніше охарактеризувати суперечності трансформаційного періоду й установити вектор спрямованості розвитку цього сектора і в найближчій, і у віддаленій перспективі. Скористаємося, отже, аналізом функцій, котрі виконує інститут державної власності, що сформулював і узагальнив один із провідних українських учених В. Мандибура [134, с.57–58]. Таких функцій, на думку дослідника, існує п’ять:

1. Власність визначає мотиваційні особливості поєднання трудового потенціалу із засобами виробництва, природними та фінансовими ресурсами.

2. Власність виявляє мету функціонування і розвитку економічної системи.

3. Власність установлює особливості економічного розподілу й привласнення.

4. Власність формує суспільний і персоніфікований характер мотивації трудової та підприємницької діяльності.

5. Відносини власності визначають у кінцевому підсумку зміст і форму держави.

Дотримуючись виконання зазначених функцій власності, держава здійснює певні з них як власник підприємств. Вдало класифікував ці функції В. Тарасевич. Основні з них – соціально-економічна і функціональна. У соціально-економічному сенсі держава постає одночасно: 1) сукупним капіталістом (СК) — об'єднанням, осередком представників капіталістів-підприємців; 2) відносно самостійним капіталістом-підприємцем (СмК) — державним-капіталістом; 3) сукупним найманим працівником (СНП) — об'єднанням, осередком представників найманих працівників; 4) відносно самостійним найманим

працівником (СмНП) — державою — найманим працівником суспільства та (або) капіталіста (капіталістів); 5) сукупним дрібним буржуа (СДБ) — об'єднанням представників дрібної буржуазії; 6) сукупним колективним власником (СКол) — об'єднанням представників колективних власників; 7) сукупним регіонально-територіальним власником (СРТ) — представником регіонально-територіальних спільнот; 8) представником усього суспільства (ПС) [207, с.26].

Методологічно правильний, на нашу думку, підхід за якого державний сектор економіки розглядають у процесі динаміки. Трансформації в такому секторі здійснюються через економічні реформи. Зацікавлюють у цьому сенсі наукові розробки О.Длугопольського. Учений звертає особливу увагу на доцільність врахування трьох взаємопов’язаних аспектів економічних реформ, що безпосередньо стосуються і державної економіки, – методологічного, теоретичного і технологічного [78, с.9–12].

Використовуючи методологічний погляд, дослідники аналізують синергетичні, інтерпретаційно-оцінювальні, формаційні та інші зміни.

Важливе значення економісти надають синергетичному методу. Він допомагає всебічно вивчати державний сектор, застосовуючи економічні, соціальні, політичні, культурні, етичні й інші гіпотези, а також опитування працівників державних підприємств [168, с. 26].

До міжнародних джерел вихідної інформації належать проекти Світового банку, Всесвітнього економічного форуму, спільний проект Світового банку та ЄБРР “Обстеження бізнес-середовища та результати роботи підприємств”, оцінка інвестиційного клімату. На особливу увагу заслуговують рейтинги конкурентоспроможності підприємств, які формують науковці Женевської школи менеджменту (ІМД). Складені за десятьма показниками, ці рейтинги характеризують рівень розвитку основних суспільних інститутів у динаміці. Вони дають змогу з’ясувати чимало вагомих питань, у тому числі дієвість Закону про конкуренцію, умови входження у бізнес і виходу з нього, захищеність права власності тощо [258].

Аналізуючи інституційні засади управління державною власністю, скористаємося методологічними принципами, запропонованими А. Пасхавером. [165]. Дослідник виокремлює принципи: об'єктивності, якісного правового регулювання; пріоритет еволюційного розвитку; диференціації; мінімальної достатності; комплексності й системності управління; відповідальності; компетентності; мотивації.

Об'єктивність означає необхідність оцінки результативності державного сектора на засадах макро- та мікроекономічної ефективності. За принципом якісного правового регулювання планують розроблення нового й удосконалення діючого механізму правового забезпечення функціонування державних підприємств. Пріоритет еволюційного розвитку – це постійна реорганізація та перепрофілювання підприємств державного сектора у випадку їхньої нерентабельності. Диференціація передбачає виокремлення методів управління державних підприємств залежно від їх організаційно-правової форми. Мінімальна достатність передбачає перманентну раціоналізацію структури та складу державного сектора з метою удосконалення керованості, а принцип комплексності й системності управління – взаємозв'язок функцій управління власністю, поєднанні економічних і адміністративних методів управління. Відповідальність означає неминучість покарання суб'єктів управління державною власністю за неефективне її використання. Згідно з принципом компетентності здійснюють свідомий, обґрунтований підбір кадрів управління держпідприємствами. В основу принципу мотивації покладено створення досконалої, стимулюючої системи оплат і винагород персоналу за якісну працю.

В Україні XXI ст. державний підприємницький сектор – це переважно великі монополізовані підприємства – Укрзалізниця, ДП Укрспирт, ДППЗ Укрпошта, підприємства Укроборонпрому та ін. Вони спроможні формувати і застосовувати стратегію на тривалий період у глобальному економічному середовищі, дбаючи про власні (як суб'єкти підприємницької діяльності) інтереси, а головно – інтереси держави. Вони мають виняткове значення для підтримки національної економічної безпеки та суверенітету країни. Їхня приватизація, за твердженням

З.Бжезінського, становить загрози державності, стимулює суперечливі процеси, “котрі піддають ерозії ... державний суверенітет” [26,с. 185].

У незалежній Україні спостерігаються різні причини існування монополій. Так закрита монополія передбачає захист від конкуренції з допомогою юридичних обмежень. Ринкові поштові послуги, виробництво зброї, авіакосмічної техніки здійснюють лише державні підприємства. Налічується небагато монопольних підприємств, які контролюють ринки певного товару завдяки патентам чи авторським правам. В інших сферах, зокрема у залізничному транспорті, діють природні монополії. Їхнє функціонування економічно обґрунтоване, оскільки збільшення тут конкуруючих фірм (будівництво альтернативних залізничних ліній) призвело би до зростання витрат, підвищення цін на товари і послуги і стали б економічно недоцільними.

І в працях класиків-попередників, і в сучасній навчальній економічній літературі монополію розглядають негативним явищем. Дослідники переконують, що, на відміну від досконалої конкуренції чиста монополія не досягає ні виробничої, ні розподільчої ефективності [162, с.170]. Однак більшість науковців погоджується з думкою, що природним монополіям властиві свої недоліки та переваги [178, с.30–31; 62–63].

Перевагами є:

– можливий ефект від зростання масштабів виробництва;
– ймовірність мобілізації значних фінансових ресурсів для оновлення основного капіталу;
– використання досягнень НТП.

У світовій та вітчизняній економічній літературі достатньо широко висвітлені наслідки монополізму: неповне використання виробничих потужностей; високі витрати; невідповідність якості й обсягів вироблених товарів і послуг, попиту споживачів; перерозподіл доходів на користь монополіста. Проте для сучасної економічної науки і практики постає важливіше питання з'ясувати причини, які зумовлять таку ситуацію. Необхідно дати відповідь на питання щодо низької ефективності в Україні державного монополізованого сектора і державного підприємництва загалом порівняно з приватним. Адже за логікою

веденням бізнесу, і державні, й приватні підприємства повинні перебувати в однакових умовах. Чому ж тоді державні монополістичні підприємства, маючи повну інформацію про ринок товарів, послуг і знаходячись у неконкурентному привілейованому становищі, за 25 років незалежності України не лише не спромоглися створити додаткові цінності, а й системно їх знищували?

Методологія дослідження конкурентоспроможності державних підприємств ґрунтується на економічній спадщині класиків економічної науки. Так, А. Смітт виокремив три групи чинників, які формують конкурентні переваги підприємства. До першої належить: використання нових технологій виробництва, виготовлення модерного, раніше не відомого виробу, або все те, що сприяє скороченню витрат. Другу групу становлять переваги монопольної власності, а також й закони, котрі штучно скорочують чисельність конкурентів. Третій вид конкурентних переваг, за визначенням А.Сміта, – "секрети торгівлі", під якими він розумів переваги у сфері реалізації продукції [196, с. 182]. Теорію конкурентних переваг поглибив Д. Рікардо, ввівши поняття порівняльних переваг [187, с.134]. Дж. Мілль основою конкурентоспроможності вважав кваліфікацію, освіченість та фаховість персоналу.

Методологічною передумовою дослідження конкуренто- спроможності підприємств є також аналіз інституту власності. За А.-К. Сен-Сімоном, інститут власності становить підґрунтя економічної будови. Форма правління має другорядне значення. Для повноцінного економічного розвитку державний сектор є також необхідністю, як і приватний. Ці два сектори не повинні конкурувати, а доповнювати один одного, створюючи у такий спосіб гармонійний механізм розподілу національного продукту [194, с.335].

Дискусія з приводу того, який сектор суспільного виробництва ефективніший – державний чи приватний, – ґрунтується на означених нами методологічних підходах і здійснюються в процесі розв’язання декількох питань: 1. Реалізація інтересів та розподіл ресурсів. Прагнення максимізувати власні прибутки, на думку прихильників приватної власності, спричиняє збільшення суспільного багатства. Твердження справедливе і логічне, але потребує певного уточнення. Так може бути лише тоді, коли існують конкурентні ринки, відсутня корупція і

наявний економічний патріотизм. Якщо ж вироблена в державі на приватних підприємствах продукція реалізується за вочевидь заниженими цінами через офшорні зони і доходи осідають там, – це злочин. Тобто такий ринковий механізм, з одного боку, може максимізувати прибутки їхніх власників, а з іншого – призвести до неефективного розподілу ресурсів.

2. Приватні підприємства дуже часто не здійснюють витрати на охорону довкілля. Вони за бажанням здатні скорочувати кількість зайнятих, натомість державні підприємства так зробити не можуть. Для прикладу, дослідження М. Альбера засвідчують, що половина службовців дрібних приватних підприємств США не користуються жодним соціальним захистом. Термін звільнення працівників цих підприємств зазвичай не перевищує 2 дні [19, с.61]

3. Порівняння ефективності й конкурентноспроможності державного і приватного секторів економіки необхідно розглядати в контексті її суспільної та індивідуальної форм. Прихильники державного сектора економіки одним із аргументів його підтримки вважають виробництво суспільних благ, які мало зацікавлюють приватний сектор.

Дуже часто для сприяння державному секторові приводиться приклад із адміністративної економіки.

Велика збитковість сільськогосподарських підприємств у цей період зумовлена, за твердженнями багатьох дослідників, видатками на підтримання соціального сектора. Певна логіка в цьому є. Насправді, колгоспи і радгоспи брали на себе велику частину соціальних послуг, пов'язаних з ремонтом шкіл, будинків культури, дитячих садочків та інших елементів соціальної сфері на селі, зараховуючи ці видатки до вартості виробленої продукції.

У сучасних умовах зниження рентабельності державних підприємств теж пов'язане переважно із наданням соціальних послуг, які не компенсуються державою, несвоєчасно і неповно відшкодовуються. Наприклад, Укрзалізниця у 2013 р. перевезла пільговиків на суму 628,4 млн грн, а компенсації отримала 204,3 млн або 33%. У 2014 р. ситуація ще погіршилася: пільговиків перевезено на суму 528 млн грн, а компенсація становила 165,6 млн, тобто 28% [147].

Ефективність різних форм власності залежить від реалізації прав власності. Наймані працівники державних і приватних підприємств мають однакову можливість реалізувати власне право. Загальновідомо, що право власності — право контролювати, розподіляти та використовувати ресурси. Отже, у державному секторі є навіть більше для цього шансів. На державних підприємствах функціонують профспілки, і вони контролюють додержання трудових угод, адміністрацію і, за потреби, обмежують їх у діях. Одночасно на приватних підприємства, здебільшого на дрібних, профспілкові організації зазвичай не створюються. Основоположник теорії прав власностей Р. Коуз, наголошує: якщо права на здійснення певних дій можуть бути купленими та проданими, то їх у кінцевому підсумку придбають ті, хто вміє оцінити можливості виробництва або розваг, які дають ці переваги [116, с.14].

Дослідження засвідчують, що збитковість державних підприємств, спричинене не існуючою формою власності – причина в іншому: в роки незалежної Української держави монополістичні підприємства були позбавлені логіки підприємницької діяльності. Чиновники розпоряджалися державною власністю як своєю. Усі корупційні справи на державних підприємствах здійснювалися за безпосередньої підтримки державних структур.

Тому вплив державного підприємницького сектора на економічне зростання залежить передусім від якості інститутів. Якщо права власності захищені ефективною судовою системою і держава підзвітна громадянському суспільству, то ресурси державних підприємств сприятимуть економічному зростанню. В Україні ці інститути ще не сформовані. Дослідниця В. Подлєсна зауважує, інституційне середовище в Україні представлене “деградуючим інститутом власності, зруйнованими інститутами довіри, стагнуючим ринковим інститутом” [175, с.10]. За слабких інститутів політики мають змогу привласнити частину державних коштів від торгівлі природними ресурсами. У зв’язку з цим вони не зацікавлені у зміцненні й розвитку інституційного середовища [264, p.213-241].

Одна із причин неефективності державних підприємств – формування некомпетентного та безвідповідального типу бюрократії. Відчуття тимчасовості й недовговічності породило у них особливу психологію нетерпіння, яку О. Попович

називає агресивною поспішністю “у реалізації своїх особистих інтересів на шкоду інтересам суспільства і держави” [179, с. 41]. Приймаючи управлінське рішення, така особа, безперечно, розраховує на власну вигоду. Внаслідок цього “інтерес до максимізації суспільного доходу в індивідуальній поведінці (мотивація) державного агента може бути відсутнім або знаходитися у пасивному стані [150].

Головний критерій ефективності становить рентабельність. Статистика підтверджує збитковість державних підприємств (детальніше про це див. у підрозділі 2.2. та 2.3). Їхня загальна причина полягає в тому, що “економічні й соціально-психологічні наслідки, розбіжності чи послаблення господарської мотиваці рішень та дій, підміна матеріальної мотивації міркуванням обов’язку, професійної необхідності тощо, – стверджує Л. Ходов, – послаблюють економічну ефективність державних структур, яка виражена в рентабельності” [223, с.267].

Однак неефективність і збитковість державних підприємств, з погляду Ю. Кіндзерського, не можна і не потрібно розглядати як вирішальний аргумент на користь приватизації [110, с. 30]. І ми погоджуємося з такою аргументацією. Тому замість приватизації державі необхідно зосередитися на підвищенні якості державного управління, в тому числі у відношенні до підприємств державного сектора, підпорядковуючи їхню діяльність завданням переструктурування і підвищення продуктивності економіки.

Для того, аби виявити ефективність державного підприємства, недостатньо лише одного показника – величини прибутку. Важливо дослідити умови, за яких воно працює, оцінити вплив розмаїття інших чинників, що встановлюють конкурентоспроможність (рівень монополізації, ступінь корумпованості владних інститутів, сферу зайнятості та ін.).

Ефективність державних підприємств, особливо у довгостроковій перспективі, можна визначити через порівняння й оцінку альтернативних рішень державного регулювання, наприклад, як вплинула на прибутковість державного підприємства заміна існуючого там менеджменту. Уряду необхідно довести, що приватизація прибуткових державних монополій (скажімо, Одеського

припортового заводу) забезпечить більшу ефективність і сприятиме поліпшенню економічної ситуації в країні й економічному зростанню.

У наукових публікаціях постійно акцентується на рівності різних форм власності. Навіть під час реалізації короткострокових цілей в обох секторах національної економіки (державному та приватному) економічні процеси мають ґрунтуватися на консенсусних началах [91, с. 15].

Практика ж засвідчує протилежне. Підприємства з державною формою власності до 2013 р. відраховували до Державного бюджету 50% отриманого прибутку. Цей розмір у 2014 р. був зниженим до 30%. З 1 січня 2016 р. Кабінет Міністрів запропонував Верховній Раді прийняти закон, він зобов'язує унітарні державні підприємства з державною часткою перераховувати до Державного бюджету не менше 30% (насправді це означає більше) для підприємств, якщо величина прибутку перевищує 50 млн грн. Усі інші підприємства мають сплачувати 15% прибутку [99]. До категорії підприємств, річний прибуток котрих становить понад 50 млн грн, якраз і належать усі державні.

Аналіз сукупності зазначених параметрів функціонування державного підприємницького сектора, який ґрунтується на дослідженні провідних вітчизняних та світових науковців, дає змогу дійти висновку про те, що державний сектор становить вагому та невід'ємну частину національної економіки і здатний відігравати значну роль у зростанні її потенціалу. Необхідність збереження державного сектора, та підтримка його оптимальних розмірів зумовлюється функціями, які він виконує. Це:

1. Економічна. На державний сектор зазвичай покладено виробництво тих суспільних благ, що потребують значних інвестицій, не приваблюють приватний сектор і сприяють подоланню провалів ринку.

2. *Соціальна.* Державні підприємства в Україні – це переважно великі монополізовані підприємства, на котрих працюють сотні тисяч осіб. Отже, державний сектор підтримує зайнятість, у тому числі й професійну, людей з особливими потребами, інвалідів, що надто важливо, беручи до уваги останні події в Україні, – війну, АТО. Державний сектор в ослабленій українській економіці не може розв'язувати завдання, спрямовані на вирівнювання доходів

громадян. Як засвідчує статистика, весь період після 2010 р. 10% найбагатшого населення акумулювало 21% доходу, а 10% найбідніших – лише 4,4%. [191, с.83–84]. Проте зайнятість на підприємствах державного сектора дає змогу підтримувати мінімальний рівень доходів, поступово підтягуючи його до рівня середньої верстви. Це означає, що державний сектор економіки є механізмом забезпечення соціальних гарантій.

3. Екологічна. Державні підприємства значно більше, ніж приватні, витрачають коштів на охорону довкілля від забруднення. У добувній галузі вони становлять знаряддя запобігання хижацькому використанню ресурсів.

4. Інвестиційно-інноваційна. Перебуваючи у державній власності, суб'єкти господарювання менше потрапляють під дію несприятливої ринкової кон'юнктури.

У них існують шанси одержати довгострокові кредити, підтримують інвестиційну активність у відсталих депресивних регіонах створюють потужні екстенсійні ефекти у сумнівних секторах (наприклад, у спиртовій, хіміко-фармацевтичній галузях).

5. Національно-безпекова. Державні підприємства здатні швидко мобілізувати ресурси у складні для держави періоди (війна). Вони є постачальниками стратегічно важливих товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках (зерно, метал), мають змогу формувати власну стратегію у глобальному економічному середовищі, керуючись інтересами держави.

Сучасні умови – криза та війна – ще раз засвідчили, що приватний сектор не спроможний забезпечити умови розширеного відтворення, обороноздатність країни й економічне зростання. Саме розв’язання цих завдань є визначальним стосовно оцінки ефективності державного сектора та доцільності його існування.

6. Функція розподілу. Держава володіє правом розпоряджатися 100% прибутку, виробленого на цих підприємствах, а не 20% як у приватному секторі. Державні підприємства не мають рахунків у офшорних компаніях. Корупційний розподіл, що спостерігається на багатьох держфірмах, існує через нестачу належного контролю із сторони власника, яким є держава.

Отже, державні підприємства мають всі шанси перетворитися на структури інноваційного розвитку, що й задекларовано у “Стратегії 2020” [203]. Окрім того, вони повинні стати ініціаторами інноваційного розвитку [110, с. 34].

Державному підприємницькому економічному сектору економіки водночас із приватним необхідно створити стабільну економічну систему, яка допомагає розв’язувати нагальні соціально-економічні питання. Член Римського клубу, один із авторів “синьої економіки” зауважує, що перехід до кластерної циклічної моделі господарювання відбувається на принципах збалансованості й регенерації [166, с.46,51].

Отже, державний підприємницький сектор – це форма виконання державою своїх функцій. Критеріями його функціонування є економічна ефективність (прибутковість), через яку опосередковано реалізуються соціальна, екологічна, розподільна і національно-безпекова ефективність.

1.2. Тенденції розвитку державного сектора економіки в розвинутих країнах у XX ст.

На початку XXI ст. щонайменше чотири групи проблем висувають нові вимоги до державного сектора порівняно з 70-ми та 80-ми роками XX ст. Це зокрема, інтернаціоналізація виробництва, зміни в міжнародному оточенні, модифікація парадигми у приватному секторі, конкуруючі політики модернізації в нових індустріальних країнах.

Згадані проблеми необхідно вирішувати в умовах змін у міжнародному оточенні. Інтенсифікація співпраці у межах розвитку Європейського Союзу, його розширення на Схід, широкомасштабні перетворення в суспільстві та поступ у формуванні глобальної економіки приводять до нового визначення ролі держави і, відповідно, державного сектора [79, с.11-22].

Ознаками підприємницьких концепій є: “рефокусування” підприємницьких завдань і ліквідація занадто складних елементів; “сегментація” структури підприємства за критеріями виробництва та ринку; децентралізація відповідальності щодо виробництва і збут за сегментами підприємства; прибуткові центри; оптимізація процесів за сегментами повздовж усього

ланцюжка створення вартості; перегляд “глибини” виробництва у зв’язку з використанням постачальників; розроблення “стрункого виробництва” за принципами lean production (робота “у команді”, горизонтальні ієрархії та ін.).

Зміни в макроекономічному середовищі спричинили конкуренцію між стратегіями забезпечення та покращення конкурентоспроможності й змусили низку індустріальних країн до розроблення широкомасштабних стратегій модернізації.

З-поміж таких концепцій виокремлено три варіанти: 1) англосаксонські стратегії модернізації з радикальною орієнтацією на ринкові концепції, типові для приватного сектора; 2) японську модель стабілізації “стрункої держави”, у тому числі в періоди збільшення внутрішнього споживання; 3) шведську модель реструктуризації (та часткового обмеження) соціальної держави під час введення таких концепцій, як “планові ринки” та “суспільна конкуренція”, але на нормативних засадах оновленої концепції соціальної держави. Найпоширеніші у промислово розвинутих країнах такі стратегії модернізації:

— державна модернізація на основі ринкових стратегій раціоналізації (США, Велика Британія, Нова Зеландія);

— гнучка державна політика (Японія);

— реструктуризація соціальної держави через застосування концепцій “планових ринків” та “суспільної конкуренції” (Швеція);

— усучаснення окремих підходів до тих чи інших проблем (Німеччина) [54, с. 20–23].

Відкритість держав щодо світової економіки понині не привела до зменшення державної діяльності або конвергенції різних видів такої діяльності для груп країн. Попри зростаючу економічну взаємодію, країни застосовують різні шляхи, з урахуванням своїх прибутків та видатків. Беручи участь у світовій економіці, країни послуговуються різноманітними політичними засобами. Наприклад, в економічно відкритих країнах діє більший індустріальний сектор, унаслідок чого зростає вплив профспілок та лівих партій, підвищується діяльність державного сектора. Водночас у багатьох таких країнах існує невеликий індустріальний

сектор чи такий, що зменшується. Тому профспілки тут не вирізняються згуртованістю, хоча роль державного сектора зростає [54, с. 20–23].

Чимало дослідників розглядають діяльність державного сектора як страхування ризиків; відкриті економіки зазнають більших ризиків. Виборці домагаються від урядів певного захисту як компенсацію за їхню згоду на заходи щодо лібералізації.

Глобалізація значно впливає на економічну політику державного сектора, оскільки спочатку посилюватиме тенденцію до надання субвенцій. Зауважимо, однак: функціонувння ефективного державного сектора може скоротити неефективні субвенції. Вони не зберігатимуться у такій системі без позаекономічних причин [115].

У двоступеневій банківській системі, в інтересах суб'єктів ринку та гарантування довгострокової довіри, у процесі інвестиційних рішень держава, зокрема центральний банк, спочатку повинні забезпечити стабільну валюту. Без цієї передумови виникає перманентна тенденція до інфляції та загроза негативних реальних облікових ставок, що може спричинити помилкові інвестиційних рішення, у тому числі необґрунтоване збільшення обсягів інвестицій. Шоби банківьскі кризи не призвели до відтоку капіталу, необхідний цільовий державний контроль за банками. У цьому сенсі вагоме значення надається цим демографічним чинникам. Суспільство повинне допомогти тим, хто втрачає від глобалізації. Хоча зауважимо: глобалізація лише дещо впливає на погіршення соціального становища. Вона навіть надає засоби для допомоги тим, хто зазнає дискримінації, через структурні зміни.

Глобалізація впливає не лише на індустріальні країни: усе більше країн, які перебувають на стадії трансформації або розвиваються, залучаються до цього процесу. Тому досвід розвинутих країн має для України велике значення. Передумовою є розбудова конкурентноспроможної та відкритої економічної моделі [57, с. 3–9].

У процесі розв'язання нагальних проблем зростає роль державного сектора, а його завдання ускладнюються на сучасному етапі. Сучасні суспільні структури

потребують нового розуміння про надання послуг державним сектором і суспільний добробут.

Важливе значення в розвинутих країнах надається стратегічному партнерству державного та приватного секторів економіки в реалізації *Insourcing* проектів, коли державний сектор відіграє роль приватного підприємства. Державний сектор повинен орієнтуватися на певну незалежність від бюджету. Це, ймовірно, вдасться, якщо державний сектор використає власні типові ресурси у комерційних цілях, зокрема тоді, коли в окремих галузях він посідає монопольне становище. Наголосимо також: державний сектор має співпрацювати, як уже зазначалося, з приватним сектором. Це дасть змогу вдосконалити методи та функції держави.

Під стратегічним партнерством розуміємо співпрацю, спрямовану на довготермінову перспективу, що ґ рунтується на межових домовленостях та угодах, з метою всебічного удосконалення та розширення діяльності. Це агенство дієвіше виконує завдання, аніж державний сектор. У загальному сенсі – це послуги, які потребують високого зосередження персоналу [90, с. 44–59].

Глобалізація спричиняє збільшення ролі державного сектора та його функцій, що змінює його послуги і уявлення про суспільне благополуччя.

Ми вже зазначали, що численні проблеми у високорозвинутих країнах спричинені не глобалізацією, хоча вони яскраво виявляються в умовах глобалізованих ринків. Збільшилась, наприклад, конкуренція серед працівників з невисокою кваліфікацією. Однак вона простежується і серед працівників з високим рівнем освіти. Наголосимо також: у розвинутих країнах зарплати на одиницю робочого часу не будуть надто зростати, ймовірно навіть перебуватимуть у застої. Це не означає, що прибутки також мають знаходитись у цьому стані, але за існуючих умов підвищення прибутків потребує ефективнішої робочої сили – збільшення робочого часу замість його скорочення або інтелектуального капіталу, тобто кращої освіти.

За глобалізації мобільнішим став не лише капітал, а й робоча сила. В Європейському Союзі робоча сила пересувається вільно. Спостерігаємо значне поліпшення умов праці в інших країнах. Це позначається на соціальному забезпеченні [98, с. 54–58.].

У високорозвинутих країнах гостро постає питання щодо сплати внесків до системи соціального забезпечення. Проблема полягає і в розмірі внесків, і в обсягах, що громадяни сплачують на користь інших. Щоби держава могла здійснювати соціально-політичний перерозподіл, необхідні громадяни, які бажають віддавати такі кошти. Такий спосіб нагадує сплату податків. Тому декотрі особи намагатимуться уникнути фінансового тягаря. У зв'язку з цим можна послуговуватися прикордонними регіонами або великими підприємствами, але переважно — міграцією. Однак зазначимо: системи соціального забезпечення унаслідок цього можуть брати участь у міжнародній конкуренції [118, с. 8–13].

І в межах систем соціального забезпечення, і загалом для держави стає складніше перерозподіляти прибутки між громадянами. Вони мають право не платити податків і високих відрахувань не лише у зв'язку з переходом до діяльності з меншими відрахуваннями або збільшення вільного часу, а й унаслідок міграції до інших країн.

У глобалізованому світі мобільність очевидна. Держави, які мають велике податкове навантаження отримувати інвестиції нелегко. Перерозподіл великого обсягу фінансів від робітників чи їх сімей неможливий. Це усвідомлюють і економісти, і політики. Для того, аби оподатковувати підприємства, національний уряд не має умов через глобальну конкуренцію.

Оподаткування без надання відповідних послуг або створення неналежних обставин для ведення бізнесу зумовлює у середньостроковій перспективі відтік капіталу внаслідок глобальної конкуренції. Не потрібно у всьому звинувачувати міграцію підприємств. Повинна здійснюватись розумна політика в конкуренції з іншими країнами й сміливість зменшити субвенції та привілеї окремих груп для утримування в певних межах фінансового навантаження через податки і відрахування. Необхідно підтримувати взаємозв'язок між внесками і послугами соціального страхування. У державах з глобально мобільними працівниками й інвесторами не повинні надаватися окремим групам виборців переваги і приховування коштів у податках чи відрахуваннях.

Зростанню прямих прибутків малої групи акторів (міжнародних банків, мультинаціональних концернів та багатих приватних осіб) допомагає

лібералізація фінансових ринків. Однак вона лімітує макроекономічні інструменти управління в державі, посилює відмінності у рівні прибутків. Застосовуючи конфігурацію “витрати–ефективність”, група акторів, сподіваючись на прибутки, здатна лобіювати власні інтереси [118, с.8–13].

Підсумовуючи, наголосимо на тому, що під час торгової лібералізації можуть спостерігатися значніший попит і пропозиція у сфері зменшення ризиків і компенсацій, аніж для лібералізації фінансових ринків. Відкритість у фінансовій сфері менше позначається у такий спосіб на державному секторі, ніж торгова лібералізація.

Глобалізація світової економіки по-різному впливає на державний сектор країни залежно від її політичної системи. Ми також доходимо висновку: найзначніші проблеми адаптації виникають на малих і середніх фірмах і підприємствах, зорієнтованих на внутрішній ринок. У централізованій урядовій системі тим, хто втрачає, важче проштовхнути свої інтереси, ніж у децентралізованій. Децентралізованим політичним системам властиве виникнення опору передусім. Держава може надавати компенсацію цій опозиції, що спричиняє підвищення державної квоти. Однак і держави, ймовірно, реагуватимуть на згадану опозицію через протекціонізм у зовнішній торгівлі й обмеження мобільності капіталу. В зв’язку з цим державна квота під час відкритості в зовнішній торгівлі у децентралізованих системах зростає [79, с.11–22].

Реформи “стрункої держави” допомагають запобігти перевантаженню системи соціального страхування, сприяючи також удосконаленню приватного страхового забезпечення. До речі, як зазначають окремі дослідники, соціальне страхування може бути поступово переведене на схему з частковим капітальним покриттям за допомогою прибутків від приватизації.

І для Західної, і для Східної Європи в умовах обмежених можливостей збільшення зарплат і прибутків на капітал доцільно зміцнювати участь працівників у володінні виробничою власністю в межах соціальної політики, орієнтованої на ринок капіталів. Зауважимо, що зростання інвестицій, дасть змогу використовувати справедливе визначення й застосування переваг глобалізації.

Державне підприємництво як своєрідна форма загальнодержавної ініціативи, господарської підприємливості й ефективного господарювання спонукає управлінсько-регуляторним способом об'єднати капітал і зусилля держави для досягнення загальнонаціональних проектів [54, с. 20–23]. Так трапляється там і тоді, де управлінці й менеджери підтверджують високу фаховість, працелюбство, діловитість і, безсумнівно, відповідальність за свої рішення та дії.

На жаль, українські реалії демонструють "дефолт відповідальності" (вислів професора В.Черняка). Усілякі негаразди в національній економіці визначально зумовлені тотальною безвідповідальністю, що постійно спостерігається на всіх рівнях управлінсько-регуляторної системи країни. Усе це актуалізує необхідність переосмислення ролі підприємницького потенціалу держави у стратегії трансформаційних процесів, зумовлює потребу вдосконалення шляхів залучення до підприємницької діяльності більшої кількості господарюючих суб'єктів у державному секторі економіки. Водночас із приватним підприємництвом, яке в наш час відіграє усе вагомішу роль, державне підприємництво також є потенційно вагомим у процесі здійснення масштабних проектів, котрі посідають чільне місце у реалізації ключових напрямів соціально-економічного розвитку країни. На нашу думку, державне підприємництво діє в межах законів, прийнятих державою, і ґрунтується передусім на засадах матеріальних інтересів. Зауважимо: на сучасному етапі рішення, які не враховують економічних запитів і проблем, не будуть втілені у життя, доки спричинятимуть фінансово-економічні збитки [28, с.128–142].

Тому необхідно приділяти увагу господарській підприємливості, підприємницьким ідеям та змагальності робочої сили за умов належної оплати.

Назрілі напрями використати інноваційне підприємництво здатні лише великі інтегровані структури. У зв'язку з цим державну інноваційну політику необхідно спрямовувати на зв'язок із транснаціональними корпораціями й іншими виробничо-господарськими структурами. Інвестиційно-інноваційні (економічні) функції держави дієві у тому випадку, коли сприяють формуванню раціональної структури економіки. Українська економіка й досі деформована, існує

здебільшого за рахунок енергоємних галузей, первинного переділу, простого споживання мінеральних ресурсів, вугільної промисловості, металургії. Важливу увагу потрібно звертати на прибуток інноваційного походження. Для інноваційного оновлення економіки України вагому роль матиме "Концепція реформування та розвитку державних підприємств України".

1.3. Еволюція поглядів представників основних економічних шкіл на роль державного сектора в економічному зростанні національної економіки

Особливості функціонування державного сектору, структурні зміни у ньому і тенденції розвитку є предметом пильної уваги багатьох науковців. Їх погляди пройшли певні еволюційні зміни, однак здійснені теоретичні напрацювання не втратили своєї актуальності і в сучасних умовах. Варто виокремити закон А. Вагнера про експансію публічного сектора, теорію викликів соціального середовища М. Олсона, концепцію забезпечення економічного розвитку Ф. Гершенкорна, теорію Р. Армі про оптимальний розвиток державного сектору та інші. Ці концепції знайшли своє логічне продовження у працях сучасних українських економістів. Зокрема заслуговують на увагу дослідження О. Длугопольського, який здійснив класифікацію та систематизацію основних теорій та наукових шкіл, що досліджують механізм функціонування державного сектора [79, с. 11-22].

Розглянемо кожну з концепцій, виокремлюючи найважливіші висновки і рекомендації стосовно місця та ролі державного сектора у XXI ст.

Роль державного сектора на думку американського економіста М. Олсона зростає у зв'язку із загостренням соціальних проблем. В цих умовах держава згладжує виклики соціального середовища, піклується про добробут населення. Здійснюючи ефективну соціальну політику держава збільшує видатки, спрямовані на вдосконалення охорони здоров'я, освіту, стимулює державне інвестування у цій сфері. Дослідження проведені у провідних країнах світу засвідчують високий загальний рівень видатків на соціальний захист і пенсійне забезпечення – 7% ВВП, охорону здоров'я – 6% ВВП, освіту - 4% ВВП.

У теорії забезпечення економічного розвитку М. Олсон та М. МакГір сформулювали, описали та охарактеризували структуру стимулів держави, як суб'єкта економічної системи. Систем “бандит-гастролер” передбачає нерегулярне, епізодичне насилля держави, яке однак поступово стає систематичним. Маючи владу держава створює і підтримує монополію виняткових прав на насильство певної території, групи, груп людей, внаслідок чого перетворюється на “ситематичного бандита”, тому друга модель отримала назву “осілий бандит”. Прагнучи закріпити власне панування та гарантувати доходи в майбутніх періодах держава здійснює витрати на власну безпеку та підтримку порядку. Тобто створює інституційне середовище, що впливає на економічну активність та господарський розвиток [125].

Ця теорія була апробована та підтверджена вченими Лондонського центру економічних та політичних досліджень. Вони зробили висновок про те, що в умовах глобалізації та нестабільності розвитку обсяги державного сектору мають зростати.

Німецький економіст А. Вагнер сформулював закон зростання публічних витрат. Аналізуючи державний бюджет Австрії він зробив висновок, що у тривалому періоді простежується тенденція держави у соціально-економічній сфері [29, с.5–15]. Статистичні дані, що демонструють дію закону, наведені в таблиці 1.1.

Скористаємось показником “державні видатки до ВВП”. Статистичні дані про рівень державних видатків у ВВП у країнах — членах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) – підтверджують: за період з 1975-2015 роки активність держави суттєво зросла. Найбільші обсяги приросту державних видатків за аналізований період спостерігалися Греції – 2,7 рази, Португалії – 2,02 рази, Фінляндії – 1,69 рази, Австрії 1,76 рази, тобто у країнах із соціально-орієнтованою ринковою економікою. У країнах, економіки яких сповідують неоліберальні теорії і моделі вільного підприємництва обсяги державних видатків не демонструють суттєвого зростання: Бельгія – 0,94 рази; Канада – 0,65, Швейцарія 1,01 рази. Загалом проведені дослідження засвідчують,

що у всіх країнах ОЕСР за тривалий період з 1975-2015 роки простежується дію закону Вагнера.

Табл. 1.1

Сукупні державні видатки в країнах – членах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), % до ВВП

Країни	1975	1985	1995	2005	2010	2015	Зміна
Австрія	27,1	35,6	48,4	48,2	45,3	47,7	1,76
Бельгія	47,6	47,3	45,6	40,4	43,4	45,2	0,94
Данія	31,2	37,7	42,3	34,9	42,1	41,9	1,34
Фінляндія	24,6	27,7	49,3	35,5	39,3	41,7	1,69
Франція	33,4	41,2	47,2	45,4	49,6	49,2	1,47
Німеччина	24,6	25,8	38,4	30,4	31,2	28,4	1,15
Греція	17,9	31,6	44,7	43,2	50,8	48,5	2,70
Ісландія	26,2	24,9	30,0	29,9	37,6	33,2	1,26
Ірландія	34,7	45,8	37,2	30,4	62,7	35,9	1,03
Італія	31,1	46,3	47,4	38,4	41,7	42,9	1,37
Люксембург	20,6	29,4	30,7	38,0	39,7	39,9	1,93
Нідерланди	36,3	49,2	48,4	37,2	42,5	41,9	1,15
Норвегія	29,0	31,4	38,7	33,5	35,3	36,1	1,24
Португалія	23,7	33,5	37,7	41,7	44,6	47,9	2,02
Іспанія	17,3	29,7	24,7	16,8	19,7	21,5	1,24
Швеція	24,8	39,4	42,8	32,9	32,8	33,1	1,33
Швейцарія	17,0	17,7	23,7	17,7	16,5	17,1	1,01
Великобританія	36,5	35,9	38,2	39,4	43,9	39,8	1,09
США	17,8	22,1	20,4	20,6	26,2	22,9	1,28
Канада	…	25,4	23,4	17,8	18,8	16,7	0,65
Корея Південна	…	…	13,2	18,5	18,4	18,9	1,43
Японія	13,3	15,8	…	16,0	18,6	19,2	1,44
Австралія	18,1	26,5	25,0	25,6	26,8	26,5	1,43
Нова Зеландія	31,4	36,1	…	30,9	45,8	32,5	1,03

*Складено й розраховано автором на основі [290]

Проведений аналіз також дозволяє дійти висновку про те, що економічно розвинуті країни, економіки який характеризуються високим ступенем диверсифікації можуть забезпечити своїм громадянам високий ступінь соціального захисту і без суттєвих збільшень сукупних державних видатків. Це досягається за рахунок ефективно функціонуючого приватного сектору та значних доходів, які отримують зайняті у цьому секторі. В той же час невелике відкриття економіки підвищити рівень доходів своїх громадян можуть лише через вищий рівень державних видатків у ВВП.

На величину і динаміку державних видатків впливають різні чинники, одним із визначальних є рівень розвитку економіки і темпи економічного зростання.

Світова фінансова криза 2008-2009 років суттєво вплинула на рівень державних видатків. Якщо проаналізувати сукупні державні видатки з 2010 (післякризового року) по 2015 роки то спостерігається тенденція хоч і не дуже суттєвого однак скорочення. Так у США за цей період вони скоротилися з 26,2 до 22,9 (3,3%); Канаді з 18,8 до 16,7 (2,1%); Великобританії з 43,9 до 39,8 (4,1%); Ірландії – 62,7 до 35,9 (26,8%); Франції – 49,6 до 49,2 (0,4%). Тобто всі провідні європейські і американські держави знизились сукупні і державні видатки.

Базою для формування сукупних державних видатків є сукупні доходи. Проведений нами аналіз показника доходів до ВВП (таблиця 1.2) показує залежність сукупних видатків від сукупних доходів і майже корелюється із ними.

Табл. 1.2

Доходи в країнах – членах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), % до ВВП

Країни	1975	1985	1995	2005	2010	2015	Зміна
Австрія	29,4	32,9	35,1	43,2	43,3	44,9	1,52
Бельгія	…	…	41,4	40,4	40,2	42,6	1,02
Данія	29,1	37,4	38,5	40,0	40,1	41,3	1,41
Фінляндія	26,3	28,4	31,1	39,1	37,0	39,0	1,48
Франція	32,9	39,3	42,6	43,5	43,2	45,4	1,37
Німеччина	22,5	25,6	30,1	27,9	27,8	28,6	1,27
Греція	19,6	24,6	35,8	38,4	40,0	45,0	2,29
Ісландія	26,5	25,0	29,1	34,4	28,7	34,0	1,28
Ірландія	28,0	36,7	35,0	31,9	31,1	32,5	1,16
Італія	24,5	31,7	39,6	34,5	37,4	39,0	1,59
Люксембург	26,3	36,8	34,1	39,2	40,1	41,3	1,57
Нідерланди	41,3	45,9	39,8	37,3	38,7	39,8	0,96
Норвегія	31,2	39,6	42,4	48,8	47,7	46,8	1,50
Португалія	19,3	24,8	34,0	36,5	35,5	39,2	2,03
Іспанія	19,1	24,9	18,8	17,4	14,7	16,5	0,86
Швеція	27,5	36,2	36,9	34,6	33,0	31,8	1,16
Швейцарія	…	17,7	20,9	16,6	16,5	17,8	1,01
Великобританія	34,4	35,0	33,6	35,6	35,2	34,6	1,01
США	17,3	18,2	18,7	17,8	16,5	18,9	1,09
Канада	…	20,4	19,4	18,6	17,1	17,2	0,84
Корея Південна	…	15,5	16,4	20,5	21,0	…	1,35
Японія	9,6	12,1	20,2	11,8	11,2	12,1	1,26
Австралія	22,1	25,2	22,2	27,1	23,4	24,6	1,11
Нова Зеландія	30,7	35,0	…	26,4	34,4	32,5	1,06

*Складено й розраховано автором на основі [290]

Для прикладу за період з 1975 року по 2015 рік сукупні державні доходи у Франції зросли в 1,37 рази, а видатки в 1,47 рази; в Німеччині в 1,27 рази та 1,15

рази; Португалії – 2,03 рази та 2,02 рази; Великобританії 1,01 і 1,09 рази відповідно.

Динаміка показників розміру державного сектора для країн Східної Європи, які пройшли трансформаційний період, є дещо відмінними (табл. 1.3). Проведений аналіз дав можливість згрупувати постсоціалістичні країни Східної Європи за темпами динаміки розмірів державного сектора у темпах зміни його розміру на 3 групи. До першої групи, де спостерігаються найвищі темпи скорочення державного сектора відносяться: Естонія, Литва, Словаччина, Польща, Білорусь та Чехія. До другої – де темпи скорочення помірні: Росія, Латвія, Словенія, Угорщина. У третю групу, де спостерігаються помірні, невеликі темпи зростання державного сектору, входить Україна та Молдова.

Табл. 1.3

Розмір державного сектора в країнах Східної Європи, % ВВП

Країна	1995-2000		2000-2005		2010-2015		Зміна, %	
	за доходами бюджету	за витратами бюджету	за доходами бюджету	за витратами бюджету	за доходами бюджету	за витратами бюджету	за доходами бюджету	за витратами бюджету
І група країн (найбільші темпи скорочення державного сектора)								
Естонія	37,9	37,6	38,4	36,9	20,1	21,3	-17,8	-16,3
Литва	33,2	35,1	32,1	33,5	18,9	20,3	-14,3	-14,8
Словаччина	37,1	43,6	37,3	40,5	22,3	27,5	-14,8	-16,1
Польща	40,9	44,7	40,8	44,7	25,8	28,4	-15,1	-16,3
Білорусь	44,9	46,8	46,2	46,2	29,5	28,4	-15,4	-18,4
Чехія	39,1	45,0	41,6	44,6	27,6	33,5	-11,5	-11,5
ІІ група країн (помірні темпи скорочення державного сектора)								
Росія	37,5	34,6	38,6	33,6	28,1	24,5	-9,4	-10,1
Латвія	34,1	36,2	35,2	36,1	25,5	33,1	-8,6	-3,1
Словенія	45,1	49,0	45,8	47,9	37,1	41,8	-8,0	-7,2
Угорщина	44,9	48,5	44,5	47,9	41,4	45,2	-3,5	-3,3
ІІІ група країн (помірні темпи зростання державного сектора)								
Україна	33,5	34,4	35,6	40,2	35,3	39,5	1,8	5,1
Молдова	29,1	29,4	36,1	35,7	31,2	33,1	2,1	3,7

*Розраховано автором на основі [79] та [290]

Очевидним є те, що для країн першої групи кейнсіанські інструменти макроекономічного регулювання поступово втрачають своє значення. Тому цілком закономірним явищем стає реформування системи пенсійного і трудового законодавства, жорсткий контроль за структурою державних видатків – тобто загалом скорочення соціальних програм. В той же час неоліберальні заходи

економічного регулювання у більшості країнах Східної Європи стимулюють підприємницьку активність і дають змогу формувати соціально-орієнтовану фінансову політику.

Державний сектор сприяє збалансованому розвитку змішаної економіки. Дослідження А Вагнера засвідчують цю тезу. Дослідник стверджує, що досягти цього можна через механізм економічних та політичних чинників: 1. Економічні. Пов'язані із збільшенням державних видатків з огляду на зростання державних і громадських потреб і супроводжуються активізацією сучасних механізмів збільшення соціальної політики. 2. Політичні. Супроводжуються зростанням обсягу державних видатків під час представницької демократії та виконують роль своєрідного компромісу між різними конкуруючими політичними силами за доступ до бюджетних ресурсів [21,с. 5–14.].

В адміністративно-командній економіці держава виконує всі функції пов'язані із формуванням і розподілом ресурсів. Це система повного одержавлення, виробництва та розподілу. Однак відсутність ринку і неможливість реалізації особистих інтересів неминуче призводить до неефективності управлінських рішень в державному секторі та занепаду планово-розподільчої системи. На це звертали увагу західні вчені ще в середині 30-х років XX ст. Наприклад, австрійський економіст Л. фон Мізес ще наприкінці 30-х років XX ст. обґрунтовував неефективність директивно-планової системи. Тому для того, щоб зберегти керованість адміністративної економіки необхідне постійне втручання держави у всі соціально-економічні сфери і це поширення, за образним визначенням Л. фон Мізеса здійснюється немов "нафтова пляма". Це означає, зростання державного впливу в одній сфері зумовлює потребу регулювання в інших сферах.

Існує теза про те, країни, які пізніше стали на шлях індустріаліальних перетворень, мають більший державний сектор і складнішу систему державного регулювання економіки. Її озвучив і обгрунтував американський історик та економіст Ф. Гершенкорн. Це пов'язано з тим, що держава може виступати своєрідним локомотивом економічних перетворень. Світовий економічний розвиток повністю підтверджує цю тезу, наприклад у США держава через

видатки на мілітаризацію економіки досягала суттєвого оновлення основного капіталу, інноваційних перетворень та їх використання у виробництві цивільних товарів.

Варто зауважити, що в певних історичних умовах зростання ролі держави є цілком виправданим і обґрунтованим. В певні періоди держава може виступати локомотивом економічного розвитку та інноваційних перетворень. Досвід України 2014-2016 років повністю підтверджує цю тезу. Необхідність підтримки обороноздатності країни в умовах військового конфлікту на сході України привела в рух ресурси, пов'язані з розвитком ВПК, їх технічне і технологічне переозброєння. Тобто мілітаризація економіки зумовила зростання державних інвестицій та посилила державне регулювання економічних процесів.

Важливу роль відіграє держава, впливаючи на внутрішні політичні процеси. Державу, її діяльність зміцнюють політичні партії та профспілки. Держава нагадує велике господарське об'єднання, яке зосереджує в своїх руках більшу частину виробництва та збуту того чи іншого товару, тобто монополію (грец. *monos* – один, єдиний і *poleo* – продаю). Функції держави розширюються внаслідок цілеспрямованих дій політиків і урядовців.

У випадку, коли державний сектор замалий, його фізичних можливостей просто не вистачає на базову безпеку та захист прав власності. Це негативно позначається на інвестиційному кліматі й, відповідно, на економічному зростанні. Бюджетні витрати з розширенням функцій держави підвищуються, що приносить користь економіці доти, доки кожен витрачений державою долар дає більш ніж долар економічного продукту. Така концепція тісно пов'язана з поняттям «граничний продукт». Державні витрати зростатимуть, поки граничний продукт не досягне одиниці, тобто кожен долар державних витрат даватиме один долар ВВП. Із подальшим зростанням перерозподілу стає «забагато» капіталу держави, і кожен долар, що з економіки забирають до бюджету як податки, приносить у вигляді державних витрат менше користі, ніж тоді, коли б він був інвестований або витрачений на рівні економічних суб'єктів [274].

Американський економіст і політик Річард Армей, популяризував концепцію «оптимального розміру державного сектора», графічно зобразивши її у вигляді

перевернутої латинської літери *U*. Згодом така ідея отримала назву “кривої Армея” (див. рис. 1.2). Наприклад, Армей стверджував, що відсутність або занадто малий розмір державного сектора асоціюється з низьким рівнем добробуту та низькими темпами економічного розвитку, оскільки не вистачає захисту прав власності, охорони правопорядку й базової інфраструктури. Такий стан не створює достатньо стимулів для інвестицій і заощаджень, бо існує високий ризик експропріації майна. Якщо розмір державного сектора завеликий чи, скажімо, постає екстремальна ситуація, всі економічні рішення приймає держава, темпи зростання економіки теж низькі. Адже високий рівень оподаткування пригнічує дух підприємництва й мотивацію до праці, що зрештою призводить до низької продуктивності інвестицій та неефективного використання ресурсів.

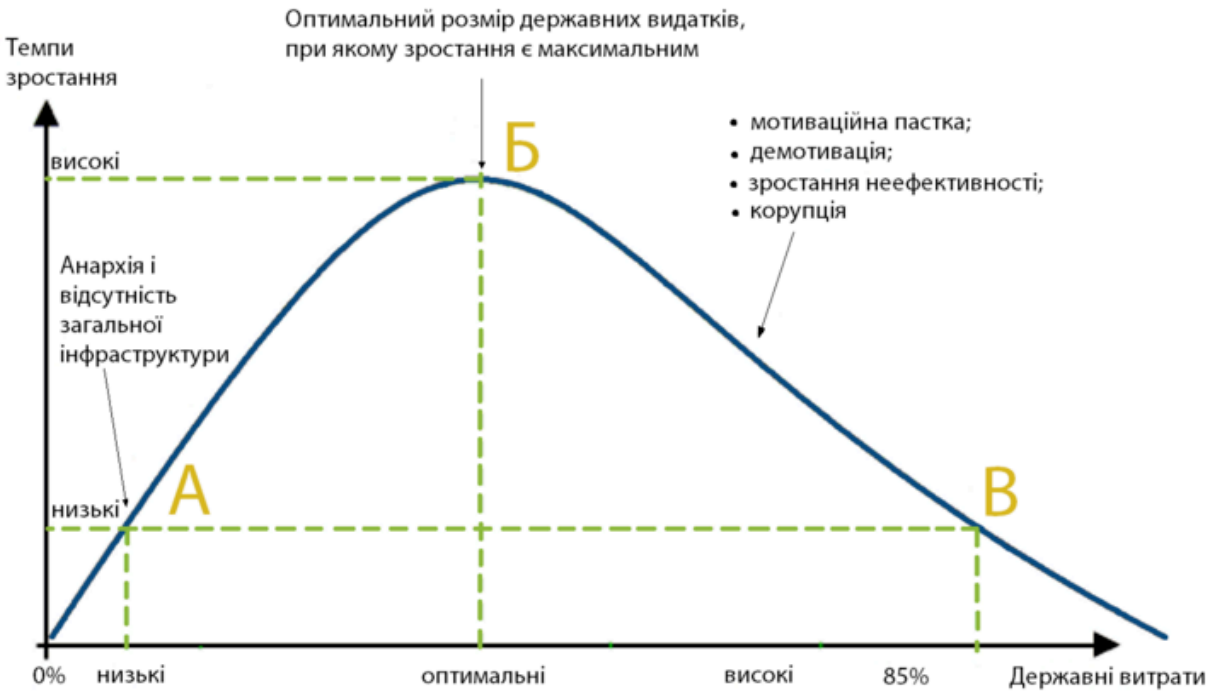

Рис. 1.2. **Крива Армея – співвідношення між рівнем перерозподілу ВВП через бюджет і економічним зростанням**

Джерело: [284].

Аналогічно до кривої А. Лаффера, яка ілюструє залежність між розміром податкового навантаження на економіку та рівнем наповнення державного бюджету, Р. Армей довів взаємообумовленість приросту ВВП на душу населення та розміру

держави. В умовах максимального регулювання економіки та в умовах анархії, згідно з ученим, ВВП на душу населення мінімальне. Його концепція апелює до трьох типів політичної свідомості: 1) анархізм – зведення нанівець будь-якого державного втручання у життя суспільства та людини; 2) "помірне державництво" – обмеження державного втручання за збереження держави як такої; 3) етатизм – держава не має жодних обмежувачів (уряд-Левіафан) [132]. Розмір ВВП там, де діє активно і державне, і ринкове впорядкування високий. Розвиток державного сектора слушний до певної межі, за деякими дослідженнями – 25–30% [41].

Німецький учений В. фон Гумбольдт, розвинув концепцію “помірного державництва” [68]. Дослідник у своїх розвідках пропонує замінити державу національною спілкою. В. Гумбольдт розглядає такі чинники управління, як усебічність, свобода і безпека, детально аналізуючи їх позитивні й негативні сторони [38].

Із цього випливає, що існування державного сектора для успішного функціонування ринкової економіки безсумнівне. Однак зауважимо: урядові організації не повинні надто захоплюватися регулюванням економіки. Адже це може призвести до невиконання політичних вимог, а закони, видані урядом задля нормалізації соціально-економічного становища ситуації, спричиняють протилежний ефект [95]. Це – з одного боку. З іншого – участь держави в економіці необхідна. У зв’язку з цим постає питання про раціональне застосування ресурсів держави, а також виконання суспільних проектів. Порівняльний аналіз видатків на ті чи інші програми дасть змогу запланувати і майбутні витрати. У державному секторі алокаційні рішення грунтуються на повнішому й точнішому визначенні компонентів витрат, їхній ефективності. Хоча в ньому значно складніше, знову ж таки, зробити достеменну оцінку, бо вона здійснюється не з погляду особи, а всього суспільства. Тому ринкові ціни потрібно суттєво коригувати.

Як зазначає Длугопольський О.В., «країна, яка має на меті інтеграцію в міжнародну економіку, приймає обмеження на дії власного уряду. Проте гіпотеза, згідно з якою ці обмеження спричиняють послаблення здатності держави стягувати податки, регулювати економіку не є вірною. Натомість міжнародна

інтеграція полягає у зростанні можливостей приватного сектора відповідати на ті або інші заходи економічної політики держав. Мотивом їхнього розширення є збільшення варіантів поведінки суб'єктів ринку у відповідь на дії політиків конкретної країни. Сучасні технології міжнародних комунікацій підсилюють такі тенденції, але не означають неодмінної втрати здатності держави стягувати податки і здійснювати суспільні витрати. Доти, доки можливості міграції людей залишаються обмеженими, а їхні витрати — передбачуваними, держави будуть у змозі продовжувати збільшувати податки та перерозподіляти доходи» [79, с. 22].

Отже, доходимо висновку, що державний сектор має значний вплив на розвиток економіки й громадянського суспільства, їх ефективність і дієвість. Важливі інституційні обмеження для експансії держави – незалежність центрального банку та установлення верхньої межі для окремих податків (свої перерозподільчі акції держава повинна планувати у такий спосіб, аби не виходити за межі оподаткування та не "послаблювати" стійкість національної грошової одиниці).

Реформаційний період в економічному розвитку України вкрай суперечливий, нестабільний і характеризується певними процесами. З одного боку, змінюються відносини, котрі вже сформувалися, з іншого – постійно триває пошук нових напрямів розвитку. Як відомо, основу всього суспільно-економічного ладу становлять відносини власності. У зв'язку з цим вони потребують усебічного дослідження і в сенсі виникнення нових форм, і в сенсі осучаснення їхнього змісту, в тому числі й державної власності.

Ефектом приватизації в Україні, з інституційного погляду, з'явилося становлення у формованому ринковому господарстві інститутів державної та приватної власності. Якщо в розвинутій ринковій економіці державна власність функціонує і прогресу є поряд з приватною власністю, переплітаючись з останньою, то в процесі розпаду адміністративної системи та ринкової трансформації вона була зведена до ролі відтворювального джерела ресурсів розвитку приватної власності. Період ринкових перетворень істотно змінив вектор наукових інтересів до проблеми державної власності. Хоча питання про її необхідність у сучасній ринковій економіці перестали вважати дискусійним,

безперервна практика все більшого скорочення її масштабів знову й знову його актуалізує. Крім того, з завершенням масштабної приватизації помітно зросла практична і теоретична затребуваність системного осмислення нових функцій, тенденцій розвитку інституту державної власності в умовах становлення економічної системи ринкового типу.

Ознайомлення з науковими працями вітчизняних економістів і фахівців інших суспільних наук дає змогу дійти висновку про строкатість підходів до визначення значущості інститутів власності у ринковому середовищі. Так, з одного боку, системоутворюючою складовою сучасної ринкової економіки, основою збереження, підтримки і розвитку її конкурентоспроможності визначається велика приватна власність [42, с. 4]. З іншого – стверджується думка, що державна власність може бути дуже ефективною тоді, коли держава як суб'єкт власності формує адекватний об'єкт власності й відповідний господарський механізм реалізації своїх прав власника [224, с 42]. Існує думка, що приватні особи та держава сумісно беруть участь у присвоєнні створеного продукту, тобто за суттю це присвоєння – сумісно-роздільне, а приватна і державна форми власності – лише юридично фіксовані кінцеві форми цього процесу [65, с. 53]. Продуктивним є прагнення розкрити інститути власності в процесі виробничої господарської діяльності, а також, у руслі аналізу демократизації власності стверджується: державна власність підпорядковується інтересам народу лише у тому випадку, коли діє ефективний механізм демократизації суспільства на всіх рівнях [185, с. 52].

В умовах невизначеності (розпад окремих ефективних та перспективних виробничих комплексів, зниження інвестиційної активності господарюючих суб'єктів) саме державна власність стає своєрідною основою процесу господарського відновлення. Адже призначення держави – забезпечувати нормальне життя кожному громадянинові, зокрема і всьому народу загалом. Для цього вона повинна володіти матеріальними та фінансовими ресурсами. Отже, мета нашого дослідження полягає у виявленні значущості й особливої ролі державної власності як соціально-економічного інституту на засадах предметного критерію, тобто характеру змістовних завдань, що виконує цей інститут.

Як відомо, початковим моментом в обґрунтуванні вагомості державної власності є теорія суспільного блага, висунута П. Самуельсоном [277, p. 162-163]. і концепція соціально значущого блага Р. Масгрейва [269, p. 77]. Оскільки ці блага мають лише їм притаманні властивості неконкурентоспроможності (благо неподільне і не може бути продане індивідуальним покупцям) та невиключності (споживання благ однією людиною не вилучає із споживання інших індивідів), державі необхідно або стимулювати їхнє виробництво і розподіл через субсидування приватного виробника, або самій надавати цей товар (благо). Крім того, більшість суспільних благ становлять товари, котрі забезпечують соціальну стабільність і соціально економічну рівність членів суспільства – послуги освіти, охорони здоров'я, культури та інші, що також потребує втручання держави в їхнє виробництво. Отже, зауважуємо сполучення двох основоположних методологічних посилань теорії суспільного блага, які пояснюють значущість державної власності. По-перше, чим вищий ступінь "суспільності" блага, то вагоміша роль держави у його виробництві й розподілі – аж до цілковитого зосередження його в своїх руках. По-друге, з метою підтримки соціальної стабільності в суспільстві (аби режим прав власності був прийнятний для більшості населення), держава особливо зацікавлена у виробництві благ, які сприяють рівності.

На нашу думку, друге методологічне посилання теорії суспільних благ тісно взаємодіє з теорією суспільного добробуту [96]. Це розширює перше посилання впливом сучасних чинників – взаємозв'язку суспільних та індивідуальних інтересів, високою соціальною відповідальністю органів влади і господарюючих суб'єктів перед суспільством, боротьбою з бідністю.

Висхідним посиланням теорії суспільного добробуту є об'єктивна суперечність між ефективним розподілом прав власності й забезпечуваним ним розподілом доходів. Вона – наслідок того, що конкурентні ринки та ринковий механізм, який характеризується ефективним розподілом прав власності, породжують нерівномірний розподіл доходів. Отже, вони можуть позбавити окремих людей достатніх джерел існування. І навпаки, прагнення підтримати соціальну справедливість і рівноправність усіх членів суспільства сприяє певному

зниженню ефективності розподілу прав власності. Вибір між ефективністю та справедливістю перебуває у центрі наукових дискусій і відображає взаємозв'язок: щоб отримати вищу справедливість, треба пожертвувати частинкою ефективності. Усе питання полягає в розмірі ефективності, від якої доцільно відмовитися, аби скоротити нерівність. Інакше кажучи, питання полягає у визначенні ступеня втручання держави в економіку й установленні пропорцій між державною та приватною формами власності, державним і недержавним секторами економіки. Зауважимо, що кількісні оцінки державного сектора і державної власності можуть значно різнитися, адже остання містить і поточні, й накопичені активи країни [55, с.23]. Проте фундаментальною основою державного сектора є державна власність.

Ступінь втручання держави в економіку та варіювання величини державної власності відображає внутрішнє прагнення економічної системи, спрямоване на досягнення деякого оптимального для кожного періоду і для кожної країни співвідношення між економічною свободою та господарською необхідністю, між макро- і мікро-економічними інтересами всього суспільного господарства, між приватним і державним підприємництвом. Причому масштаби державного втручання в економіку не визначаються лише вимогами виробництва й пом'якшенням криз. Питання зводиться радше до зважування вигод і витрат (не тільки економічних, а й соціальних, непіддатливих прямому вимірюванню) від розширення державного сектора. Звідси ефективність державного сектора випливає з результату, отриманого від усунення "провалів" ринку, за мінусом витрат, пов'язаних із недоліками державного сектора (провали держави) на: утримання бюрократичного апарату; збір і опрацювання економічної інформації; стягування податків і економічну оцінку збитку, спричиненого відсутністю об'єктивної ринкової системи.

На порівнянні витрат і вигод під час здійснення різних видів господарської діяльності ґрунтується теорія прав власності (Р. Коуз, Л. Алчіан, А. Оноре), що пов'язує існування державної власності з мінімізацією трансакційних витрат і максимізацією вигод від функціонування її об'єктів. З погляду теоретиків прав власності, найефективнішим буде той вид господарської діяльності, який потребує менших витрат для захисту прав власності. Скориставшись цим

методологічним підходом теорії прав власності та кооперуючи його з теорією суспільних благ, що сприяють соціальній рівності, можна пояснити "повсюдну" участь держави у таких сферах економіки, як енергетика, зв'язок, сільське господарство.

Існування державної власності обумовлене і суто прагматичними причинами, необхідністю створення макроекономічних умов для роботи недержавного сектора. Це підтримання комерційно невигідних сфер, які, традиційно не становлять інтересу для приватного капіталу, але визначають загальні умови відтворення галузей народного господарства (транспорт, житлово-комунальне господарство). Це також реалізація дорогих і високоризикових проектів у науко- і капіталомістких галузях (аерокосмічна, атомна, електронна та ін.), що визначають прискорення науково-технічного прогресу і зміцнення на цій основі конкурентоспроможності країни у світовому господарстві: створення або збереження робочих місць, модернізація відсталих галузей і виробництв з метою згладжування соціально-економічних диспропорцій та суперечностей; надання державних гарантій і створення умов для реалізації договорів і угод, у тому числі і міждержавних; забезпечення екологічної та національної безпеки країни тощо [131].

Пояснюючи значущість державної власності в економіці, ми, так чи інакше, торкалися проблеми визначення її меж і чинників, які впливають на це. Зазначене питання достатньо складне, неоднозначні також варіанти його розв’язання. Адже сполучене з ним питання ефективності інститутів власності методологічно не вирішене: вони "змінюють" ефективність залежно від стану середовища і умов, у межах котрих функціонують. Інакше кажучи, кожен інститут власності виявляє свої конкурентні переваги у межах "власних ніш" і сегментів ринку. Крім того, ефективність одного інституту власності може посилюватися або послаблюватися механізмом його взаємодії з іншим інститутом власності [133, с. 3–5].

У західних країнах історично переважає приватна власність порівняно з державною, оскільки тут склалися своєрідна ринкова система й інституційне середовище. Вітчизняні економісти, через відсутність власної бази для порівняння державної та приватної власності, вдаються до порівняльної оцінки приватного і

державного секторів у країнах з розвинутою ринковою економікою. Проте ми допускаємо, що аргументація й отримана на її засадах оцінка на користь приватної форми власності навряд чи може бути перенесена на українську дійсність, з огляду на дію і необхідність урахування відмінностей її історичного розвитку, національних та індивідуальних особливостей. Окрім відмінностей в інституційному середовищі, простежується різниця у технічній оснащеності підприємств, системі матеріального стимулювання, цінових відносинах товарів, у рівні технологій, системі управління виробництвом та ін. Лише після усунення всіх перелічених чинників (хоча це практично неможливо) матиме сенс перенесення практики порівняльного аналіз в розвинутих країнах в економіку України.

Скорочення масштабів державної власності у країнах ринкової економіки теж не може слугувати аргументом для її оцінки, а підтверджує лише те, що оптимальне поєднання цих інститутів власності відшуковується методом "проб і помилок". У випадку, коли там різко зміниться співвідношення на користь державного сектора, то це спричинить зниження темпів економічного розвитку через різке зростання трансакційних витрат, зумовлених перерозподілом прав власності. В економіці України, навпаки, різка зміна пропорцій на користь приватного капіталу призводить до зменшення ефективності теж у зв'язку з трансакційними витратами, необхідними для реалізації такого перетворення. Крім того, під час зміни форм власності зростають витрати не лише у сфері обігу й перерозподілу ресурсів, а й у сфері виробництва, що пов'язано із модифікацією матеріальної структури виробництва. Тобто державний сектор у всіх країнах спрямований на задоволення потреб усього населення, натомість приватний капітал відшуковує сфери швидкого та високодохідного застосування. Тому тоді, коли якщо державні підприємства стають приватними, ресурси найчастіше переводяться у прибутковішу сферу (торгівлю, готельний бізнес). Існують також певні галузі (добувні, сільське господарство), які є базовими для економіки. У процесі перетворення в приватну власність вони втратять багато чинників, що визначають їхню сукупну ефективність і загалом економічне зростання країни. В

окремих регіонах скоротиться виробництво. Окрім того, значні відмінності у регіонах перешкоджатимуть існуванню єдиного економічного простору.

Актуальність проблеми державної власності обумовлена і її роллю в потенціалі держави [64, с.17]. Дієва державна власність дає змогу розширювати державні ресурси. Але це передбачає значне скорочення частки державної власності (що вже зроблено в Україні). Згодом держава, яка "стиснулася", повинна зайнятися нарощуванням власного потенціалу, "відновленням" функції та визначенням їхнього оптимального набору. Однак, за існуючим в економічній літературі твердженням, коли державні структури скорочують звичну діяльність, це зумовлює зниження потенціалу держави [206, с. 115]. Держава, припиняючи турбуватися про суспільний добробут, зумовлює відрахування з бюджету громадян.

Зауважимо також: погано, але все-таки виконувана державою функція може бути вилучена з її діяльності лише тоді, коли мимовільний розвиток у процесі реформування вже створив певний недержавний інститут, що надає те саме суспільне благо. В іншому випадку залишення державою відповідної сфери для узгодження її функції з наявним потенціалом здатне призвести або до виникнення гострого соціального конфлікту, або до втрати певної частини потенціалу економічного розвитку країни. Отже, державі необхідно підтримувати раціональні межі своєї власності, оскільки непідготовлене "стиснення" держави зумовлює адекватне "стиснення" її доходів через прагнення і громадян, і підприємств "піти з-під" держави у відповідь на її відхід із звичних сфер надання суспільних благ.

Які істотні зміни, що стали результатом ринкової трансформації в економіці, характеризують інститут державної власності сьогодні? По-перше – це: втрата монопольних позицій державної власності у національній економіці, зниження її розмірів; відхід найефективнішої частини матеріальних активів, найкваліфікованіших менеджерів і персоналу в приватний сектор економіки або за кордон; яскраво виражений «інвестиційний голод» у державному секторі як результат державної політики оподаткування відносно своїх підприємств. По-друге, державна власність в умовах ринкової трансформації стала джерелом фор-

мування і ресурсного забезпечення недержавного сектора. Причому це джерело розглядають таким, що не потребує відтворення. Одночасно продовжує існувати необхідність збереження і розвитку державної власності у галузях, які стратегічно вагомі для розвитку країни й ефективного її входження у світове господарство. Державна власність утворює природні засади процесу державного регулювання національної економіки. Чимало об'єктів державної власності становлять основу національної безпеки. Усе це – доказ важливої ролі й значущості державної власності для функціонування та розвитку економіки сучасної України.

Підсумовуючи, зазначимо, що питання про державну власність залишається відкритим як в теорії, так і в практиці. Реалії української дійсності не збігаються з розбіжним уявленнями про те, що перехід контролю над ресурсами до інституту приватної власності – це основна умова оновлення господарських мотивацій і зростання ефективності виробництва. Вітчизняний приватний капітал "успішно" експлуатує економічний потенціал, який сформувався колись під оболонкою державної власності, не приростаючи його ні кількісно, ні "технократично". Держава ж у вигляді усіх гілок влади із всіх складових механізму управління державною власністю продовжує "найуспішніше" використовувати приватизацію як спосіб наповнення доходів державного бюджету. Проте і теорія, і практика розвинутих держав засвідчують, що розмаїття сучасних потреб суспільства не може бути повноцінно й ефективно задоволене без участі державної власності.

Сьогодні необхідна зміна пріоритетів у державній політиці приватизації в напрямі захисту та ефективного управління державною власністю з метою створення інституційних умов підвищення конкурентоспроможності економіки. Доповнюючи недержавну власність, постійно збагачуючи одна одну, вони здатні підсилювати інтеграційний ефект інституту власності узагалі. Це обумовлює необхідність подальшого дослідження з метою виявлення форм і способів взаємозв'язку інститутів державної та приватної власності, які забезпечують можливість їхнього партнерства у соціально-економічному розвитку Української держави.

Втручання держави в економіку повинно бути надзвичайно розумним і виваженим, ґрунтуватися на економічний необхідності й керуватися основними

постулатами ринкової економіки. Це стосується, зокрема, посткомуністичних країн. Парадоксально, але в цих країнах, які зазнали чи не найбільшого в сучасній історії банкрутства економічної системи, пов'язаного з перебільшенням ролі держави в економіці, значно поширився продержавницький ухил, що виявляється у трактуванні спеціальних форм державної політики як універсального засобу вирішення усіх видів проблем. Такий ухил, на нашу думку, має три основні причини:

1. Це помилкова теза, підтримувана економістами старої школи, що ті чи інші негаразди на ринку є достатньою підставою для втручання держави. При чому велика кількість прикладів невдалого втручання держави ігнорується або приховується від широких мас [54].

2. Люди часто діють, дотримуючись суто емоційних міркувань, і прагнуть швидко розв’язати назрілі завдання за допомогою найзвичнішої інституції – держави. Такий емоційний зв'язок між занепокоєністю проблемами і сподіванням на їх вирішення з боку найзвичнішої організації існує і в багатьох розвинутих країнах, що зумовлює поширення в них державницьких настроїв. Особливо це характерно для передвиборних дебатів. Апеляція до конкретних державних органів за названих умов є ефективнішою, ніж посилання на ринкові сили. У такий спосіб у свідомості укріплюється зв'язок між конкретними проблемами і втручанням держави як єдиним засобом їхнього успішного вирішення [71].

3. Значна кількість учасників дебатів з приводу економічної ролі держави у посткомуністичних країнах перебуває під впливом власного розуміння «японської моделі» [79]. Причому успіх економічних перетворень скажімо, в Японії пояснюється особливою роллю держави, а не унікальною комбінацією чинників, що склалася у цій країні на початку 50-х років ХХст. Це: невеликий державний сектор; інтенсивна внутрішня конкуренція; експортно-орієнтований розвиток; консервативна макроекономічна політика; збалансований державний бюджет; орієнтація робочої сили на підвищення продуктивності праці, а не на зростання заробітної плати; тривала політична стабільність. У такому випадку причиною складних і вагомих процесів вважають прості й звичайні явища, а не сукупність безособово розподілених ринкових механізмів [94].

Окрім того, за надмірним втручанням держави в економіку завжди простежуються інтереси певних груп. Цій же меті слугують виступи у пресі, спрямовані на вибір конкретних політичних рішень чи надання державної допомоги підприємствам. Правильний підхід до ролі держави в економіці, на нашу думку, повинен ґрунтується на таких простих передумовах:

1. Держава, як і більшість інших інституцій, має обмежені ресурси (у розумінні часу, адміністративних, політичних і фінансових можливостей). Ураховуючи цей факт, будь-яке втручання держави у процес економічного зростання спершу має бути проаналізоване стосовно наявності необхідних коштів [102, с.328].

2. Можливості держави вирішувати ті чи інші проблеми залежать переважно від інформаційних чинників. У зв'язку з цим, окремі дослідники вирізняють сферу природної компетенції держави та сферу її природної некомпетенції [101, с. 114]. Елементарне медичне обслуговування, освіта, допомога з безробіття, соціальне забезпечення тощо можна також ввести до першої сфери у таких випадках: а) коли буде доведено, що передання їх у приватні руки неминуче зумовити скорочення; б) коли це сприятиме позитивним зрушенням у суспільстві; в) коли їхні обсяги та форма не загрожуватимуть макроекономічній стабільності держави і структурі стимулів — основним складовим перспективного розвитку.

Цих аргументів здебільшого достатньо для установлення раціонального підходу до ролі держави. Однак, на нашу думку, існують два обмежувальні зауваження.

По-перше, правила функціонування політичної системи можуть виявитися такими, що забезпечать у нормальних умовах добір людей з компетенціями, відмінними від тих, які потрібні для раціонального приймання економічних рішень.

По-друге, критерії успіху, що переважають у політичній системі, виявляться, ймовірно, несприятливими для перспективного економічного розвитку. Наприклад, субсидування і захист неефективних та приречених галузей виробництва може, на відміну від економічного, мати певний тимчасовий політичний зміст [123, С.74].

Ці аргументи стосуються радше ролі держави для країн з економікою перехідного типу, ніж країн із ринковою економікою з таких причин: а) у країнах з перехідною економікою ресурси держави обмеженіші, ніж у стабільних державах із ринковою економікою (менше компетентних людей у державній адміністрації та менші фінансові можливості); б) у країнах з перехідною економікою завдання, що належать до сфери природної компетенції держави, значно складніші (проблема структурної трансформації та стабілізації). Тому для виконання інших функцій держави, більшість із котрих потребує детального й масштабного втручання і перевищують реалістично визначені компетенції держави, залишається надто мало ресурсів.

Основною проблемою посткомуністичних країн переважно є значний продержавницький ухил. Пов’язане з ним надмірне регулювання, зокрема у сфері зовнішньої торгівлі, як і в багатьох розвинутих країнах, призводить до зниження ефективності роботи та необхідності державних субсидій [30].

Для впливу на економіку держава повинна використовувати різноманітний і ефективний законодавчо-нормативний, адміністративний та економічний інструментарій. Часто в економічній літературі знаряддям регулювання ринкової економіки, що використовує держава, називають індикативне планування, яке різниться від директивного планування своїми засобами та цілями [49]. Однак, з нашого погляду, в економіці перехідного типу таке планування застосовувати не можна, оскільки за наявної економічної нестабільності надійність прогнозування дуже мала, внаслідок чого знижується і ефективність індикативного планування.

Урядам країн необхідно регулювати процес економічного зростання, впливаючи на чинники, які творять макроекономічне середовище, а саме: процентні ставки; ступінь завантаження виробничих потужностей; сподівання фірм і підприємців; грошова маса [77, С.267].

Загалом, експансія державного сектора пов’язана не лише із появою нових функцій, які бере на себе держава, але й щораз вищими вимогами громадян до кількості і якості суспільних благ, що надаються установами державного сектора. В окремих випадках забезпечення ними можуть взяти на себе інститути приватного сектора (наприклад, Японія, Південна Корея), однак за умов

вітчизняної економіки поки що перекласти відповідальність за суспільні блага на приватний сектор не бачимо можливим.

Висновки до 1-го розділу

Підсумовуючи, можна стверджувати про існування восьми державних інститутів економічної влади: державного сектора економіки на основі державної власності; державного регулювання економіки водночас із ринковими важелями; державного контролю, у тому числі недержавного сектора економіки; соціальної сфери, що знаходиться у державному секторі; державного бюджету; муніципальної влади; зовнішньоекономічної діяльності держави та митного контролю; політичної влади. Аналіз функціонування цих інститутів засвідчує: по-перше, на сучасному етапі розвитку національної економіки ринкового типу актуальною стає проблема економічної влади; по-друге, у структурі інститутів економічної влади головного значення набуває влада держави, яка має власні інститути здійснення (реалізації) економічної влади, що відповідає процесові формування інституціональної економіки та її соціалізації; по-третє, кожен державний інститут економічної влади по-різному впливає на соціально-економічний стан країни, але всі вони взаємодіють; по-четверте, державний сектор господарювання і державне регулювання економіки суттєво позначаються на ній.

Державне підприємництво – це особливий і найменш досліджений різновид економічної та управлінсько-регуляторної діяльності. У ринкових умовах воно становить ініціативне, підприємливе економічне функціонування у різних сферах національного господарства. Державне підприємництво, у вигляді особливої форми загальнодержавної ініціативи, господарської підприємливості й ефективного господарювання, управлінсько-регуляторним способом заохочує об’єднати капітал та зусилля держави для досягнення загальнонаціональних проектів. Це простежується там і тоді, де управлінці й менеджери засвідчують високу фаховість, працелюбство, діловитість і, безсумнівно, відповідальність за свої рішення та дії. На жаль, українські реалії демонструють “дефолт відповідальності”. Усілякі негаразди в національній економіці визначально спричинені тотальною безвідповідальністю, що постійно спостерігається на всіх рівнях управлінсько-регуляторної системи країни. Це актуалізує необхідність

переосмислення ролі підприємницького потенціалу держави в стратегії трансформаційних процесів, зумовлює потребу вдосконалення шляхів залучення до підприємницької діяльності більшої кількості господарюючих суб'єктів у державному секторі економіки. Одночасно приватним підприємництвом, яке нині відіграє усе вагомішу роль, державне підприємництво також є потенційно значущим під час здійснення масштабних проектів, що посідають чільне місце у реалізації ключових напрямів соціально-економічного розвитку країни. Державне підприємництво в сьогоднішньому вимірі – це "правила гри" не під егідою державної влади, а в межах чинного законодавства, яке захищає вироблені правила поведінки всіх, у тому числі й стратегічні інтереси суб'єктів господарювання. Державне підприємництво ґрунтується передусім на могутньому фундаменті матеріальних інтересів і стимулюється ними. Сучасний розвиток економіки грунтується на виконанні інтересів та потреб учасників господарського життя, що не спричинятимуть фінансово-економічних витрат.

РОЗДІЛ 2. МАКРОЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ

2.1. Місце державного сектора в забезпеченні зростання трансформаційної економіки

Україна посідає перше місце в Європі за площею (603 628 км^2 разом із Кримом, який анексувала Росія) та шосте за кількістю населення (понад 45 млн осіб на початок 2014 р.), тому вважається одним із найбільших ринків збуту в регіоні. Унаслідок сприятливого географічного розташування країна відіграє роль основного транспортного коридора між Європою, Росією та Центральною Азією.

Наша держава багата на природні ресурси. Їй належить перше місце у світі за запасами залізної руди (20 % світового обсягу) і третє – за запасами заліза. Тут знаходяться сьомі за розміром підтверджені запаси вугілля (4 % світового обсягу) та великі площі чорнозему — одного з найродючіших видів ґрунтів. Площа сільськогосподарських угідь становить 43 млн га (72 % від загальної площі країни), на Україну припадає приблизно 25 % чорноземів світу. За даними Управління енергетичної інформації США, Україна володіє четвертими за обсягом запасами технічно придатного до видобування сланцевого газу в Європі (1 200 млрд м^3) після Норвегії, Франції та Польщі.

Завдяки великій кількості природних ресурсів і через примусову індустріалізацію в радянські часи промисловість стала провідною галуззю української економіки. Хоча із зменшенням частки промисловості з 37 % ВВП у 2007 р. до 27 % у 2013 р. Україна й переходить до стадії постіндустріальної економіки, промисловість і надалі відіграє важливу роль у динаміці ВВП унаслідок впливу на інші галузі економіки, зокрема на транспорт і гуртову торгівлю. Водночас за останні роки активно розвивається сільське господарство, частка якого у ВВП зросла з 7,5 % у 2007 р. до 10,4 % у 2013 р. і яке вважається однією з найперспективніших галузей економіки в середньостроковій перспективі [260].

За структурою українська економіка порівняно невелика, відкрита і товарна. У 2014 р. країна посіла 58-ме місце у світі за розміром номінального ВВП (132 млрд дол. США) і 47-ме – за ВВП за паритетом купівельної спроможності (ПКС).

ВВП України на душу населення становив 3 089 дол. США (8 240 дол. США за ПКС) —126-й показник у світі (106-й за ПКС). Зовнішньоторговельний оборот України дорівнює 108 % ВВП [257]. На сировинні товари припадає 2/3 товарного експорту країни, що є найвищим співвідношенням у регіоні після Росії та Казахстану. На відміну від багатих на нафту та газ сусідів, Україна має високу залежність від експорту продукції видобувної промисловості й сільського господарства. З 2010 р. частка сільськогосподарської продукції, передусім зернових, насіння олійних культур і рослинної олії, постійно зростала і становила 30 % у 2014 р. Це найвищий показник у регіоні, він підкреслює статус України як одного з найбільших у світі виробників та експортерів сільськогосподарської продукції. У 2014 р. на металургію і гірничу промисловість припадало 27 % загального експорту порівняно із 33 % у 2010 р. У нетоварному експорті домінує устаткування та промислові товари широкого вжитку. Відповідно на експортоорієнтовані металургію, машинобудування і хімічну промисловість разом припадає 31 % обсягу промислової продукції України [285].

З огляду на структуру експорту, Україні притаманний високий рівень залежності від світового товарообігу та стану світової економіки. Унаслідок значної залежності від іноземного попиту та тісного взаємозв’язку між орієнтованими на експорт галузями й іншими сферами економіки швидкість зростання української економіки вкрай непостійна, із різкими провалами під час світових економічних криз, але й одночасно із швидким відновленням у періоди зростання глобальної економіки [285].

У сфері імпорту переважають енергоресурси, які утворюють чверть загального товарного імпорту й складаються переважно із природного газу, нафти та нафтопродуктів. Імпортований газ забезпечує близько половини внутрішнього споживання газу (у 2014 р. об’єм імпорту становив 19 млрд м^3, а споживання — 42 млрд м^3). До 2014 р. Росія залишалася практично єдиним постачальником газу в Україну, але після зміни влади та внаслідок конфлікту з Росією новий уряд нашої держави прийняв рішення про збільшення імпорту газу з ЄС та має на меті досягти повної незалежності від Росії в газовій сфері у середньостроковій перспективі. Україна також імпортує різноманітні проміжні товари, наприклад,

продукцію хімічної промисловості (17 % від загального обсягу імпорту). Споживчі й інвестиційні товари у 2014 р. становили відповідно 26 % та 14 % загального імпорту [200].

Велика залежність України від імпорту енергоресурсів відображає низьку енергоефективність держави. Хоча Україна майже вдвічі зменшила споживання енергії з моменту отримання незалежності у 1991 р., її енергетичні потреби залишаються значними внаслідок переважання підприємств із високим споживанням енергії та через нереформовані промислові й комунальні підприємства.

Водночас важливим транзитним маршрутом для російського газу тривалий час була газотранспортна система України, отримана у спадщину після розпаду СРСР. Донедавна 2/3 експортного газу транспортувалися до Європи територією України. Це забезпечувало незмінно позитивний торговельний баланс за послугами, який частково компенсував дефіцит торговельного балансу за товарами, що спостерігається у країні з 2005 р. Однак зменшення попиту на російський газ у ЄС і прийняття Росією стратегії диверсифікації газотранспортних маршрутів загрожують статусові України як значного гравця ринку транзиту газу. У 2014 р. транзит газу територією України скоротився до 62 млрд $м^3$ із 104 млрд $м^3$ у 2011 р. [148].

ЄС і Росія вважалися найбільшими торговельними партнерами України. За останні декілька років, зокрема у 2014 р., торговельні зв’язки з ЄС значно зміцнилися, а з 2011 р. частка Росії в українському експорті постійно знижується через різні протекціоністські заходи країни-сусіда та політичну напругу. Тому 2014 р. частка експорту до Росії в загальному українському обсязі експорту дорівнювала 18 % порівняно із 30 % у 2011 р. Одночасно після стабілізації на рівні приблизно 25 % у 2009—2012 рр. частка ЄС в українському експорті зросла у 2014 р. до 30 %. Основними предметами експорту стають сільськогосподарська продукція та метали. У сфері імпорту частка Росії з 2010 р. скорочувалася і становила 23 % у 2014 р., переважно через зниження імпорту газу, натомість частка ЄС в імпорті збільшилася майже до 40 % [215].

Після підписання у червні 2014 р. Угоди про асоціацію, у тому числі положень Поглибленої та всеосяжної угоди про вільну торгівлю, торговельні зв'язки між Україною та ЄС лише зміцнюватимуться. Угода має для нашої держави далекосяжні наслідки, оскільки вона становить всебічну «дорожню карту» в процесі вдосконалення її інститутів і правового поля. Україна бере зобов'язання привести своє законодавство з питань торгівлі відповідно до законодавства ЄС, здійснити реформування у багатьох сферах, зокрема у сфері державних закупівель, політики захисту конкуренції та прав інтелектуальної власності. Очікується, що ці реформи принесуть Україні користь у середньо- та довгостроковій перспективі, але остаточний економічний ефект залежатиме від того, наскільки оперативно та сумлінно держава виконає зобов'язання [203].

Україна переживає один із найважчих періодів у своїй історії, адже економічні труднощі загострюються через анексію Криму Росією та воєнний конфліктом на сході країни.

Анексія Криму Росією у березні 2014 р. несуттєво вплинула на українську економіку, бо на цей півострів площею 26 945 км^2 (4,5 % загальної площі України) припадала відносно мала частка ВВП (3,7 % у 2012 р.), а його економічні зв'язки з материковою Україною були слабкими. Однак подальші сепаратистські заворушення, які виникли у двох областях на сході країни — Донецькій і Луганській (загальна площа — 53 500 км^2 або 8,8 % площі України) у квітні 2014 р., переросли у воєнний конфлікт і мають набагато істотніші економічні наслідки.

Під контролем у сепаратистів перебуває менш ніж 3 % території України, але на ній розташовані численні великі підприємства, на котрі припадає приблизно 15 % сукупного обсягу промислового виробництва і приблизно 8 % ВВП. Між компаніями, розміщеними у Донецькій і Луганській областях, існують міцні виробничі зв'язки, але їхній взаємозв'язок із іншими регіонами України обмежується переважно поставками залізної руди (із Дніпропетровської області на донецькі металургійні комбінати) й енергетичного вугілля (із Луганської в інші області України). На цей регіон припадає також значна частка українського

експорту, переважно устаткування та металургія, що здебільшого поставляються у Росію.

Конфлікт на сході призвів до зменшення ВВП у 2014 р. на 6,8 % порівняно з 2013 р. після двох років нульового зростання. Основним чинником стало різке скорочення промислового виробництва — на 11 % порівняно з попереднім роком, хоча це спостерігалося і в інших галузях економіки. Вантажні перевезення та гуртова торгівля зменшилася відповідно на 11 % і 15 % порівняно з минулим роком. Обсяги будівництва скоротилися на 22 % порівняно з минулим роком, що засвідчуєслабкий інвестиційний попит. Роздрібна торгівля зменшилися на 8,6 %, а пасажирські перевезення — на 12 % порівняно з минулим роком. Це відображає зниження обсягів особистого споживання у зоні воєнного конфлікту та в інших регіонах України. Єдиною галуззю, яка демонструє позитивні тенденції, стало сільське господарство що дало приріст в обсягах виробництва на рівні 2,8 % порівняно з 2013 р. унаслідок рекордно високого врожаю зернових у 2014 р. — 64 млн т .

Постраждали фінансові ринки України. Українська валюта, гривня, знецінилася до 15,77 грн за 1 дол. США, тобто майже на 50 % порівняно з 2013 р. (на основі офіційного курсу Національного банку), і на початку 2015 р. зберігалася тенденція до її різкого падіння. Через постійну нестабільність розпочався значний відтік вкладів із банків. Так, у 2014 р. з національної банківської системи виведено 13 % гривневих і 37 % валютних вкладів. Національний банк намагався підтримати грошову одиницю, але його резерви виявилися недостатніми для задоволення дедалі вищого попиту на іноземну валюту. Крім того, вони знизилися через розрахунки за боргами за газ перед Росією. Відтак у 2014 р. резерви НБУ скоротилися на 63 % порівняно з 2013 р.— до 7,5 млрд дол. США, що становило мінімум за останні 11 років і дорівнювало вартості імпортних товарів і послуг лише за 1,2 місяця. Девальвація грошової одиниці також зумовила споживчу інфляцію, яка після стабілізації на рівні близько нуля у попередні два роки досягла у 2014 р. рівня 25 % порівняно з 2013р.

Станом на кінець липня 2015 р., Національний банк вивів з ринку 53 неплатоспроможні банки із 180, котрі існували наприкінці 2013 р. Девальвація

грошової одиниці й суттєве підвищення тарифів на комунальні послуги спричинили прискорення споживчої інфляції, яка сягнула 61% у квітні 2015 р [159].

Україні вдалося уникнути краху фінансової системи завдяки потужному фінансовому сприянню з боку міжнародних фінансових установ і урядів інших країн. Початковий дворічний пакет допомоги у розмірі 27 млрд дол. США, про який було оголошено у квітні 2014 р., містив 17 млрд дол. США кредиту «стенд-бай» від МВФ, а також фінансування від Світового банку, ЄС, Сполучених Штатів Америки й інших країн і міжнародних фінансових установ. Минулого року Україна використала 10 млрд дол. США з цього пакета, чого виявилося достатньо для здійснення планових виплат за державним боргом в іноземній валюті. Проте із переростанням воєнного конфлікту на сході України в затяжну стадію та через те, що його негативний вплив на економіку виявився сильнішим, аніж очікувалося, первинний розмір фінансової допомоги збільшено до 50 млрд дол. США, а його термін продовжено ще на три роки [158].

Дотримуючись рекомендацій МВФ, українська влада у 2014 р. утримувала загальний дефіцит державного бюджету на помірному рівні — 4,7 % ВВП (як і в 2013 р.). Однак структурний дефіцит державного нафтогазового монополіста НАК «Нафтогаз України» різко збільшився у зв’язку з девальвацією національної грошової одиниці й досягнув приблизно 5,0 % ВВП. Унаслідок цього зведений дефіцит держбюджету збільшився приблизно до 10 % ВВП порівняно із 6,6 % ВВП у 2013 р. Більшість дефіциту профінансував Національний банк через емісію грошових коштів. Завдяки девальвації національної валюти державний борг України скоротився у 2014 р. на 4,5 % порівняно з минулим роком — до 70 млрд дол. США. Але відношення боргу до ВВП зросло до 71 % порівняно з 39 % у 2013 р. через значне скорочення номінального ВВП у доларах США, зумовлене девальвацією гривні.

З березня 2015 р. в економіці України розпочались стабілізаційні процеси. Після різкої девальвації гривні в лютому 2015 р. Національному банкові України вдалось стабілізувати валютний курс введенням обмежень на обмін валюти та запровадженням жорсткого контролю за міжбанківськими операціями. Унаслідок

цього курс гривні стабілізувався на рівні 21–23 грн за 1 дол. США, що позитивно вплинуло на динаміку депозитів.

Економіка все ще потерпає від негативного впливу воєнного конфлікту. В першому кварталі 2015 р. реальний ВВП скоротився на 17,2%. Але динаміка окремих секторів економіки в другому кварталі поточного року засвідчила певну стабілізацію економічної активності. Наприклад, темпи скорочення в промисловості у червні 2015 р. зменшилися до –18,1 % порівняно з –20,7% у травні. Сповільнення темпів падіння спостерігається у роздрібній торгівлі й будівництві, що підтвердило відсутність подальшого скорочення внутрішнього споживчого й інвестиційного попиту. Стабілізація валютного курсу сприяла сповільненню інфляції. У червні 2015 р. місячна інфляція повернулась до середньоісторичних значень, а річний показник уповільнився до 57,5%, хоча вторинні ефекти девальвації гривні ще створюють тиск на споживчі ціни [158]. Водночас значна девальвація гривні допомогла Україні зміцнити зовнішню позицію. Дефіцит поточного рахунку зменшився у 2014 р. до 4,0 % ВВП порівняно з 9,0 % ВВП у 2013 р. та скоротився до нуля у середині 2015 р. Однак відтік капіталу з приватного сектора продовжується, засвідчуючи, що довіра та впевненість ще не повернулась до економічних агентів.

Влада України почала здійснювати виважену фіскальну політику. Так, у січні-травні 2015 р. консолідований бюджет був зведений з профіцитом у 19,4 млрд грн (0,9 млрд дол. США) порівняно з дефіцитом у 8 млрд грн (0,8 млрд дол. США) в аналогічному періоді попереднього року. Надходження до бюджету зросли на 33 % в річному вимірі через збільшення ПДВ, мита й акцизів. Одночасно витрати бюджету в травні 2015 р. підвищилися лише на 16 % у річному еквіваленті, переважно у зв’язку з необхідністю збільшення витрат на обслуговування державного боргу та оборону.

На державні підприємства (ДП) в Україні припадає значна частка національної економіки. Крім того, вони є великими роботодавцями. Державні активи (підприємства, нерухоме майно, ліси та ін.) є в кінцевому підсумку власністю всіх громадян України. Держава має обов’язок бути активним і

фаховим власником цих активів, аби створювати та примножувати їхню цінність для громадян.

В Україні, порівняно з розвинутими країнами світу, надзвичайно велика кількість ДП. Кількість підприємств, які перебували у власності держави, станом на 30 вересня 2014 р. дорівнювала 3 350. Але цей показник неостаточний через відсутність єдиного актуального реєстру ДП.

Наш аналіз охоплює 100 найбільших підприємств державної форми власності, зокрема 94 найбільших державних підприємства (надалі – «Портфель»), на котрі сумарно припадало приблизно 82 % сукупних активів та приблизно 80 % сукупних чистих доходів усіх ДП станом на 30 вересня 2014 р. і за дев'ять місяців цього ж року, а також шести банків державної форми власності. Через специфіку банківського сектора й значний обсяг операцій між державними банками та ДП фінансові результати державних банків не вводилися до агрегованих даних "Портфеля", а були подані окремо.

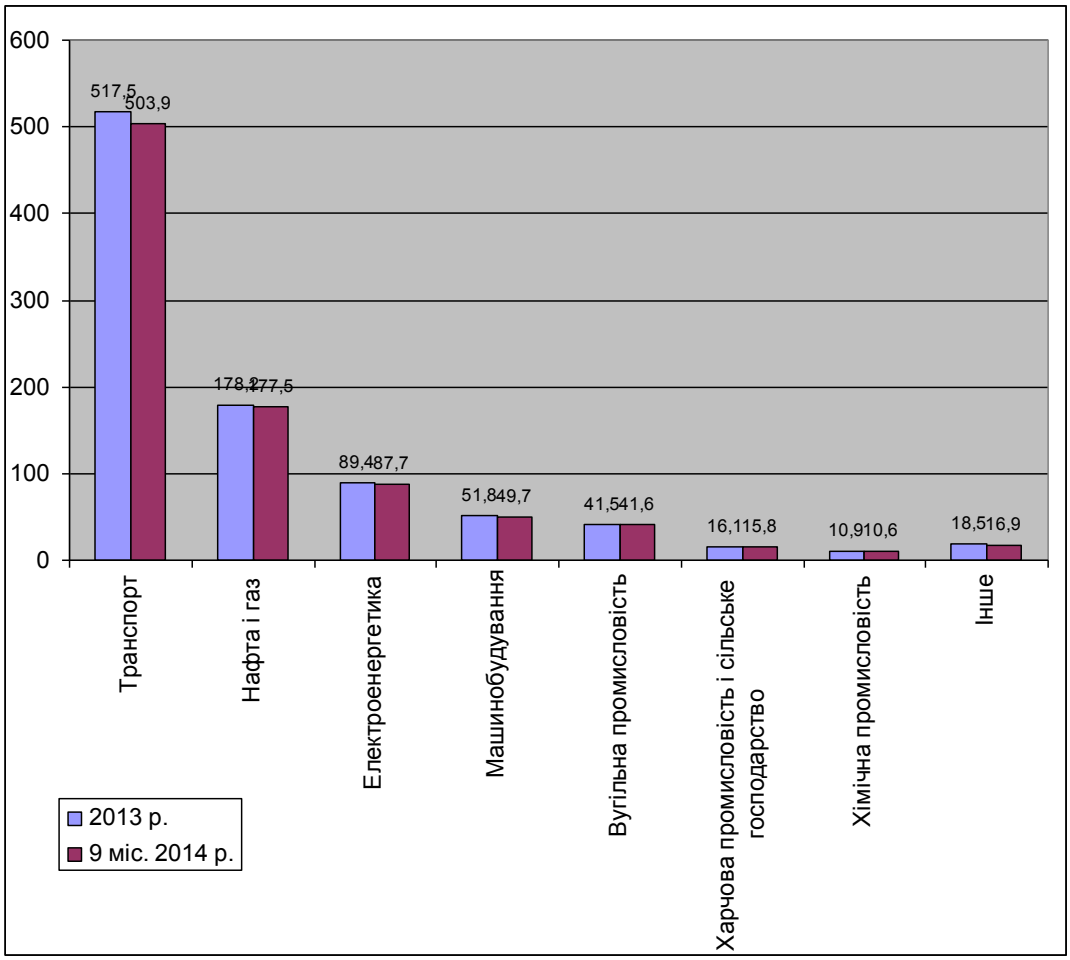

Рис. 2.1. **Кількість працівників (тис.).**

Джерело: складено автором.

Усі ДП, які ми аналізували, належать до таких восьми галузей (секторів): електроенергетика; нафтогазова промисловість; транспорт; машинобудування; харчова промисловість; сільське господарство; хімічна промисловість; вугільна промисловість. До складу останньої групи входять підприємства, що є великими власниками нерухомого майна, а також підприємства, які не були зараховані до жодної з перших семи галузей.

До сектора електроенергетики належать 13 ДП. У 2013 р. на сектор електроенергетики припадало 19,3 % сукупних чистих доходів «Портфеля”. На нафтогазову галузь, представлену переважно НАК «Нафтогаз України» та її дочірніми підприємствами, у 2013 р. припало 33,9 % чистих доходів «Портфеля”. До сектора транспорту увійшло 22 ДП, на котрі у 2013 р. припало 30,3 % сукупних чистих доходів. До складу інших секторів загалом увійшли 56 підприємств: на них припало 16,5 % чистих доходів «Портфеля”.

Середньооблікова чисельність штатних працівників усіх ДП 2013 р. налічувала понад 1,3 млн, зокрема 71,8 % (або 924 тис. працівників), які працювали на ДП, що увійшли до “Портфеля”. Середньооблікова кількість штатних працівників «Портфеля” за 9 місяців 2014 р. дорівнювала 904 тис.; 55,7 % робочої сили було задіяно у транспортній галузі, де найбільшим роботодавцем постала Укрзалізниця. На її частку за дев’ять місяців 2014 р. припадало 38,7 % працівників “Портфеля” (Рис. 2.1).

Порівняно з 2013 р. за перші дев’ять місяців 2014 р. чисельність працівників знизилася майже в усіх галузях (на 20,2 тис., або в середньому на 2,2 %). Найзначніше скорочення працівників спостерігалося у транспортній галузі, передусім на УДППЗ Укрпошта (5,8 тис., або 6,2 %) і Укравтодор (3,5 тис., або 12 %). Найбільше кількість працівників зросла у ДП Адміністрація морських портів України (транспортна галузь) — від 6,5 тис. до 8,6 тис. [254].

У наведеній таблиці 2.1 подано агреговану фінансову інформацію ДП, складену на основі їхньої фінансової звітності.

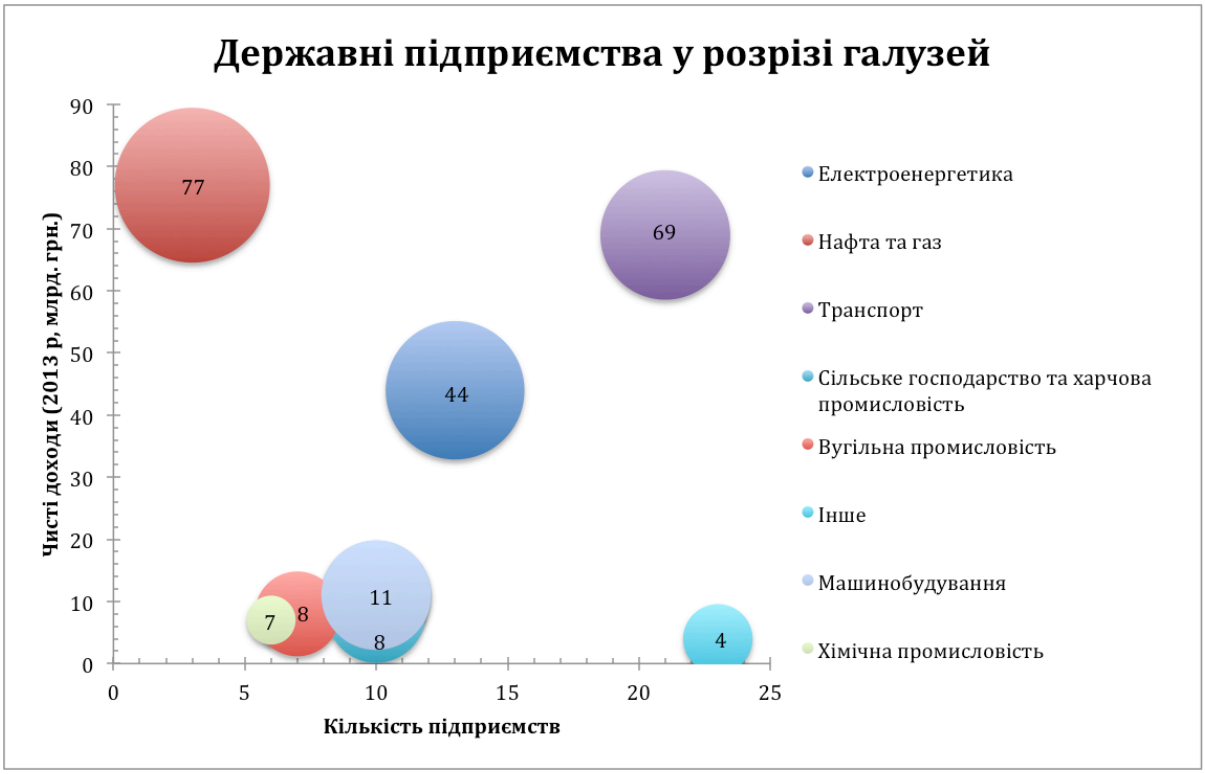

*Рис.*2.2. **Державні підприємства у розрізі галузей**

Джерело: складено автором.

Станом на 30 вересня 2014 р. загальна балансова вартість активів “Портфеля” дорівнювала 714,2 млрд грн, що на 11,8 % більше, ніж станом на кінець 2013 р. Таке зростання зумовлене переважно підвищенням балансової вартості активів у нафтогазовій галузі (64,5 млрд грн, або 37,9 %). Одночасно в інших галузях істотних змін не спостерігалося. За дев’ять місяців 2014 р. чистий збиток НАК «Нафтогаз України» дорівнював 60 млрд грн і був скомпенсований збільшенням акціонерного капіталу компанії приблизно на таку ж суму. Держава зазвичай покриває збитки НАК «Нафтогаз України» через регулярне зростання акціонерного капіталу, випускаючи облігації внутрішньої позики, які компанія реалізує, а надходження від продажу спрямовує на закупівлю газу [16].

Таблиця 2.1.

Агрегована фінансова інформація ДП

Фінансовий результат (млн.грн)	2013 р.	9 міс. 2014 р.
1	*2*	*3*
Чистий дохід	228428	152912
Собівартість реалізованої продукції	214285	140767
Валовий прибуток (збиток)	14143	12145
Операційні витати	11052	46766

Продовження табл. 2.1.

1	*2*	*3*
Операційний прибуток (збиток)	3111	(34621)
Рентабельність основної діяльності (%)	1,4%	(22,6%)
EBITDA	26915	(18423)
Рентабельність за EBITDA (%)	11,8%	(12,0%)
Чистий фінансовий дохід (збиток)	(12296)	(9891)
Прибуток (збиток) від іншої діяльності	(2832)	(28751)
Прибуток (збиток) до оподпткування	(12017)	(73263)
Податок на прибуток	4133	1391
Чистий прибуток (збиток)	(16150)	(74654)
Чиста рентабельність (%)	(7,1%)	(48,8%)
Баланс (млн грн)	31.12.13	30.09.14
Нематеріальні активи	11789	11354
Незавершене будівництво	35506	34961
Основні засоби	373852	357423
Інвестиції	10673	8562
Інші необоротні активи	20916	19079
Необоротні активи	452746	431379
Запаси	75947	80442
Дебіторська заборгованість	78430	100783
Грошові кошти та інші еквіваленти	22620	92558
Інші оборотні активи	9346	9056
Оборотні активи	186343	282849
Необоротні активи, утримувані для продажу	23	19
Активи, всього	639112	714247
Власний капітал	355895	356527
Відстрочені податкові зобов’язання	27253	27213
Довгострокові запозичення	46956	87754
Цільове фінансування	6225	6056
Інші довгострокові зобов’язання	38820	27795
Довгострокові зобов’язання	117034	148838
Короткострокові запозичення	46673	31368
Кредиторська заборгованість	96029	131577
Доходи майбутніх періодів	8680	7029
Інші поточні зобов’язання	14661	38628
Поточні зобов’язання	166183	208632
Зобов’язання, всього	283217	357420
у тому числі боргові зобов’язання	127478	143543
Власний капітал і зобов’язання	639112	714247
Фінансові коефіцієнти	31.12.13	30.09.14
Рентабельність активів(%)	(2,6%)	(14,7%)
Рентабельність власного капіталу (%)	(4,7%)	(28,9%)
Борг/власний капітал (%)	35,8%	40,3%
Інформація про працівників	2013 р.	9 міс. 2014 р.
Середня кількість працівників	923954	903724

Джерело: складено автором.

Простежувалося збільшення балансової вартості активів у продовольчій, сільськогосподарській і хімічній галузях. У продовольчій та

сільськогосподарській галузі зростання становило 9,3 млрд грн (34,6 %), а хімічна галузь показала збільшення на 1,2 млрд грн (12,5 %). У продовольчій і сільськогосподарській галузі негативний ефект переоцінки доларового боргу Державної продовольчо-зернової корпорації України (ДПЗКУ) на суму 1,5 млрд дол. США дорівнював 7,4 млрд грн. і був практично повністю скомпенсований позитивним ефектом від переоцінки залишків грошових коштів у іноземній валюті, а також збільшенням дебіторської заборгованості й товарних запасів компанії.Отже, загальне зростання балансової вартості активів ДПЗКУ становило 6,9 млрд грн. Вагому роль у збільшенні балансової вартості активів у продовольчій та сільськогосподарській галузі відіграв також ДП «Аграрний фонд», активи якого зросли на 2,5 млрд грн.

Збільшення балансової вартості активів у хімічній галузі було зумовлене рухом оборотного капіталу, тобто дебіторської та кредиторської заборгованості, де основна роль належала «Одеському припортовому заводові».

Крім нафтогазової, в усіх інших галузях за дев’ять місяців 2014 р. балансова вартість власного капіталу знизилася через збиткову діяльність у цей період. Приріст власного капіталу НАК «Нафтогаз України» у нафтогазовій галузі (завдяки збільшенню акціонерного капіталу) компенсував сукупне зменшення в інших галузях. Унаслідок цього сукупний акціонерний капітал “Портфеля” станом на 30 вересня 2014 р. майже не змінився порівняно з 31 грудня 2013 р.

Найзначніше падіння показника власного капіталу (на 10 % або 8,1 млрд грн) спостерігалося у транспортній галузі, що зумовлено переважно збитками ДП «Укрзалізниця» (8,2 млрд грн у першому півріччі 2014 р.), ДП «Укркосмос» (1,4 млрд грн за дев’ять місяців 2014 р.), «Укравтодор» (150 млн грн) і ДП Міжнародний аеропорт «Бориспіль» (44 млн грн) [16].

В електроенергетиці показник власного капіталу зменшився на 4,3 млрд грн (2,2 %). Хоча підвищення тарифів, затверджене для ДП НАЕК «Енергоатом» і ПАТ «Укргідроенерго», і позитивно вплинуло на фінансові показники в електроенергетиці, його виявилося недостатньо для покриття відносно високих амортизаційних відрахувань і валютних утрат, спричинених переоцінкою позик

деномінованих у доларах США. Унаслідок цього за дев’ять місяців 2014 р. сектор електроенергетики звітував про збитки у розмірі 3,6 млрд грн

За дев’ять місяців 2014 р. загальний рівень боргових зобов’язань “Портфеля” зріс на 12,8 % — із 127,5 млрд грн станом на 31 грудня 2013 р. до 143,8 млрд грн станом на 30 вересня 2014 р. Загальне співвідношення боргових зобов'язань до власного капіталу “Портфеля” підвищилося із 35,8 % до 40,3 %. Найбільший рівень боргових зобов'язань спостерігався у підприємствах нафтогазової галузі, зокрема у НАК «Нафтогаз України». У цій галузі співвідношення боргових зобов'язань до власного капіталу становило в середньому 72,5 % станом на 30 вересня 2014 р.

Боргові зобов'язання «Укрзалізниці» (транспортна галузь) дорівнювали 28,9 млрд грн, що на 42,8 % більше, ніж станом на кінець 2013 р., тобто 20,1 % загальних боргових зобов'язань “Портфеля” станом на 30 вересня 2014 р.

Боргові зобов'язання у харчовій промисловості й сільському господарстві зросли на 61,5 % і дорівнювали 19,7 млрд грн. Це зумовлено переважно переоцінкою доларового боргу ДПЗКУ. Співвідношення боргових зобов'язань до власного капіталу збільшилося і в машинобудуванні: сукупні боргові зобов'язання зросли із 7,8 млрд грн станом на кінець 2013 р. до 9,9 млрд грн станом на 30 вересня 2014 р. Це підвищення пов’язують з довгостроковим фінансуванням, залученим ДП ВО «Південмаш» і ДП Конструкторське бюро «Південне» для поповнення оборотного капіталу.

За дев’ять місяців 2014 р. агрегований чистий дохід “Портфеля” ДП становив 152,9 млрд грн, що приблизно на 7,2 % більше від показника за аналогічний період попереднього року (рис. 2.3). Зростання чистих доходів спостерігалося в усіх галузях, окрім нафтогазової, в якій за дев’ять місяців 2014 р. відбулося падіння на 4,6 % (2,1 млрд грн), порівняно з тим самим періодом 2013 р., унаслідок зниження обсягу реалізації газу внутрішнім споживачам, а також через зниження обсягів транзиту газу в ЄС і країни СНД територією України [16].

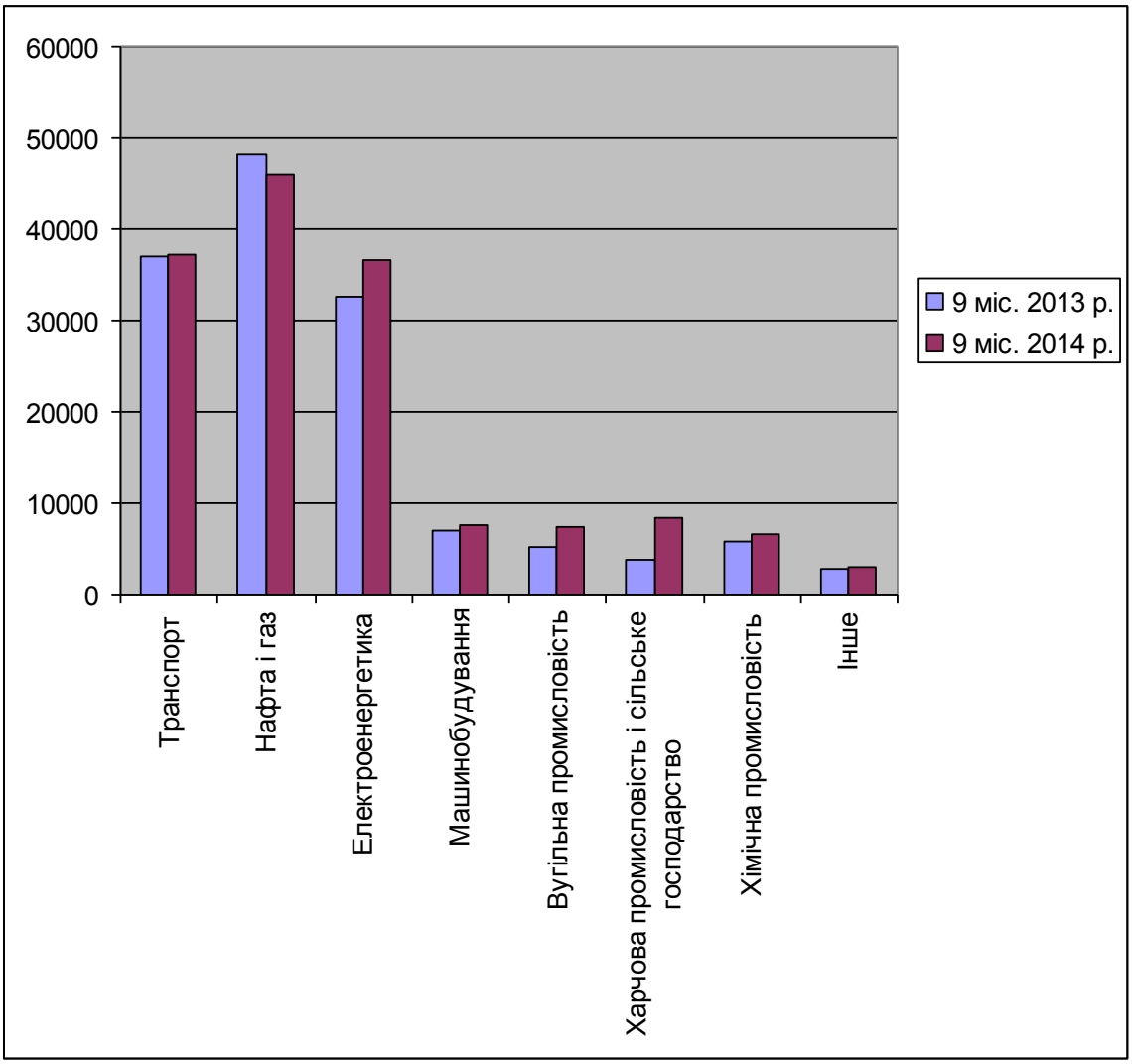

Рис. 2.3.**Чистий дохід (млн грн)**

Джерело: складено автором.

У транспортній галузі чистий дохід ДП Укравтодор за дев'ять місяців 2014 р. зменшився на 1,1 млрд грн до 1,3 млрд грн. Це падіння було повністю компенсоване результатами ДП Адміністрація морських портів України, яке досягло найвищого у галузі показника приросту чистого доходу (на 1,8 млрд грн за дев'ять місяців 2014 р. порівняно з тим самим періодом 2013 р.).

У харчовій промисловості й сільському господарстві ДП «Державна продовольчо-зернова корпорація України» за дев'ять місяців 2014 р. реалізувала продукції на 4,1 млрд грн., що у 2,5 раза більше, ніж за 9 місяців 2013 р. Цьому посприяло зростання обсягів експорту зернових та девальвація гривні. ДП «Аграрний фонд» розпочав діяльність у четвертому кварталі 2013 р., і вже за 9 місяців 2014 р. його чистий дохід становив майже 2,3 млрд грн.

В електроенергетиці ДП НАЕК «Енергоатом» збільшив чистий дохід на 32 % порівняно з минулим роком, до рівня 16,5 млрд грн за дев'ять місяців 2014 р. завдяки зростанню обсягів виробництва та підвищенню тарифів.

Дев'ять місяців 2014 р., за показником EBITDA, транспортна галузь, електроенергетика, харчова промисловість, сільське господарство та машинобудування завершили із прибутком. За цей період хімічна промисловість покращила показник EBITDA, але загалом отримала. негативне значення EBITDA у розмірі 35,2 млн грн. На загальний фінансовий результат "Портфеля", за показником EBITDA, негативно вплинули від'ємні результати НАК «Нафтогаз України» (нафтогазова галузь), унаслідок яких загальний показник EBITDA "Портфеля" знизився з додатнього значення 2,7 млрд грн, дев'ять місяців 2013 р. до від'ємного значення 18,4 млрд грн за той самий період 2014 р.

Незважаючи на позитивні результати окремих галузей за показником EBITDA, за дев'ять місяців 2014 р. усі галузі виявилися збитковими на рівні чистого прибутку. В машинобудуванні шість із десяти підприємств у складі "Портфеля" отримали за названий період прибуток або перебували на межі беззбитковості. ДП «Антонов», ВАТ «Турбоатом», ДП завод «Електроважмаш», ПАТ «Хартрон», ДП «Електровозобудування» і «Комунар» разом одержали 980 млн грн прибутку. Однак цей позитивний результат був перекритий збитками ДП ВО «Південмаш» і ДП Конструкторське бюро «Південне» (майже 2,5 млрд грн разом), унаслідок чого за цей період галузь отримала загальний збиток у розмірі 1,7 млрд грн.

У харчовій промисловості й сільському господарстві чистий прибуток за дев'ять місяців 2014 р. простежувався лише у чотирьох компаніях (із десяти у складі "Портфеля"): «Аграрний фонд» — 466 млн грн, ДП «Укрспирт» — 96 млн грн, ДП »Артемсіль» — 138 млн грн і ДП «Державний резервний насіннєвий фонд України» — 1 млн грн.. Найбільшого збитку зазнала «Державна продовольчо-зернова корпорація України» внаслідок переоцінки валютної позики, залученої від Експортно-імпортного банку Китаю у 2002 р. За цей період галузь загалом отримала збитків на 254 млн грн.

Хоча за дев'ять місяців 2014 р. електроенергетика показала другий за величиною (після транспортної галузі) результат за EBITDA — 8,1 млрд грн. – її чистий прибуток зменшився за цей період на 1,3 млрд грн, а загальний збиток галузі дорівнював 3,6 млрд грн.. За показником EBITDA, у галузі лідирували три компанії – ДП НАЕК «Енергоатом» (атомні електростанції), ПАТ «Укргідроенерго» (гідроелектростанції) і ДП НЕК «Укренерго» (оператор високовольтних ЛЕП). Покращення їхніх показників EBITDA було зумовлене підвищенням тарифів, затверджених для ДП НАЕК «Енергоатом» і ПАТ «Укргідроенерго». Проте чистий фінансовий результат виявився негативним через збитки ДП НАЕК «Енергоатом», що становили 3,8 млрд грн, пов'язані з відносно високим рівнем амортизаційних витрат (6,3 млрд грн за дев'ять місяців 2014 р.) і збитками від переоцінки валютного боргу.

Транспортна галузь показала за дев'ять місяців 2014 р. найвищий позитивний результат за EBITDA (9,7 млрд грн), але завершила період із чистими збитками 7,1 млрд грн. Фінансовий результат ДП «Укрзалізниця» — найбільшої компанії у галузі — став від'ємним у першому півріччі 2014 р. Це збитки у розмірі 8,2 млрд грн порівняно з чистим прибутком у розмірі 517 млн грн за перше півріччя 2013 р. Компанія визнала збитки у розмірі 7,2 млрд грн від переоцінки валютного боргу. Ще одним чинником погіршення фінансових результатів у галузі стало повідомлення ДП "Укркосмос" про чисті збитки, які дорівнювали 1,4 млрд грн за дев'ять місяців 2014 р., порівняно з 10 млн грн чистого збитку за цей період 2013 р.

Від'ємне значення рентабельності власного капіталу засвідчує, що в теперішніх економічних умовах громадяни України, тобто непрямі власники усіх державних активів, радше втрачають, аніж здобувають. Незадовільний фінансовий результат діяльності ДП, з погляду рентабельності власного капіталу, потребує аналізу чинників, які його зумовили, в тому числі незадовільного управління та (або) неефективної моделі управління ДП. Той факт, що в окремих проаналізованих галузях значення рентабельності власного капіталу було позитивним у 2013 р., але стало від'ємним наприкінці дев'яти місяців 2014 р. (переважно через значні курсові втрати від переоцінки валютного боргу), може

підтвердити неоптимальну структуру фінансування активів ДП. У будь-якому випадку, подальші кроки з вирішення проблем фінансової ефективності ДП неможливі без усебічного аналізу окремих компаній у межах передбачуваної реформи ДП.

За останні 20 років здійснено багато емпіричних досліджень щодо впливу державних видатків на економічне зростання. Однак вони не дали однозначної відповіді на питання про оптимальний розмір державного сектора, оскільки існує багато чинників, котрі визначають рівень державних видатків і темпи економічного зростання у конкретній країні або регіоні.

Простежується значне географічне розмежування в оптимальних обсягах державного сектора. Для США, які мають великий масив даних для дослідження, оптимальним рівнем державних видатків визначено приблизно 20% ВВП, а для європейських країн – діапазон від 36% до 42% ВВП [271]. Для групи країн ЄС виявилося, що 10 процентних пунктів (п. п.) відхилення від оптимального рівня державних видатків (визначеного емпірично) означає скорочення темпів зростання ВВП на 2,1 п. п. [265].

Існування в одних країнах відносно великого, порівняно з іншими країнами, державного сектора пояснюється низкою соціально-політичних та економічних причин. Так, визначальними щодо розміру державного сектора є такі чинники: демократичний устрій; старіння населення; запит суспільства на соціальний захист; добробут населення; глобалізація; відкритість економіки [253]. У демократичних суспільствах, де існує тенденція до старіння населення, формується запит на високий рівень соціального захисту. Тому середній виборець схильний підтримувати політичні сили, котрі обіцяють підвищення соціальних видатків. із зростанням добробуту населення державний сектор стає багатшим і має значнішу спроможність розширювати соціальні програми, що безпосередньо збільшує загальний обсяг державних видатків. Процеси глобалізації та зростання відкритості економіки потребують потужнішого державного сектора, аби існувала можливість згладжувати зовнішні шоки. У тих країнах, де політична система управління представлена парламентом та коаліційними урядами, державний сектор, зазвичай, є більшим, аніж у державах, у котрих влада централізованіша

(сильна президентська влада чи парламент із більшістю, представленою однією партією).

Висока частка перерозподілу ВВП через державний сектор не впливає негативно на економічний розвиток країни, якщо діють якісні інститути перерозподілу ресурсів та високий відсоток довіри до державних установ у суспільстві. Досвід Швеції та інших Скандинавських країн засвідчує: значний обсяг державного сектора, притаманний цьому регіонові (понад 50% ВВП), не становить великої перешкоди для економічного розвитку у цих країнах, хоча загалом їхні темпи зростання нижчі, ніж, наприклад, у ЄС і США. Це пояснюється високою якістю державного управління та високим рівнем довіри громадян до державних інститутів [242]. Наприклад, у Швеції якість інститутів – одна з найвищих у світі: країна посідає третє місце у світі за інтегральним показником державної інституційної спроможності, розрахованим за показниками *World Governance Indicators* (середнє значення між показниками ефективності урядування, якості регулювання та стримування корупції згідно з *World Governance Indicators* Світового банку). Рівень довіри громадян до уряду тут становить 63% [70]. Зауважимо, що розмір державного сектора – це не єдиний визначальний чинник, який зумовлює темпи економічного зростання. У країнах із порівняно високим рівнем економічного розвитку і, відповідно, близьких до потенціального максимуму ВВП, здатного забезпечити сучасний рівень розвитку людства, темпи зростання можуть виявитися нижчими , аніж темпи зростання менш розвинутих країн, незалежно від розміру їхнього державного сектора.

Хоча не існує універсального підходу до поняття про оптимальний обсяг і конфігурацію державних видатків у конкретній економіці, представники економічної думки схиляються до того, що розмір державного сектора не має перевищувати 40% ВВП [253]. Адже вищі обсяги державних видатків асоціюються з нижчими темпами зростання економіки. Країни, де частка перерозподілу ВВП через державний сектор перевищувала 45%, показували нижчі темпи зростання ВВП (1,6% на рік), ніж країни з меншим державним сектором (рис. 2.4.). Наприклад, у країнах з обсягами державних видатків

меншими, ніж 35% ВВП, рівень економічного зростання становив 4,2% на рік. Тобто є певна кореляція між обсягами державних видатків.

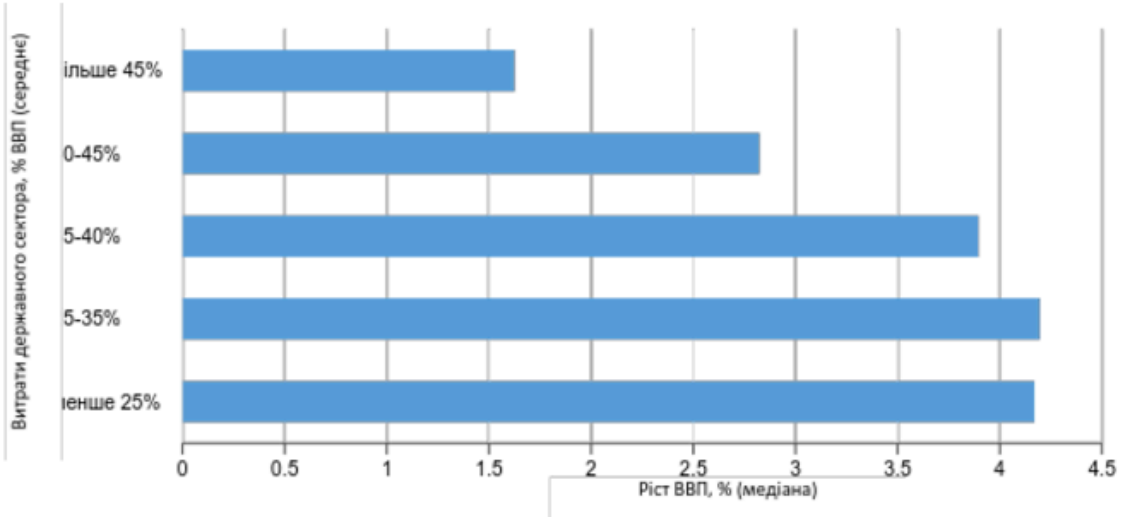

Рис. 2.4. **Економічне зростання сповільнене у країнах із високою часткою державних видатків відносно ВВП**

Джерело: [291]; вибірка охоплює 165 країн світу за період 2000-2013 рр.

Таблиця 2.2

Результати регресійного аналізу

Специфікація моделі	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**
Константа	-63,02** (24,30)	-59,16** (21,08)	-59,56*** (10,64)	-41,26* (19,78)	-48,20*** (15,16)	-84,92*** (21,02)	-62,57*** (13,04)
Держвидатки/ВВП	383,72** (142,07)	347,02** (122,35)	319,03*** (60,99)	264,56** (109,74)	271,55*** (83,31)	474,79*** (111,69)	326,99*** (75,98)
(Держвидатки/ВВП)^2	-534,80** (195,36)	-461,29** (163,69)	-415,18*** (80,67)	-373,83** (142,29)	-374,47*** (111,66)	-627,09*** (143,40)	-426,42*** (103,61)
Криза (даммі)		-13,71*** (2,69)	-7,32*** (1,19)	-9,11** (3,04)		-7,05*** (2,00)	
К-сть спостережень	18	18	18	18	18	18	18
R-квадрат	0,244197	0,65728	0,858415	0,773694	0,824397	0,885933	0,78258
F-статистика	3,795896	10,01503	326,5504	22,686	28,2367	25,24193	26,75188
DW-статистика	1,572878	1,066332	2,09104	1,24234	1,979718	1,932264	2,185962
Максимум кривої	35,9%	37,6%	38,4%	35,4%	36,3%	37,9%	38,3%

Примітки: залежна змінна у всіх специфікаціях моделі – реальна зміна ВВП України; *** (** та *) ─ статистично значущі коефіцієнти на рівні 1% (5% та 10%). У дужках подано стандартні відхилення.

За результатами регресійного аналізу було визначено, що оптимальний розмір державного сектора у ВВП – приблизно 37% ВВП – просте середнє з

діапазону 35,4–38,3%, визначеного за різних специфікацій регресійної моделі – див. таблицю 2.2. Дотримуючись гіпотези, що зависокий рівень перерозподілу ВВП через бюджет має наслідком повільніші темпи зростання економіки, відхилення від середнього оптимального рівня видатків до рівня видатків станом на 2014 р. (45,4% від ВВП), за теоретичними розрахунками, могло сповільнювати середньорічне зростання реального ВВП на 2,9 п. п. (з довірчим інтервалом 2.3 – 3.9 п. п.), а відхилення від середнього рівня видатків за 2010–2014 рр. (47% від ВВП) – на 4,2 п. п. (з довірчим інтервалом 3.9–5.6 п. п.). Однак здійснений емпіричний аналіз недостатній для ствердження того, що саме високий рівень державних видаків у ВВП становить головну причину низької динаміки ВВП. Радше йдеться про наявність нелінійної кореляції між цими показниками. За період із 1997 р. динаміка ВВП була достатньо сильною. Це також впливало на показник співвідношення державних видатків і ВВП у процесі швидкого зростання ВВП за умови повільнішого збільшення державних видатків: співвідношення державних видатків до ВВП зменшувалося, а в деяких випадках державні видатки зростали швидше, ніж ВВП, унаслідок чого збільшувався рівень перерозподілу через бюджет. Тобто співвідношення державних видатків до ВВП залежить від зростання ВВП. Отже, отримані числові результати варто сприймати з обережністю через статистичну невизначеність і неможливість довести причинно-наслідковий зв’язок між розміром державного сектора та підвищенням ВВП. Окрім того, малий розмір вибірки, нестабільність економічного середовища та велика кількість структурних перетворень в економіці України від 1997 р. до 2014 р. теж викликають сумніви у результатах регресійного аналізу. Однак зміна специфікації моделі й введення різних незалежних змінних незначно впливають на рівень оптимального розміру державного сектора і добре співвідносяться як із результатами аналогічного аналізу для європейських країн, отриманими на базі якісніших панельних даних, так і з очікуваним негативним впливом низької інституційної спроможності за високих державних видатків на економічне зростання.

2.2. Аналіз впливу державного підприємницького сектора на функціонування економіки в умовах нестабільності

Існуюча упродовж років незалежності України система тіньової економіки, хабарництва і “відкатів”, нецільового використання бюджетних коштів, несправедливої та неефективної приватизації, переведення отриманих доходів до офшорних зон доповнилася військовими діями на Сході України, спровокувавши затяжну економічну кризу і депресію. Особливість ситуації потребує переосмислення теоретичних підходів на природу кризи та вибору макроекономічної політики щодо виходу з неї. Зрозуміло, орієнтація лише на одну конкретну модель виходу з економічної кризи – надскладне завдання. Адже багато новітніх економіки-математичних моделей з нереалістичними передумовами й абстракціями, відірвані від реального господарського життя, виявилися недієвими у кризових умовах [189, с.6]. Аналогічних поглядів дотримується відомий американський економіст українського походження Г. Манків. “Як не сумно це зазначати, – зауважує він, – але макроекономічні дослідження останніх трьох десятиріч справили лише мінімальний вплив на практичний аналіз монетарної та фіскальної політики. Це означає, що сучасні макроекономічні дослідження недостатньо широко використовуються в реальному політичному плануванні, в них мало практичної корисності” [143, с. 101].

Світова практика підтверджує, що суперечливі економічні доктрини негативно позначаються на економіці. Упродовж останніх 30 років економіки 17 провідних держав зазнали 113 фінансових криз: 37– у 80-х, 42 – у 90-х роках XX ст. і 34 – на початку XXI ст. Кризи на фінансових ринках становили 45 % від загальної кількості, кризові явища у банківських системах – 38%, валютні кризи – 17%. [93, с. 65.]

Для пошуку оптимального вибору та правильного напряму дій в умовах кризи і зовнішньої агресії необхідний ґрунтовний аналіз основних економічних концепцій – кейнсіанства, неолібералізму та неоінституціоналізму. До цього спонукає нас досвід країн Західної Європи, які зазнали аналогічних кризових явищ, спричинених війною та наступною затяжною депресією, а також Ізраїлю,

що здійснює свою господарську діяльність в умовах перманентної війни. Аналіз засвідчує, що американська післявоєнна економічна доктрина поєднувала і ліберально-ринкові, й кейнсіанські заходи регулювання ринку. За приклад наведемо слова творця німецьких післявоєнних реформ Л. Ерхарда, який на зауваження американського військового високопосадовця про неможливість послабити карткову систему розподілу в умовах дефіциту продуктів сказав: “Я не послабив її, а повністю скасував. Тепер єдиною карткою буде.. .німецька марка.” На зауваження генерала Л. Клея, котрий відповідав за економіку в окупаційній зоні й зазначив, що американські радники вважають це помилкою, Л. Ерхард відреагував так: “А Ви не слухайте їх, – мої радники говорять те саме” [248].

Дискусії про переваги тієї чи іншої концепції тривають понині. Так, П. Кругман доходить висновоку: “кейнсіанські погляди залишаються єдиними гідними уваги”, і дають змогу й сьогодні вважати цю теорію “кращою з наявних теорій про природу рецесій і депресій” [263]. З погляду його опонента, представника неолібералізму Дж. Кокрейна, кейнсіанський підхід в економіці повністю себе дискредитував і є неприйнятним. Контроль ринків, зокрема ринків цінних паперів, завжди “гірший варіант функціонування ринку” [246].

Розмаїття та суперечливості теоретичних підходів і практичної реалізації антикризових заходів потребують від українських науковців відповіді на два запитання. Перше полягає у розв’язанні дилеми: чи доцільно продовжувати політику активного державного стимулювання, спрямованого на відродження економіки, передусім, промисловості, чи зробити орієнтацію на бюджетну оптимізацію і консолідацію? Перший варіант містить загрози інфляції; другий зумовлює скорочення внутрішнього споживання та сукупного попиту. В другому запитанні маємо знайти відповідь щодо того, які сектори національної економіки будуть ініціаторами інституційних перетворень – державний чи приватний. У подальшому дослідженні ми спробуємо відповісти на ці запитання.

Практика засвідчує, що в умовах кризи, депресії або війни роль державного сектора зростає, а у посткризовий період – зменшується. Отже, політика жорсткої економії, яка виправдана в період кризи, після неї не може бути ефективною. Так, у період до конфлікту з РФ стратегічними напрямами розвитку економіки

вважалися: дерегуляція та мотивація бізнесу до зростання; стимулювання внутрішнього ринку; сприяння експортерам, оптимізація фіскальної політики в умовах жорстких бюджетних обмежень; диверсифікація та підвищення ефективності соціальної політики. В екстремальних умовах (війна, окупація Криму) пріоритетами є, за переконливим твердженням А. Землякіна, обороноздатність [94]. Цієї ж думки дотримується І. Михасюк, зауважуючи: "В час війни з Росією у співвідношенні між конкурентною ринковою економікою та централізованою системою варто надавати перевагу останній. Децентралізація, дерегуляція заради дерегуляції лише на користь загарбнику" [140, с.95].

Вихід з економічної та військової кризи, в якій перебуває Україна, можливий лише через інвестиційне залучення держави, з участю державного підприємницького сектора. Це підтверджує і новітній досвід. Держава мусить брати на себе більшу відповідальність за пряму організацію інвестицій – її Кейнс називав "соціалізацією інвестицій" [105, с.229;453].

Висновки сучасних науковців про зростання ролі держави в екстремальних умовах спонукають нас звернутися до кейнсіанської теорії. Вона мала успіх, оскільки була породжена самим господарським життям, яке чітко вказало напрями й основний склад уточнень і змін [71]. У цьому сенсі цікавою й актуальною з погляду існуючої нині політики – економічної та військової ситуації в Україні – є маловивчена частина вчення Дж. Кейнса, тобто теорія воєнного кейнсіанства. Суть цієї теорії полягає в тому, що зростаючий державний контроль у період війни не лише здатний розв'язувати питання військового часу, а й забезпечити економічне зростання [107, с. 514–515]. Воєнне кейнсіанство обґрунтовує необхідність зростання військових видатків держави для підтримання зайнятості, інноваційного розвитку та рівня життя населення. Воно, як напрям в економічній науці, став важливою складовою економічної політики США. Дослідники стверджують, що воєнне кейнсіанство виявилося надзвичайно ефективним у прискоренні економічного розвитку США – від Ф. Рузвельта до Р. Рейгана. Так, Р. Рейган був прихильником неоліберальної ідеології, проте за його президентства суттєво зросли державні видатки на оборонні замовлення. Як зазначає А. Дейкін, такі заходи засвідчують, що результати економічної політики

Р. Рейгана збігаються із схемою кейнсіанських “антикризових” дій [71]. На цьому акцентує і Т. Канова, стверджуючи: американські президенти Дж. Кеннеді та Р. Рейган широко використовували поєднання воєнного і комерційного кейнсіанства як локомотиви економічного зростання [245].

Український науковець В. Подлєсна, розглядаючи інституційні засади впливу політики воєнного кейнсіанства, виявила кореляцію між збільшенням військових видатків, економічним зростанням і спадом. Наприклад, воєнне втручання США у громадянську війну в Кореї (1950–1953 рр.) спричиняло економічне зростання в США через збільшення воєнних асигнувань, чисельності збройних сил. Після закінчення війни спостерігався економічний спад [174, с.80].

Підсумовуючи, доходимо висновку: мілітаризація економіки України, пов’язана із появою попиту на продукцію ВПК, може стати дієвим чинником, каталізатором її промислово-інноваційного розвитку. Практика засвідчує, що у ВПК розвинутих країн накопичується найновіші досягнення НТП, формуються інтелектуально-інноваційний потенціал, використовується висококваліфікована робоча сила.

На час розпаду СРСР до складу оборонно-промислового комплексу України входило близько 3600 підприємств. Виключно продукцією оборонного призначення займалось понад 700 підприємств, виробничих і наукових об'єднань та організацій. Кількість працівників у цій сфері становила 1,45 млн осіб [59, с.4]. В умовах незалежності українське керівництво з різних причин – світоглядно-пацифістських або свідомо антидержавних позицій – не зуміло використати закладений у ВПК інноваційний потенціал, передові техніку і технології та переорієнтувати його на виробництво цивільної продукції. Швидка, але невдало здійснена приватизація багатьох підприємств ВПК не лише не прискорила економічні перетворення, а й відкинула Україну на багато років назад. Стало очевидним, що ВПК України перебуває у глибокій стагнації та не може виконувати покладені на нього оборонні та загальноекономічні функції – бути лідером у використанні нових технологій, доходів зайнятих там працівників, загалом НТП і економічного зростання. Здатності оборонних підприємств вийти на ринки товарів і послуг оборонного спрямування теж

виявились марними: продукція не продавалася на внутрішньому ринку через низький платоспроможний пакет і була малоконкурентною на зовнішньому ринку.

Руйнування високотехнологічного й інтелектуального потенціалу ВПК, як виявилося пізніше, були свідомими і цілеспрямованими діями чиновників, котрі ще не визначились де їхня Батьківщина, колишніх "червоних директорів", значна частка яких не була лояльною до нової української влади і які очікували на реставрацію колишнього СРСР. Події 2014–2015 рр. повністю підтверджують цю думку.

Суперечливість і неоднозначність підходів до шляхів розвитку ВПК спостерігалася в науковому середовищі. Такі підходи вдало сформулював та проаналізував Р. Боднарчук ще у 2002 р., виокремивши чотири позиції – три песимістично прагматичні й одну оптимістичну [30, с. 27-29]. В оптимістичній позиції ВПК зберігався як потужний науково-технічний і виробничий потенціал. Прихильники такого підходу вважали, що ВПК є елементом не лише національної безпеки країни, а й одним із складових економічного зростання. Представники першої – прагматичної позиції обмежували роль ВПК тільки найпотужнішими стратегічними оборонними підприємствами, котрі повинні фінансуватися відповідно до можливостей держави. Друга група – песимістів –заперечувала великі науково-технічні й технологічні можливості оборонних підприємств, переконувала в необхідності їхнього реформування оскільки держава підтримувати їх не здатна. Третя позиція – заперечувальна – полягала в тому, що Україна має бути позаблоковою, нейтральною державою. Вона заручилася гарантіями країн Заходу і Росії у випадку агресії інших країн. Отже, необхідно до мінімуму скоротити і збройні сили, і власне виробництво багатьох видів озброєння й військової техніки. Російсько-українська війна 2014-2015 рр. засвідчила, якими непродуманими, наївними виявилися запропоновані підходи.

На наш погляд, існує ще один варіант, що, на жаль, не був запропонований, – п'ятий сценарій. Згідно з ним Україна зберегла би підприємства, які мали новітні технології та потужний експортний потенціал. Це дало б змогу Україні стати активним гравцем на ринку військової техніки. Інші модернізовані підприємства

ВПК виробляли би техніку для підприємств промислового сектора та інші товари цивільного споживання. Збережений науково-виробничий та інтелектуальний потенціал перетворився би на потужну базу економічного зростання.

Рік 2014 ознаменувався світовими геополітичними змінами, що не обминули Україну. Росія, як уже зазначалося, анексувала Крим, а на сході нашої держави розпочалася латентна гібридна війна із бойовиками-сепаратистами під назвою "антитерористична операція". Росія відверто заявляє про свої амбітні плани стосовно України – від економічних до геополітичних, озвучені президентом Росії В. Путіним. Він проголосив ворогом Росії "англосаксонське" панування у світі. У планах Путіна немає місця для успішної, демократичної, проєвропейської України.

Унаслідок агресії Росії проти України зруйновано світовий економічний та геополітичний порядок. Росія, яка разом із США та Великою Британією, підписала Будапештський меморандум про захист України від зовнішньої військової агресії, сама стала агресором. Загальна соціально-економічна доктрина Росії після приходу до влади В. Путіна розвивається в умовах зростаючої мілітаризації економіки та геополітики, спрямованої на відродження у новій формі колишнього СРСР, а фактично – новітньої Російської імперії.

Провідні аналітичні установи та науковці Заходу прогнозували такий розвиток подій. Згідно із геополітичною концепцією Хелфорда–Маккіндера мапа Європи розглядається як контраст між величезними просторами Росії, з одного боку, і групою значно менших територій західноєвропейських країн – з іншого. У працях Маккіндера простежено й обґрунтовано потенційні загрози Росії у вигляді осьової держави [125, с.162-169]. із стратегічного союзника Росія, заявив Дж. Сорос, поступово перетворилася на стратегічного супротивника [213].

Військові дії на сході України підтвердили, що наявні підходи стосовно місця оборонного комплексу України в системі національної безпеки та роль його в економічних процесах держави потрібно обов’язково переосмислити. Песимістичних сценаріїв розвитку ВПК необхідно позбутися, залишаючи тільки оптимістично-прагматичні підходи. У цих умовах перед Україною актуальними

постають два питання: 1) які є можливості протистояти військовій агресії Росії, використовуючи потенціал українського ВПК; 2) як реально забезпечити економічне зростання в Україні у період війни та визначити місце у цих процесах оборонного комплексу.

В рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 р. “Про нову редакцію Воєнної доктрини України” серед нагальних проблем функціонування вітчизняного оборонно-промислового комплексу, зазначено “брак ефективних механізмів держрегулювання галузі та підтримки стратегічно важливих для оборони, безпеки й економіки країн наукових установ” [193]. Тому завдання висунуті керівництвом країни, потребують, на думку І. Михасюка, посилення держуправління науково-технічною діяльністю в інтересах оборони та безпеки і впровадження її результатів у виробництво [140, с.98].

Кризові явища українського оборонного комплексу зумовлені двома основними причинами – системними діями Росії, спрямованими на знищення українського ВПК, і хаотичними, на перший погляд, але насправді добре продуманими українськими керівниками процесами роздержавлення та приватизації державних підприємств. Зауважимо, що Росія не мала на меті цілковито знищити українську оборонну промисловість. Так, у 1992–2006 рр. військово-технічна співпраця України з Російською Федерацією здійснювалося на основі угод про: створення оперативного тактичного літака АН-70 і транспортного літака АН-70-Т; промислово-технічну кооперацію підприємств оборонної промисловості від 18 листопада 1993 р.; взаємну охорону таємної інформації від 2 грудня 2000 р. Однак збереження українського ВПК не було альтруїстичною турботою РФ стосовно конкурента. Наївно думати, що Росію турбувала життєздатність і прибутковість українського оборонного комплексу, його розвиток або створення нових робочих місць. Україні була підготовлена роль виробника тієї частини техніки й озброєнь, які Росія не могла налагодити після розпаду СРСР з різних причин.

Заволодіння Росією найперспективнішими підприємствами оборонного комплексу України наштовхувалося на супротив українських олігархів, котрі поділитися прибутками з російськими не особливо прагнули. У 2010 р. Президент

України підписав Указ № 1085, а Кабінет Міністрів ухвалив Постанову "Про створення державного концерну “Укроборонпром”. Це загалом задовольнило і Росію, адже впливати на політику одного концерну значно легше, ніж на десятки державних чи приватних підприємств. До складу концерну ввійшло 134 підприємства, державна компанія "Держспецекспорт", а також її дочірнє підприємство "Укроборонсервіс".

Засоби масової інформації Росії та й України упродовж незалежності нашої держави серійно і тенденційно публікували матеріали про жахливий стан українського ВПК. Домінувала теза, що українська "оборона" виживає лише завдяки російським контрактам; половину своєї військової продукції Україна виробляє для Росії, а сама отримує звідти до 70 % комплектуючих [148]. Насправді, Росія розміщувала на підприємствах ВПК України всього близько 10% своїх оборонних замовлень. Орієнтація України до ЄС, військові дії на сході держави різко обмежили доступ російського ВПК до військових технологій в Україні. Дослідження, здійснені українськими та західними військовими експертами, засвідчили: географія підприємств українського ВПК, з якими Росія пов’язує власну стратегічну доктрину, збігається дивним способом з точками нестабільності в Україні. Тому 16 червня 2014 р. Президент України П. Порошенко заборонив співробітництво з Росією у сфері ВПК.

З весни 2014 р. становище ВПК України ускладнилося. У березні було захоплено 13 підприємств ВПК на території Криму |149]. Утрачено також контроль над підприємствами ВПК на окупованих територіях Донецької та Луганської обл. У ЗМІ вміщується численні повідомлення про факти демонтажу підприємств оборонного комплексу на цих територіях і переміщення їх на територію Росії. Те, що неможливо перевезти, було знищено, для прикладу, внаслідок вибуху на Донецькому заводі хімічних виробів [212]. Підтримка Росією військових сепаратистських дій на сході України спонукають українську владу взяти курс на розвиток вітчизняного ВПК і забезпечення його необхідною підтримкою. Тобто в Україні реально утверджується політика протекціонізму й економічного націоналізму.

Найреальнішими варіантами такої політики можуть стати:

– збільшення державних видатків на фінансування державних підприємств;

– стимулювання українського ВПК через механізм надання короткострокових кредитів для поповнення обігових коштів;

– залучення до виробництва військової продукції малих і середніх венчурних приватних підприємств;

Під ці напрями, уряд України у 2014 р. заклав необхідну фінансову базу, а в березні цього ж року збільшено на 8 млрд грн військові видатки. Понад половину цих коштів спрямовано на виробництво бронежилетів, амуніції, спорядження та на ремонт техніки [182, с.80-90]. Із 22 грудня 2014 р. Президент України наказав підприємствам ВПК перейти на цілодобовий режим роботи. Важлива роль у реалізації інноваційної політики належить підприємствам державної форми власності. На них зростання обсягів виробництва стимулюється різними способами, перевжно через збільшення зарплати працівникам. Якщо зарплата службовців державного сектора обмежується десятьма місячними окладами, то верхня межа на підприємствах ВПК не встановлюється.

До 2014 р. упродовж багатьох останніх років Україна посідала вагоме місце серед країн, котрі продають модернізовану військову техніку. Особливий попит на таку техніку існує у країн “третього світу”. Наша держава традиційно входила у двадцятку світових лідерів з продажу зброї. Річні обсяги експорту зброї щороку перебували в межах 1,5 млрд дол. На масштабній збройній виставці IDEX, яка відбулася у серпні 2013 р. в ОАЕ, Україна представила танк "Ятаган", адаптований до стандартів НАТО; його визнано найдосконалішим у світі. Разом із французькою компанією "SAGEM DS" виготовлено модернізований варіант бойового гелікоптера Мі-24П [211]. У серпні 2015 р. представлено зразок новітньої модульної бойової машини. На її шасі встановлено різноманітні ракетні системи. Причому українські конструктори орієнтувалися на американські аналоги Oshkosh HEMTT A3, що визнані найкращими у світі [97].

Сучасний ВПК України виробляє достатньо іншої конкурентоспроможної продукції, з-поміж яких ракети “повітря-повітря” середньої дальності. "МоторСіч" у Запоріжжі виготовляє різноманітні основні й допоміжні авіадвигуни. Навіть авіазагін президента Росії В.Путіна – спецзагін "Росія"

Управління справами Президента – виявляється залежним від українського авіапрому і його фахівців.

Реально зростаючі потужності українського ВПК дають відповідь на друге питання – чи можна реально забезпечити економічне зростання під час війни. Екс-міністр економіки П. Шеремет ще у 2014 р. стверджував: здійснити це в умовах війни навіть простіше, ніж у мирний час. Однак необхідно виконати низку певних заходів. По-перше – відмовитися від державних дотацій "Нафтогазу". Вони становили у 2014 р. приблизно 10% ВВП, що втричі перевищує видатки на оборонний комплекс. По-друге – навести порядок на ринку держзакупівель. Упродовж останніх років вони теж становлять близько 10% ВВП**.** По-третє – скоротити привілеї колишнім високопосадовцям: стипендії, пільги на оздоровлення та ін. Вони, на переконання П. Шеремета, дорівнюють близько 4 % від ВВП [235, с. 4].

Важливою характеристикою функціонування державного сектора загалом і його підприємницької частини зокрема є виконання покладених на нього функцій в умовах кризи та нестабільності. Здійснений нами аналіз дав змогу виокремити низку чинників, які визначально впливають на його ефективність і конкурентоспроможність: використання інновацій; залучення інвестицій, рівень інтелектуального потенціалу; антикорупційна протидія та детінізація, ступінь державної підтримки.

Методологія дослідження конкурентоспроможності державних підприємств ґрунтується на економічній спадщині класиків економічної науки. Так, А. Смітт виокремив три групи чинників, котрі формують конкурентні переваги підприємства. До першої з них належать використання модерних технологій виробництва, виготовлення нового, раніше невідомого виробу, або все те, що сприяє скороченню витрат. Другу групу становлять переваги монопольної власності й ті закони, які штучно скорочують чисельність конкурентів. Третій вид конкурентних переваг, за визначенням А.Сміта, – їх "секрети торгівлі". Під ними вчений розумів переваги у сфері реалізації продукції [195, с.182].

Поглибив теорію конкурентних переваг Д. Рікардо, ввівши поняття порівняльних переваг [187, с.134]. Дж. Мілль основою конкурентоспроможності вважав кваліфікацію, освіченість і фаховість персоналу.

Інша методологічна передумова дослідження конкурентоспроможності підприємств – аналіз інституту власності. За А.-К. Сен-Сімоном, інститут власності становить основу економічної будови. Форма правління має другорядне значення. Для повноцінного економічного розвитку необхідний і державний і приватний сектори. Вони не повинні конкурувати, а доповнювати один одного, створюючи гармонійний механізм розподілу національного продукту [194, с.335].

Ефективність різних форм власності залежить від реалізації прав власності. Основоположник теорії прав власності Р. Коуз наголошує: якщо права на здійснення певних дій можуть бути купленими та проданими, то їх у решті-решт придбають ті, хто вище цінує можливості виробництва або розваг, які постають унаслідок тих чи інших переваг. У цьому випадку права будуть придбані, поділені й скомбіновані у такий спосіб, щоб діяльність, яка цим допускається, приносила дохід найвищої ринкової цінності [116, с. 14].

Ґрунтуючись на означених методологічних засадах, спробуємо взяти участь у дискусії, що існує дотепер з приводу того, який сектор економіки ефективніший – державний чи приватний. Ця дискусія має не лише теоретично-схоластичну особливість. Від її результатів залежить майбутнє України – і в найближчій, і у віддаленій перспективі. Задекларована Урядом неоприватизація має на меті зменшення частки державного сектора, зокрема стратегічних підприємств, до гранично небезпечної межі. Чи можна приватизувати державні підприємства в умовах кризи та військової агресії Росії? Це – питання національної безпеки. Таку дискусію необхідно провадити у контексті розв’язання нагальних проблем:

1. Реалізація інтересів і розподіл ресурсів. Прагнення максимізувати власні прибутки спричиняє збільшення суспільного багатства, – так вважають прихильники приватної власності. Твердження справедливе і логічне, але потребує певного уточнення. Це може трактуватися лише тоді, коли існують конкурентні ринки, відсутня корупція і наявний економічний патріотизм. Якщо ж

вироблену в державі на приватних підприємствах продукцію реалізують за заниженими цінами через офшорні зони і доходи осідають там, – це злочин. Такий ринковий механізм, з одного боку, може максимізувати прибутки їхніх власників, а з іншого – призвести до неефективного розподілу ресурсів.

2. Приватні підприємства дуже часто не здійснюють витрати на охорону довкілля. Вони можуть скорочувати кількість зайнятих; натомість державні підприємства так зробити не можуть. Для прикладу, дослідження М. Альбера засвідчують, що половина службовців дрібних приватних підприємств США не користуються жодним соціальним захистом. Термін звільнення працівників цих підприємств зазвичай не перевищує два дні [19, с.61].

У сучасних умовах зниження рентабельності багатьох підприємств теж пов'язане із наданням соціальних послуг, які не компенсуються державою, несвоєчасно та неповно відшкодовуються. Наприклад, ДП Укрзалізниця у 2013 р. перевезла пільговиків на суму 628,4 млн грн, а компенсації отримала 204,3 млн грн або 33 %. У 2014 р. ситуація ще погіршилася: пільговиків перевезено на суму 528 млн грн, а компенсація ж становила 165,6 млн грн або 28% [147].

3. Порівняння ефективності й конкурентоспроможності державного і приватного секторів економіки необхідно розглядати в контексті її суспільної та індивідуальної форм. Прихильники державного сектора економіки одним із аргументів його підтримки вбачають у виробництві тих суспільних благ, які мало зацікавлюють приватний сектор.

Дуже часто для підтримки державного сектора дослідники наводять приклад із адміністративної економіки. Скажімо, вони стверджують, що велика збитковість сільськогосподарських підприємств у цей період зумовлена видатками на підтримання соціального сектора. Певна логіка в цьому, безперечно, є. Насправді, колгоспи і радгоспи брали на себе велику частину соціальних послуг, пов'язаних з ремонтом шкіл, будинків культури, дитячих садочків та інших елементів соціальної сфері на селі, зараховуючи ці видатки у вартість виробленої продукції.

Як підтверджують численні розвідки вчених, ефективність державних підприємств значно залежить від якості менеджменту та механізму

стимулювання. Варто на державному рівні установити певний відсоток від прибутку, і тоді багато талановитих людей, на думку М. Лабутіна, працюватиме на державних підприємствах [221].

Глибше й аргументованіше ми розглянемо цю проблему у підрозділі 2.3.

Отже, вихід із нестабільної кризової ситуації, в якій перебуває Україна після 2013 р., потребує оновлення виробничого потенціалу. Це надзвичайно складне завдання, оскільки простежується невисокий рівень інвестиційної привабливості бізнесу. Оприлюдненому наприкінці 2015 року щорічному звіті Світового банку, який оцінює простоту ведення підприємницької діяльності в 189 країнах світу, Україна зайняла 83 місце [289].

Зарубіжні дослідження підтверджують: якщо держава не може підтримати розвиток власного промислового сектора, то така країна неминуче потрапляє до групи бідних [184]. Тому в 1975 р. глави держав та урядів, міністри і представники різних країн ухвалили Лімську декларацію під егідою ЮНІДО й "урочисто заявили": індустріалізація становить рушійну силу зростання, необхідного для швидкого економічного та соціального розвитку.

Для вироблення рекомендацій щодо розвитку на період після 2015 р. індустріалізація підтвердила необхідність повернення урядів країн до питань розвитку промисловості й закликала до трансформації економіки на користь зайнятості та загального зростання на базі створення доданої вартості, підвищення продуктивності через індустріалізацію як центральну стратегію досягнення цієї трансформації [239]. Українські провідні вчені теж долучилися до цієї дискусії. Узагальнюючи їхні висновки, можна сказати, що загалом досягнуто згоди стосовно: 1) значущості держави та необхідності її безпосереднього втручання у розвиток промисловості на інноваційній основі; 2) нездатності нерегульованого ринку вирішити проблеми економічної відсталості країни; 3) необхідності індустріалізації та захисту нових виробництв в економіках, які розвиваються. Саме на запровадженні промислової політики інноваційного типу в економіці України акцентує В. Геєць [46, с.4–19.].

Промисловий сектор України може і повинен вижити, оптимістично стверджує український науковець В. Онищенко, оскільки ми маємо достатньо

розвинуту промислову культуру. Однак для цього, за необхідності й можливості, треба багато дечого не модернізувати і ремонтувати, а відбудовувати. Ремонтувати та підтримувати старе переважно важче, ніж спорудити нове, адже для побудови нового легше залучити іноземний капітал, сучасні технології тощо. Індустріалізація країни на модерній технологічній основі – зміст українського економічного розвитку [152, с.10.]. Водночас, як засвідчують наші дослідження, на державних підприємствах України зберігається тенденція до значних витрат на капітальні ремонти, внаслідок чого підвищується рівень зносу основних фондів (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка використання капітальних інвестицій

Показники	**Роки**				
	2010	2011	2012	2013	2014
Рівень зносу основних засобів	74,9	75,9	76,7	77,3	83,5
Частка витрат на капітальний ремонт, інші форми поліпшення основних засобів	10,08	9,35	22,06	22,60	24,28

Джерело: Розраховано за: [73].

Погіршується структура основних засобів за видами економічної діяльності (табл. 2.4). Отже, основні фонди, функціонуючі у промисловості фізично та морально застарілі й не здатні виробляти конкурентну продукцію а на підприємствах транспорту і зв’язку вони досягли критичного рівня – 96,7 %. Вихід з економічної кризи та подальше зростання потребує залучення інвестицій у передові промислові технології майбутнього. Однак важливо не втратити промислової бази, яка ще залишилась. Зауважимо, що близько 10% промислового потенціалу втрачено через анексію Криму і військові дії на Сході України.

Таблиця 2.4.

Структура основних засобів

за видами економічної діяльності в Україні, 2000–2013 рр, %

Основні засоби	Роки				
	2000	2007	2009	2012	2013
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі: промисловість	34,4	32,3	24,9	17,5	16,9
переробна промисловість	19,3	17,9	15,7	7,4	5,8

Джерело: Розраховано за: [200].

Промислова база втрачається і через непродуману неоприватизацію заплановану після 2015 р. Скорочуються якісні показники розвитку промисловості. Академік В. Геєць стверджує: питома вага доданої вартості у промисловості постійно скорочується. Якщо у 1991 р. вона становила 42,3 %, 1999 р. – 32,8 %, то на початок 2013 р. – лише 24,2% [45, с.6].

Скорочується питома вага підприємств, котрі впроваджують інновації (табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

Динаміка впровадження інновацій

на промислових підприємствах України

Показники	**Роки**				
	2010	2011	2012	2013	2014
Питома вага підприємств, які впроваджують інвестиції	11,5	12,8	13,6	13,6	12,2
Частка інноваційної продукції у промисловому виробництві	3,8	3,8	3,3	3,3	2,5

Джерело. Розраховано за: [73].

Серйозну прешкоду збільшенню виробництва державних промислових підприємств на інноваційній основі становить ситуація з інтелектуально-науковим потенціалом.

Так, дослідження у країнах ЄС, підтвердили, що компанії, які частково використовують інтелектуальний капітал, отримують у середньому 14% можливого прибутку; ті, що використовують його більш активно, — 39%, а підприємницькі структури, які вважають інтелектуальний капітал базою стратегічного розвитку, – 61% [218].

Можна погодитися з тезою В. Гейця, що однією з перешкод активізації інноваційних процесів у промисловості України є “зменшення здатності населення до промислової діяльності як такої, передусім через недостатнє зростання рівня освіти [45, с.23]. На перший погляд, за формальними ознаками Україна має потужний науково-освітній потенціал. Вона посідає 40-ве місце серед 144-х країн за кількістю університетів, інших вищих навчальних закладів (ВНЗ), студентів. На початок 2014 р. тут налічувалось 325 ВНЗ 3-го та 4-го рівня акредитації, а чисельність студентів становила 1723, 7 тис. осіб. Однак у нас не вистачає фахових робітників та інженерів. Якщо у ВНЗ усіх рівнів акредитації 2013–2014 рр. навчалося 1723, 7 тис. осіб, то в закладах професійно-технічної освіти – лише 86 тис., або 4% [155, с.11] Фаховий рівень багатьох інженерно-технічних працівників, за окремими винятками, невисокий. На початок 2014 р. Україна серед 148 країн за кількістю інженерів посідала 46-те місце, а за здатністю до інновацій – 100-те.

Окремі економісти втрату інноваційності державних промислових підприємств убачають у скороченні чисельності дослідних і наукових установ, які генерують знання і доводять їх до практичної реалізації. Дослідження А. Головатюка та В. Соловйова засвідчують суттєве скорочення установ, котрі займаються науково-технічною діяльністю, і чисельність зайнятих там спеціалістів. Якщо у 2005 р. таких установ було 1510, то у 2013 р. – 1143, а кількість спеціалістів, котрі виконували науково-технічні роботи, скоротилася за цей період з 105 тис. осіб до 77,9 тис[50;198].

За багатьма параметрами рейтинг України за інноваційними складовими, у порівняно з іншими країнами невисокий (табл. 2.6.)

Таблиця 2.6.

Рейтинг України за інноваційними складовими серед інших країн світу

Показники	Рейтинг	
	2008–2009 рр. (серед 134 країн)	2013-2014 рр. (серед 143 країн)
Технологічна готовність	*65 (3,4 бала)*	*94 (3,3 бала)*
наявність новітніх технологій	82	106
освоєння технологій фірмами	80	100
прямі іноземні технології та технологічний трансферт	100	131
інтернет-користувачі (в розрахунку на 100 осіб)	62	71
кількість абонентів широкосмугового доступу до Інтернету (у розрахунку на 100 осіб)	68	84
Складові індексу інноваційності	*52 (3,4 бала)*	*93 (3,3 бала)*
здатність до інновацій	31	100
якість наукових установ	48	69
витрати компаній на дослідження і розвиток	52	112
співробітництво університетів та промисловості, v сфері досліджень і розробок	49	77
державні закупівлі технологічної продукції	112**	118
наявність інженерів та вчених	54	46
кількість патентів, отриманих за процедурою Договору про патентну кооперацію (на 1 млн осіб)	71***	52

Примітки. * Наведено за [278].

** Дані за 2010–2011 рр. (серед 139 країн);

*** Дані за 2011-2012 рр. (серед 142 країн).

Обмаль інноваційних підприємств у структурі державного підприємництва (за винятком стратегічних великих, зайнятих у сфері ВПК) пояснюється не відсутністю людей (науковців), здатних створювати науковий продукт, а нестачею у них адекватної системи мотивації. Немає, як засвідчує практика, інтересу до інновацій і у приватних підприємців. Логіка їхньої поведінки проста:

для чого себе переобтяжувати інноваційними розробками, коли можна і без цього, застосовуючи корупційні дії, отримувати високі тіньові доходи.

Інтелект і “колективний розум” тих, хто зайнятий на державних підприємствах, якщо він вмотивований і спрямований на реалізацію зрозумілих цілей, може стати потужною рушійною силою економічного розвитку. В тому ж випадку, коли особа на державному підприємстві не зможе реалізуватися через відсутність відповідних стимулів і мотивацій, вона буде вишукувати інші, зазвичай протизаконні способи самореалізації. На думку В. Єфремова, людині “не завжди потрібні ґрунтовні знання. Вона може задовільнятися лише тим мінімумом, без якого не може обійтися” [88, с.70]. Використання вмотивованого, а отже, кваліфікованого менеджменту, макмаксимальна сума прибутку від інвестицій в інтелектуальний капітал, за результатами окремих досліджень, майже втричі перевищує дохід від капіталовкаладень у техніку [183, с. 114].

Поштовх до інноваційного оновлення в період після Революції гідності може дати ВПК, функціонуючий в Україні. Він буде сприяти реструктуризації, підготовці кадрів за напрямами математики й інформатики. Позитивні приклади вже є. Нинішній рівень математичної освіти й освіти з інформатики в нашій державі посприяв активізації досліджень у сфері інформаційних технологій і телекомунікацій, давши змогу довести валовий продукт у цій сфері до 90,3 млрд грн [145, с.41].

Зазначимо, що до 2013 р. в Україні інтелектуальний капітал формувався переважно на основі егоцентричного, байдужого до долі країни менталітету, низькій культурі, етиці праці й підприємництва. Для його характеристики Н. Притуляк використовує таке поняття як “негативний національний інтелектуальний капітал”. “Він сформувався, – констатує учений, –на фоні несвободи, нерозвинутості громадянського суспільства, на базі інвестицій у псевдовиховання, псевдоосвіту, псевдознання, псевдонауку і псевдокультуру”[181, с. 29]. Цієї ж думки дотримується і В.Онищенко: “Про модернізацію України написано багато, – вважає учений, – але на ділі все залишається по-старому, оскільки головне в тому, що ми шукаємо причини невдач у перетворенні країни не в собі. Це наш “дракон” (корупція, соціальна та

політична байдужість, невіра у власні можливості тощо), і ми повинні знищити його в собі [152, с.5]. Однак є сподівання, що Революція гідності спричинилася до формування громадянського суспільства, яке натомість сприятиме інтелектуалізації суспільства, збільшать його інноваційний потенціал, і визначальна роль у цьому процесі має належати державному секторові економіки.

Практика багатьох країн засвідчує, що в період нестабільності в уряду є велика спокуса вирішити поточні фінансові проблеми держави через приватизацію державного майна. Україна йде цим шляхом упродовж усього трансформаційного періоду. Однак цілісного уявлення про наслідки приватизації не було у 90-х роках, немає його і зараз. У процесі масової приватизації існувала думка, що приватизовані підприємства будуть апріорі ефективнішими, ніж державні. Такий підхід підтримували і науковці, і особи, безпосередньо пов’язані з приватизаційними процесами. Для прикладу, Ю. Гришан, заступник Фонду державного майна України, у 2000 р. заявив: ступінь втручання держави у господарське життя України визначається головно конкретними умовами післяприватизаційного періоду, а не теоретичними моделями, “умовними економічними розрахунками [65, с.17]. Вочевидь, прискорена масова приватизація у 1994–2004 рр. негативно вплинула на економічний розвиток. Ситуація ускладнилася тим, на думку А. Даниленка, “що не було створено адекватних механізмів стимулювання діяльності об’єктів управління, побудованих з урахуванням особливих інтересів держави, нових власників підприємств” [69, с.6]. Ця приватизація, стверджує Ю. Кіндзерський, була приречена на невдачу через надмірну асиметрію інформації про стан об’єктів приватизації та ситуацію на ринках, надвисокі виробничі ризики, лібералізацією торгівлі, через цінову та фінансову нестабільність і дефіцит інвестиційних ресурсів [110, с. 31].

У 2012 р. в Україні було прийнято розгорнутий план новітньої приватизації, відображений у Державній програмі приватизації. У зв’язку з цим затверджено низку доповнюючих Законів – "Про морські порти України", "Про особливості утворення публічного акціонерного товариства Залізничного транспорту

загального користування", а також Постанову Кабінету Міністрів "Про затвердження переліку об'єктів державної власності, які підлягають приватизації у 2012–2014 роках та критеріїв визначення способу їх приватизації" [5; 6; 15]. Сучасна неоприватизація, як і приватизації 90-х років XX ст., є пошуком ефективного власника, оптимізації державного сектора економіки, переважно великих державних підприємств, для посилення його доходності й конкурентоспроможності.

У 2014 р. закінчився термін дії Державної програми приватизації, але вже у 2015 р. став очевидним її провал. Програма не давала відповіді на низку запитань, у тому числі про:

– межу оптимальної величини державного сектора;

– підприємства, які потрапляють під приватизацію, – лише збиткові чи й високорентабельні;

– рівень кваліфікації та фаховості існуючого менеджменту державних підприємств і ступінь його корумпованості;

– соціально-інституційні наслідки здійсненої приватизації й те, як вона вплине на життя багатотисячного колективу державних монополізованих підприємств;

– перешкоди і ризики, що можуть виникнути в процесі приватизації;

– те, як будуть використані та куди спрямовані кошти, отримані від приватизації;

– тих, хто скористається результатами приватизації, і про те, чи не спричинить вона ще більше майнове розшарування і зростання в процесі соціальної напруженості.

Окупація Криму і військові дії на Сході України виявили ще як мінімум три додаткових запитання. Перше: чи має право брати участь у приватизаційних процесах капітал країни-агресора. Друге: чи можна допустити до участі у цих процесах олігархічний український капітал, частина якого безпосередньо причетна до дестабілізації на Сході України. І третє: чи варто узагалі зменшувати частку державного сектора в період загострення військового конфлікту й

необхідності максимальної мобілізації існуючих ресурсів. Доцільно врахувати також і зниження вартості активів державних підприємств у період нестабільності.

Сучасне українське керівництво продовжує наслідувати теорію ринкового лібералізму, передусім основу його догми: приватний сектор апріорі ефективніший, аніж державний. Президент України П. Порошенко наголосив, що у розвинутих країнах держава володіє десятками, а не тисячами підприємств. У збитковий державний сектор не надходять інвестиції, немає можливості для модернізації основного капіталу [180]. Цієї ж думки дотримувався Кабінет Міністрів України, за керівництва Прем'єр-міністра А. Яценюка, який запропонував вилучити 1200 підприємств з переліку об'єктів, заборонених до приватизації, та розпочати процедуру міжнародного аудиту державних компаній. Керівництво державної фіскальної служби підтверджує збитковість державних підприємств. Лише у 2014 р. збитки становили майже 70 млрд грн. Висновки державного керівництва зводяться до одного: держава – поганий менеджер, а здійснена приватизація стане потужним стимулом для розвитку економіки [35].

У контексті урядових заяв Міністерство аграрної політики ініціює приватизацію 254 державних підприємств. Міністр О. Павленко, посилаючись на результати проведеного аудиту стверджує, що із загальної кількості підприємств державного сектора лише 20% прибуткові. Решта – збиткові або знаходяться в судах чи на стадії ліквідації. Із 254 підприємств буде приватизовано 50 через механізм розпаювання. Десять тисяч членів трудових колективів отримають земельні й майнові паї. Такий оптимістичний висновок О.Павленка [82]. Однак викликає підозру запропонований спосіб приватизації розпаювання. Незрозуміло також, яка все-таки мета Мінагрополітики – пошук ефективного власника чи вирішення соціальних проблем на селі?

Суперечливість використання форми розпаювання очевидна, якщо проаналізувати процес і наслідки аграрних реформ на селі. Розпаювання у 90-х роках XX ст. стало своєрідною формою соціального захисту працівників зайнятих в аграрному секторі. Однак, з огляду на економічну ефективність, розпаювання у вигляді форми приватизації достатньо сумнівне. За роки трансформаційного

періоду внаслідок аграрних економічних реформ було сформовано багатомільйонну армію людей, наділених земельними паями. Проте більша частка з них готова з легкістю позбутися того найціннішого активу, заради якого боролися їхні предки, тобто очікує лише на можливість цю землю продати.

Стає очевидним, що досягнення головної мети приватизаційних процесів – формування ефективного власника – не буде досягнуто. Відповідаючи на аргументи про збитковість державних підприємств, зауважимо: збитковою є також значна кількість приватних підприємств. І туди теж не надходять інвестиції. Як засвідчує досвід, інтерес до інвестування виникає лише тоді, коли існують прозорі правила поведінки ринкових суб'єктів, вільний вхід і вихід з ринку та можливість реалізувати довгострокові цілі.

Дослідження і зарубіжних, і вітчизняних учених підтверджують відсутність підстав для однозначного, безапеляційного та необ'єктивного тлумачення вищої ефективності приватних підприємств порівняно із державними. Не підтверджується цілісність зв'язку між приватизацією й економічним зростанням [176]. Тим часом виявлено, що його інтенсивність (прискорення чи уповільнення) після приватизації залежить переважно від інституційних характеристик країни та ефективності її уряду [251]. Дослідження, здійснене науковцями у США, теж не підтвердили істотної різниці між ефективністю державних і приватних підприємств [262].

Недостатньо обґрунтована теза, що приватизація сприятиме якіснішим інституційним і організаційним змінам. Іспанський науковець Б. Віллалонга зробив порівняльний аналіз державних і приватних підприємств у різних країнах і дійшов висновку: значна частина державних підприємств не лише успішно конкурувала з приватними підприємствами, а й була ефективнішою від них [288].

У США державна власність так само ефективна, як і приватна, – так стверджує один з найвидатніших теоретиків у галузі державної економіки Дж. Стігліц. У цьому секторі виробляється 20% ВНП і зосереджена шоста частина усіх зайнятих [201, с.225-226]. З погляду Д. Гелбрейта, частка державного сектора в США надто мала [252, p. 128]. В Європі оптимальною величиною державного сектора визнано діапазон від 36 до 42% від ВВП. [271]

Чинники, котрі визначають величину державного сектора, – відкритість економіки, демократичні інститути влади, запити суспільства на соціальний захист, добробут населення, ступінь глобалізації економіки [253]. Якщо в урядовому і навколобізнесовому оточенні активно проштовхується ідея неоприватизації, то в науково-експертному середовищі все більше утверджується думка про необхідність відмови від традиції бездумного продажу державних об'єктів. Експерт з приватизації Інституту суспільних досліджень І. Ратинська стверджує: широкомасштабна приватизація в умовах проведення АТО засвідчує неефективність підходів уряду до управління державною власністю. Такий крок, на її думку, є повторенням помилок, котрі мали місце в усі роки української незалежності, називаючи три найважливіші аргументи:

1. Не визначено критеріїв, згідно з якими об'єкти державної влади підлягають приватизації.

2. Проголошено, що фіскальним завданням приватизаційних реформ є наповнення державного бюджету.

3. Не існує дієвих механізмів для запобігання участі російського капіталу в приватизації українських підприємств [227].

Серйозність таких аргументів варто взяти до уваги. Якщо чітко не встановити перелік підприємств, котрі підлягають приватизації, то дуже ймовірно, що у цих процесах продовжуватимуться традиції ручного управління. Підприємства для приватизації будуть визначатися не з урахуванням інтересів держави чи кон'юнктури ринку, а із розкладу сил у владній або олігархічній верхівці. У випадку якщо кошти, отримані від приватизації, надходитимуть на підтримку державного бюджету, як це мало місце в усі попередні роки, то це призведе до загрозливого скорочення стратегічних активів держави.

Однією із форм сучасної неоприватизації може стати концесія (лат. *concessio* – уступка, дозвіл, згода). Закон України “Про концесії” визначає цей термін у вигляді, договору про передання природних багатств, підприємств, інших господарських об’єктів, що належать державі або місцевим органам влади, у тимчасову експлуатацію іншим державам, іноземним фірмам, приватним особам. Концесію надають уповноважені на це органи державної влади з метою

задоволення потреб державного характеру чи місцевих потреб на підставі договору, на певний термін, юридичній чи фізичній особі для будівництва або експлуатації об’єктів за умови прийняття на себе майнової відповідальності й підприємницького ризику [11].

Вітчизняний, а головно, зарубіжний досвід засвідчує, що ця форма приватизації є потужним стимулом для відродження та розвитку української економіки. Вона допомагає вийти на світові стандарти економічного розвитку і становить ефективну форму залучення інвестицій. У незалежній Україні одним із перших концесійних проектів стало будівництво дороги "Львів–Краковець". Це унікальна форма взаємовигідних партнерських відносин між суб'єктами концесійного процесу: інвестор отримує плату від користування послугами (наприклад, переїзду), а громадяни – зручності й комфорт; держава поповнює бюджет, зростає її імідж та привабливість в очах потенційних інвесторів. Однак експерти вказують на можливі корупційні складові концесійних угод. Так, С. Максимів – голова Асоціації фахівців переконує: передання державних об’єктів у концесію буде спрямована лише на користь комісіонера, а держава отримає мізерну платню [219.]. Експерти називають "вузькі'" місця у використанні концесійної механізму:

– зобов'язання держави відшкодувати комісіонеру інвестиції, які той вкладає у модернізацію отриманого об'єкта;

– в окремих випадках комісіонер може зовсім не платити за новозбудовані об'єкти нерухомості й створені активи;

– у багатьох галузях національної економіки (транспорт, морські порти, водопостачання) концесійний платіж, імовірно, виявиться набагато меншим, аніж орендна плата;

– максимальна плата концесійного платежу встановлюється на рівні 10%, а мінімальна не регламентована (5, 3 або навіть 2%), тобто існує шанс передання об'єктів державної власності в концесію за символічну плату;

– внаслідок корупційного виведення окремих активів та їх списання величину концесійного платежу можна буде скоротити до мінімуму.

За цих умов гостро постає питання про усунення корупційної складової та захист інтересів держави. Експерти Інституту суспільних досліджень пропонують заходи, які унеможливлюють корупцію або суттєво її зменшують. Це:

– збільшення концесійного платежу до світових стандартів (близько 15%);

– введення можливості списання інвестицій у рахунок концесійного платежу, оскільки існує небезпека, що інвестор не буде платити в бюджет, використовуючи взаємозаміну;

– розвиток та модернізація об’єктів, які повинні здійснюватися за рахунок комісіонера;

– неможливість установлення однакової ставки платежу для звичайних і стратегічних підприємств [228].

Є загроза, що скористатися шансами концесійної приватизації можуть головно олігархи, застосовуючи відповідні кошти та засоби впливу на владу. Це підтверджують багаточисельні наукові дослідження [83].

Недосконало проведена, або корупційно зорієнтована приватизація другої декади XXI ст. містить суттєві потенційні загрози для національної безпеки України. Тому передусім має бути чітко встановлена методологія її здійснення. З нашого погляду, визначальним є методологічний підхід за якого процеси неоприватизації повинні розглядатися в контексті виявлення місця і ролі державного сектора, його статусу в сучасному розвитку суспільства. Науковці, котрі займалися цією проблематикою рекомендують звернути увагу на синергеичний метод, що дає змогу аналізувати розвиток державного сектора через призму соціальних, економічних, культурних та інших параметрів [168, с.26]. До чинників, які формують оптимальні параметри економічного зростання в Україні, належить детінізація економіки та подолання корупції державних монополізованих підприємств. Рейтинги оголошені швейцарською компанією [257]. Комерціалізація приватних інтересів на підприємствах державного сектора слугує базою для тінізації економіки і за даними українського науковця Г. Глухої, становить від 30 до 50 % [49, с.84]. Загалом, за даними Світового банку, тіньовий оборот економіки України перевищує 400 млрд грн.

В умовах ринку тіньова економіка в Україні постійно модернізувалася, зрощувалася з бюрократичним апаратом та політичним середовищем і виявилася достатньо живучою дотепер. Ринкові умови вилучили багато старих форм тіньової економіки з державного сектора, характерних перехідному періоду. Втратили актуальність тіньові схеми продажу, приписки, дрібні крадіжки. Однак різко розгорнулася корупційна та мафіозна діяльність. Старт цій діяльності надала масова корупційна приватизація державних підприємств. Усі великі й середні державні підприємства, як засвідчують результати різноманітних досліджень, були приватизовані з використанням корупційних схем, механізмів. Історія з ДП "Криворіжсталь", що завдяки Помаранчевій революції стала надбанням громадськості, підтвердила складність і суперечливість процесів приватизації в Україні. Перший раз це підприємство було продано у червні 2004 р. Інвестиційно-металургійному союзу В. Пінчука та Р. Ахметова за 4,26 млрд грн або 800 млн дол. США. Сума продажу була незначною і спричинила велике обурення у супільно-політичному середовищі. Тому 24 жовтня 2005 р. відбувся другий аукціон, де підприємство продали за 24,2 млрд грн або 4,8 млрд дол. США, тобто майже в 4 рази дорожче.

За останні роки в Україні спостерігається тенденція до збільшення фактів хабарництва та корупції в усіх без винятку сферах державного сектора. Важливим чинником, який дестабілізує державне підприємництво і формує загальну нестабільність, є формування корупційної вертикалі управління.

Здійснені нами дослідження, опитування, аналіз періодичної преси, інтернет-ресурси допомогли виокремити найпоширеніші схеми корупції вдержавному секторі економіки. Це:

1. Продаж продукції державними підприємствами за завищеними цінами приватними структурами. Різницю у цьому випадку отримує керівництво держпідприємств готівкою або рахунком в офшорах.

2. Існування посередницьких фірм-"прокладок", що закуповують 50–100 % продукції держпідприємств, котрі, за особливими умовами, приписані тільки для них. Наприклад, завод "Трансзв'язок", який входить до структури ДП

“Укрзалізниця”, 80 % своєї продукції продає через посередника, мотивуючи це низькою платіжною дисципліною “Укрзалізниці”.

3. Передоплата за товари та послуги приватним фірмам, що перебувають на межі банкрутства.

4. Закупівля ДП продукції за завищеними цінами. Різниця у певній пропорції ділиться між приватними державними менеджерами.

5. Закупівля понаднормативних запасів сировини і матеріалів.

6. Передання замовлень у сфері інформаційних технологій приватним розробникам. Насправді ці роботи виконує персонал підприємства за низьку плату.

7. Віддання в оренду державного майна за заниженими цінами.

8. Здання державного майна в оренду із записом, що вартість ремонту зараховується у величину орендної плати. Через певний час вартість ремонту перевищує вартість орендованого майна.

9. Отримання кредиту під заставу, яка перевищує вартість придбаних машин та устаткування.

10. Заниження ставки на грошові кошти підприємств, що зберігаються у комерційних банках. Наприклад, керівництво Іллічівського морського торговельного порту впродовж тривалого часу зберігало ці кошти у приватних банках під 3% річних, а ринкова процентна ставка становила понад 25%.

Для ілюстрації сказаного наведемо декілька прикладів:

– прокуратура підозрює керівництво ДП "Антонов" в розтраті у 2012–2013 рр. на 502 млн грн.

– ДП “Укрспирт” у 2012–2013 рр. перерахувало 830 млн грн за поставку зерна та консультаційні послуги комерційній структурі, яка не існує і ніколи не здійснювала фінансово-господарської діяльності.

– правоохоронні органи встановили, що посадові особи, підприємства реалізовували спирт за заниженими цінами і нанесли збитки державі па суму 955 млн грн Вони незаконно присвоюють собі кошти через різноманітні матеріальні допомоги. Наприклад, якщо для всіх працівників підприємства матеріальна

допомога становила у 2014 р. 198 тис. грн, то генеральний директор отримав її на суму 287 тис. грн.

– державна продовольча зернова корпорація у 2014 р. продала 600 тис. т зерна іноземним споживачам, а кошти на суму майже 2,4 млрд грн в Україні на рахунки фірми не повернулися [47]

– державне аграрне підприємство ДП “Україна”, яке здійснює діяльність у Житомирській області, дозволило ТОВ “Агросистем”, власником котрої є офшорна компанія Агрейн Холдинг Лімітед (Кіпр), без договору оренди обробляти 1,5 тис. га землі [74].

Наслідком всеохоплюючої корупції стало формування непривабливого інвестиційного іміджу України. За непрозорих та нераціональних державних видатків зовнішній інвестор неодноразово зауважить усі “за” і “проти”, перш ніж вкладати кошти в економіку України. До цього також спричиниться інформація, що на будівництво клінік навчальних медичних закладів у 2013 р. було виділено 2 млн грн, а на забезпечення перевезень посадових осіб держави авіаційним транспортом – 198 млн грн.

Високий рівень корупції посадових осіб державного сектора й тінізації економіки України формує правовий нігілізм. Суть його полягає у впевненості управління цього сектора у своїй безкарності через протекціонізм вищого керівництва та правоохоронних органів.

Корупційна модель управління на державних підприємствах виявилася одним із найстабільніших і найміцніших інститутів. Однак ми дотримуємося позиції тих дослідників, які ставлять під сумнів тезу, що розвиток корупції постав у зв’язку з надмірною присутностю держави у регуляторно-дозвільній системі. Навпаки, корупція значною мірою є наслідком недостатньої інституціоналізації влади (це виявляється у низькій дієздатності владних інститутів) і громадянського суспільства, що перешкоджає і контролю за владою, і формуванню, оновленню дієздатної влади [91, с. 14].

Простежуються великі суспільні очікування від новостворених національного антикорупційного бюро і антикорупційної прокуратури.

Зауважимо: елементарне наведення порядку на державних підприємствах, страх перед неминучою відповідальністю вже дають певні результати.

Для того, щоб державний сектор економіки не був джерелом постійних загроз, а став носієм динамічного інноваційного розвитку, необхідно посилювати регулюючий вплив держави як власника. До інструментів такого регулювання належить допомога. Її передусім потребують стратегічно важливі для національної безпеки і життєдіяльності держави підприємства у сфері ВПК, вугільної галузі. На практиці така допомога існувала до 2015 р. у вигляді підтримки пріоритетних галузей через механізм надання галузевих податкових пільг та вжиття заходів стосовно запобігання банкрутства. Однак у цій допомозі завжди була корупційна складова. Починаючи з 2017 р. застосовуватимуться відповідні правила ЄС, зафіксовані у Законі України “Про державну допомогу суб’єктам господарювання”[4].

За надходженням і використанням коштів буде здійснюватися моніторинг як усередині України, так й інституціями ЄС. Особливо наголосимо на контролюючій функції. Важливо, щоби допомога використовувалася за цільовим призначенням, мала ефект. Як приклад, наведемо літако- і суднобудівельні галузі, що отримали підтримку через особливий пільговий режим оподаткування. Унаслідок надання цим двом галузям податкових пільг у 2013 р. бюджет недоотримав 514 млн і 107 млн грн відповідно. Однак це не вплинуло позитивно на виробничо-збутову діяльність держпідприємств [204, с.43].

Економіка потребує допомоги у вигляді інвестицій у її реальний сектор. Військовий конфлікт на Сході України загострює проблему інвестицій якраз у цей сектор. Інвесторами могли би стати іноземні держави.

У січні 2014 р. понад 40 учених з різних країн звернулися до своїх урядів створити для України “Новий план Маршалла” [282]. Відомий американські економісти А. Аслунд переконливо обґрунтовує, що такий план потрібний у зв’язку з агресією Росії та необхідністю відновлення економіки. Україна – це, образно кажучи, Європа після Другої світової війни [243]. Проте країни Заходу не поспішають з іноземними інвестиціями. І основні причини, з нашого погляду, дві

– корупція та відсутність належного контролю за коштами і небажання цих країн отримати країну-конкурента.

Однак головним напрямом має бути орієнтація на власні ресурси та можливості. Варто взяти до уваги, допомога, яку отримала Німеччина за планом Маршалла, становила менше 2,5% її національного доходу, або 20% загальних інвестицій [250, с.15]. До речі, найвищі темпи економічного зростання продемонстрували країни, котрі одержали найменше коштів, Німеччина та Італія [287] . Це ще раз підтверджує тезу що не ступінь іноземної підтримки у період кризи і нестабільності є визначальними чинниками оздоровлення економіки, а низка інших чинників, більшість яких мають причини внутрішнього характеру.

Сучасну Україну, попри військовий конфлікт на Сході, не можна порівнювати із станом післявоєнної Європи. У нас – достатній потенціал для подолання нестабільності, й визначальна його частина зосереджена у подоланні корупції та наведенні у вертикалі державного управління ладу. Не повинна існувати ситуація, коли, наприклад, Кабінет Міністрів України зобов’язав 150 найбільших державних компаній провести аудит за міжнародними стандартами, але за 2015 р. лише 20 компаній виконали цю постанову. Інші вишукували різноманітні причини чи опротестовували це рішення в судах.

Розвиваючи інструменти інвестиційної політики, варто звернути увагу на необхідність діалогу між приватним і державним бізнесом. Сучасні науковці пропонують різні форми такого партнерства: контракти нового покоління; контракти “життєвого циклу”; довготермінові партнерські угоди.

Під “контрактами нового покоління” розуміють довгострокові угоди між державною і приватною сторонами з метою залучення інвестицій та інфраструктури, які передбачають справедливий розподіл між ними ризиків і виконання зобов’язань упродовж всього терміну дії угоди [62]. “Контракти життєвого циклу” передбачають здійснення державою платежів лише з моменту початку експлуатації об’єкта у вигляді гарантованої плати за сервіс упродовж всього періоду котракту, а також залежно від якості збудованого об’єкта і виконання усіх функціональних вимог, передбачених контрактом [61].

“Довгострокові партнерські угоди” мають на увазі делегування приватному партнерові “глобальної послуги” з фінансування будівництва об’єктів інфраструктури й управління ними, з їхньої експлуатації та технічного обслуговування й інших послуг в інтересах держави [197, с. 58–65].

Роль державного сектора у період нестабільності, з нашого погляду, має зростати через механізми:

– використання корпоративних прав;

– створення вертикально інтегрованих компаній із замкнутим циклом – від проектування до виробництва кінцевої продукції та її реалізації;

– запровадження оптимальної приватизації із збереженням вагомої частки держпідприємств, які підтримують національну безпеку;

– зростання ролі державного замовлення;

– формування державного комерційного банку або підрозділу в уже існуючому державному для надання довгострокових кредитів під проекти загальнонаціонального значення;

– здійснення політики протекціонізму у виробництві продукції стратегічного значення, передусім ВПК;

– повернення у державну власність підприємств, що не виконали інвестиційних зобов’язань, а також, тих які виводять свої прибутки в офшори через тіньові схеми.

2.3. Оцінка ефективності інституційно-правового механізму управління державним сектором як передумови зростання національної економіки

Перехід до економічного зростання в Україні безпосередньо пов'язаний із радикальними змінами в системі управління економікою, передусім у державному секторі. Йдеться про перетворення галузевої структури управління державним сектором на функціональну перебудову організаційної структури виробництва, утвердження фінансово-промислових груп, холдингів, посилення контрольних функцій держави як власника.

Державне підприємство – складний економічний інститут. У ньому переплітаються інтереси не лише безпосередніх виробників, а й багатьох інших

суб'єктів – законодавчих і виконавчих органів влади, політиків, представників приватного бізнес-середовища. Унаслідок впливу різних груп інтересів, що формуються у суспільстві, управління в цьому секторі дуже вразливе і залежить від політичної кон'юнктури. За останні роки, зауважують українські науковці Ю. Петруня й О. Іванишина, простежується, як у боротьбі інтересів дуже легко втрачаються національні орієнтири політики [168, с.3]. Тому для розуміння впливу управління державного сектора на економічне зростання в Україні необхідно проаналізувати комплекс норм і правил, котрі регулюють цю сферу суспільно-економічного життя.

Управління державним сектором має на меті розв’язання важливих для суспільства завдань: забезпечення ефективного функціонування економіки; цілеспрямована координація економічної діяльності у межах самого сектора і міжсекторна координація; реалізація різноманітних соціально-економічних завдань та упорядкування у такий спосіб усіх сфер життєдіяльності суспільства. У цьому сенсі доцільно звернути увагу на висловлювання німецького економіста Х. Ламперта, який під управлінським порядком розумів сукупність правил стосовно організаційної будови державної економіки, закладів та установ, відповідальних за економічне життя і надання цій економіці певної організаційної форми [123, с.6–8].

Система управління державною економікою складається із простих і складних виробничо-господарських одиниць, що передбачає аналіз їхньої правової, галузевої та просторової організації. Під правовою розуміють різні підприємства, які мають статус юридичної особи, кредитні, страхові установи, фінансово-промислові групи. До галузевої належать такі групи сфери національної економіки: промисловість; сільське господарство; транспорт; зв'язок; фінанси; банківські установи; спеціалізовані підгалузі. Управління державним сектором відбувається на рівні окремого підприємства, галузі економіки, регіональному та міжнародному рівнях. Управлінське завдання на рівні окремого підприємства полягає у тому, щоби забезпечити максимальну відповідність між попитом і пропозицією за обсягами та структурою виробництва На рівні галузі або економіки країни загалом мета полягає у підтриманні

рівноважної ціни, стійкого економічного зростання і розв'язання соціальних завдань. Особливу увагу необхідно звернути на таку специфічну функцію державних підприємств, як участь у соціальних програмах на території, де вони здійснюють виробничу діяльність.

Інституційний механізм управління, що формувався у перші роки відновлення Української держави, у значному обсязі перейняв управлінську модель адміністративно-командної економіки, зокрема у частині формування кадрового потенціалу управлінської еліти. Враховуючи це, зробимо короткий історичний екскурс.

Принципи формування кадрового потенціалу державної управлінської еліти були порушені у 1917 р. після більшовицького перевороту. Як зауважив сучасний український економіст В. Мандибура, "відбулася реалізація програмного лозунгу з пролетарського гімну "Інтернаціонал": "Хто був нічим, той стане всім". Колишні "патриції" або фізично знищувалися, або перетворювалися у "плебеїв", а колишній "плебс" перетворювався у нову "патриціанську еліту", що отримувала у вотчину державну владу в країні перемігшого пролетаріату" [134, с.67].

Нові управлінські кадри, котрі вийшли з низів, як засвідчив розвиток історичних подій, обійняли державні посади у різних сферах суспільно-економічного життя, не виявивши зразків моралі, чесного служіння суспільству, а поступаючи значно аморальніше, ніж їхні попередники. Чимало партійно-господарських керівників стали узурпаторами, вищими за війни, голодомори і смерть десятків мільйонів людей. Номенклатурний апарат зосереджував у своїх руках величезну, небачену за масштабами владу, але не міг реалізувати ні власних економічних інтересів ні політичної волі. Партійно-господарські кадри не могли мати в особистій власності об'єкти тривалого користування (автомобілі, квартири, дачі), а лише використовували їх на період виконання управлінських функцій. Кадри, що в ієрархії перебували на нижчій сходинці, стали слухняними інструментами у тих, хто обіймав вищі посади. Отже, не існувало умов для корупційної діяльності.

Під час розпаду адміністративної системи і становлення незалежної України виникла "вдало" організована кампанія, спрямована на дискредитацію державної

власності як знеособленої і шкідливої на шляху до ринкової економіки. За цих умов цинічно аморальною виявилася поведінка багатьох представників партійної номенклатури. Колишні управлінці стали керівниками державних підприємств. Їхньою головною метою було доведення підприємств до банкрутства з метою наступної приватизації. Вони максимально скористалися близькістю до влади, очолили приватизаційні інтереси і перетворилися на сучасних олігархів та бізнесменів, почуваючи себе у корумпованому середовищі, мов риба у воді.

На першому етапі ринкових реформ було сформовану еклектичну інституційну структуру управління національною економікою: одна частина успадкована від адміністративної економіки, інша запозичена з інститутів, які ефективно функціонують у розвинутих країнах. Унаслідок цього, зауважує В. Полтерович, у структурі управління виникли так звані “інституційні пастки”[177, с.24]. В Україні ними стали рейдерство, тіньова приватизація, корупція, неповернення кредитів, а в соціальній сфері – псевдоосвіта і псевдокультура.

Загалом, погоджуючись із тезою А. Даниленка, що за всі роки управлінських реформ в Україні “не було створено адекватних механізмів стимулювання діяльності об’єктів управління, побудованих з урахуванням особливих інтересів держави і нових власників підприємств”, ми водночас критично ставимося до його думки, нібито на ефективність управління економічним розвитком України негативно вплинула і прискорена “масова приватизація майна у 1994–2004 роках” [69, с.6]. Очевидно, що під час аналізу ефективності управління порушуються причинно-наслідкові зв’язки. На наш погляд, власне недосконале або корупційно зумовлене керівництво державних підприємств здійснило приватизацію “під себе”. Безумовно, і неоприватизація, запланована на 2015–2017 рр., теж має ознаки корупційності, коли під неї, як стверджує Ю.Кіндзерський, потрапляють не лише збиткові, а й унікальні (в Україні й у всьому світі) за спеціалізацією і технологіями високорентабельні держпідприємства з мільярдними річними доходами (Миколаївська “Зоря-Машинопроект”, Харківський “Турбоатом”) [110, с. 30].

Економічна модель управління до кризи у 2008 р. була спрямована на стимулювання споживання незабезпеченого фінансового ресурсу. В державному

секторі така політика орієнтувалася не на ресурси розвитку, а на ресурси споживання. Унаслідок цього ані реальний сектор економіки, ані домогосподарства не могли отримати кредитні ресурси, які позичалися державою. Тому така модель не могла бути зорієнтованою на економічне зростання. Дискусія в науковому середовищі, започаткована В. Геєцем, дійшла однозначного висновоку – необхідна зміна моделі управління економічним розвитком (орієнтація на лібералізм) [43, с.4–20].

Війна на Сході України внесла певні корективи у заплановану модель лібералізації. Машина державного управління економічним розвитком, хоч і має в умовах воєнного стану ті самі чотири колеса, як і в мирних умовах, – природні ресурси, трудові ресурси, капітал і технології, – але рухається по-новому. Наприклад, поза сферою державного управління залишилися окуповані території Донецької та Луганської областей. Були втрачені запаси якісного енергетичного і коксівного вугілля, що створило додаткову напругу на енергетичному ринку. Змінюється система управління трудовими ресурсами. Частина працездатного населення поповнила Збройні сили України та Національну гвардію. До нововідтворювального військового виробництва повертаються колишні працівники, котрі втратили навички, рівень і кваліфікацію. В умовах війни ускладнюється управління інвестиціями. Особисті заощадження, які в мирний час становлять потужне джерело інвестицій, під час війни акумулюються поза банківською системою у вигляді готівки в іноземній валюті, стають недоступними або взагалі втрачають цінність.

Оцінка ефективності управління державним сектором передбачає поглиблений аналіз його інституційно-правового механізму. Об’єкти управління державного сектора економіки в Україні – це підприємства, котрі функціонують на засадах лише державної власності та підприємства, державна частка у статутному капіталі яких перевищує 50% чи становить величину, що дає державі право значно впливати на господарську діяльність підприємств.

Держпідприємства можуть створюватися або існувати в різноманітних організаційно-правових формах. До цих підприємств належать:

– державне унітарне підприємство, що діє у вигляді державного комерційного підприємства або казенного підприємства;

– акціонерне товариство, яке може існувати у формі державної керуючої холдингової компанії та державної холдингової компанії, національної або державної акціонерної компанії;

– дочірнє підприємство, засноване на державній власності;

– державне господарське об’єднання (концерн чи інші види);

– інші форми суб’єктів господарювання, переважно товариства з обмеженою відповідальністю (створювалися у процесі приватизації малих державних підприємств або через заснування спільно з іншими суб’єктами; сьогодні майже не існують) [2].

В Україні немає систематизованого законодавства з питань регулювання формувань та діяльності суб’єктів державного сектора економіки, наслідком чого є:

– наявність різноманітних організаційно-правових форм господарювання суб’єктів, котрі через різні принципи правового регулювання заважають запровадженню єдиних принципів ефективного управління ними. Більшість таких суб’єктів існують у формі державного комерційного підприємства, які, з огляду на практику діяльності таких підприємств, не вважаються найефективнішим варіантом (обмежені права на майно підприємства, що негативно позначається на залученні капіталу;

– відсутність ради директорів (правління) та наглядової ради як представників власника;

– недостатнє регулювання питань формування статутного капіталу;

– неможливість формування стратегічних партнерств унаслідок створення спільних підприємств та ін.

Законодавство України не визначає критерії та межі необхідного господарювання й управління суб’єктами державного сектора економіки, що призводить до створення та функціонування державних підприємств у тих сферах, де це не виправдано або економічно недоцільно.

Аналіз ефективності управління державним сектором необхідно розглядати на макро- та мікрорівні. Суб'єктами управління об'єктами державної власності на макрорівні відповідно до законодавства є:

1. *Кабінет Міністрів України:* визначає органи виконавчої влади та державні колегіальні органи, які здійснюють функції управління об'єктами державної власності; установлює порядок передання об'єктів державної власності суб'єктам управління; приймає рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію господарських структур і визначає уповноважені органи управління, які контролюють їхню діяльністю; виявляє критерії ефективності управління об'єктами державної власності й порядок їхнього застосування; затверджує перелік об'єктів державної власності, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки.

2. *Центральний орган виконавчої влади*, який забезпечує формування і реалізацію державної політики у сфері економічного розвитку; визначає загальні принципи та пріоритетні напрями розвитку в сфері управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами держави; установлює критерії ефективності управління корпоративними правами держави; спільно з Міністерством фінансів забезпечує формування та реалізацію державної дивідендної політики; контролює за виконання суб'єктами управління функцій з управління об'єктами державної власності через проведення єдиного моніторингу ефективності управління об'єктами державної власності; формує за пропозицією суб'єктів управління перелік об'єктів у державній власності, що не підлягають приватизації.

3. *Міністерства, інші органи виконавчої влади та державні колегіальні органи:* приймають рішення про створення, реорганізацію й ліквідацію підприємств, установ і організацій, заснованих на державній власності; ініціюють створення об'єктів господарювання, розробляють проекти установчих документів, затверджують статути (положення) підприємств, установ та організацій, які належать до їхньої сфери відповідальності; призначають на посаду та звільняють із посади керівників державних підприємств, установ, організацій і господарських структур; затверджують річні фінансові й інвестиційні плани; забезпечують

проведення щорічних аудиторських перевірок; організовують контроль за використанням орендованого державного майна.

4. *Фонд державного майна України:* є орендодавцем цілісних майнових комплексів державних підприємств, організацій, їхніх структурних підрозділів; виступає від імені держави засновником господарських організацій, до статутних капіталів котрих передається державне майно; здійснює у визначених законодавством межах формування та ведення Єдиного реєстру об'єктів державної власності; постає у встановлених законодавством випадках організатором продажу нерухомого майна державних унітарних підприємств.

5. Інші суб'єкти управління: органи, що забезпечують діяльність Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; органи, які здійснюють управління державним майном відповідно до повноважень, установлених окремими законами; державні господарські об'єднання, державні холдингові компанії, інші державні господарські організації; Національна академія наук України, галузеві академії наук [216].

Наразі в Україні відсутній єдиний спеціалізований державний орган або система взаємопов'язаних управлінських структур (зокрема холдингових компаній), що на постійній і фаховий основі здійснюють функції управління об'єктами державної власності. Це спричиняє існування множинності автономних центрів управління, котрі через інституційні підстави не здатні реалізовувати єдину системну політику.

Виконання функцій управління об'єктами державної власності органами виконавчої влади (уповноваженими органами управління) – неефективний інструмент, оскільки: поєднання такими органами функцій представника власника, формування державної політики та захисту інтересів суспільства як споживача товарів (послуг) державних підприємств зумовлює конфлікт інтересів, тому, з огляду на те, що функція управління держпідприємствами для цих органів не є основною, знижується ефективність управління, контроль і відповідальність; державні органи зазвичай реалізують в управлінні оперативні відомчі інтереси, у тому числі, забезпечення надходження максимальних доходів до державного бюджету.

Координуюча роль Кабінету Міністрів України з питань управління держпідприємствами недостатня для забезпечення ефективної системи управління об'єктами державної власності.

Питання управління державними підприємствами на макрорівні охоплює багато аспектів. У зв'язку з цим в Україні відсутній єдиний нормативний акт, який би комплексно регламентував усі відносини (або більшість таких відносин), пов'язані із створенням і діяльністю державних підприємств, управління ними.

Загальні для всіх галузей економіки питання статусу та діяльності державних підприємств регулюються низкою законів і підзаконних нормативних актів, серед котрих виокремимо:

1. *Цивільний кодекс України* визначає статус усіх, без винятку, юридичних осіб як учасників цивільного обороту [3].

2. *Господарський кодекс України* встановлює організаційно-правові форми державних підприємств та основні правила їхньої діяльності [2].

Закон України «Про управління об'єктами державної власності» містить правові основи управління об'єктами державної власності, об'єкти та суб'єкти управління державною власністю, установлює повноваження суб'єктів управління об'єктами державної власності. У Законі України «Про підприємництво» є сьогодні чинною лише стаття, що встановлює види діяльності, які можуть провадитись тільки державними підприємствами й організаціями. Це, зокрема: діяльність пов'язана з охороною особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік котрих визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку; діяльність, пов'язана із проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз і розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їхніми космічними запусками з будь-якою метою. Закон України «Про приватизацію державного майна» регулює питання приватизації майна державних підприємств і корпоративних прав держави у господарських товариствах [12]. Закон України «Про акціонерні товариства» містить порядок створення, діяльності, припинення, виділу акціонерних товариств, їхній правовий статус, права й обов'язки акціонерів. Закон України «Про холдингові компанії в Україні» визначає засади

створення та діяльності державних холдингових компаній [13]. Закони та підзаконні нормативні акти, загальні для всіх галузей економіки – Декрет Кабінету Міністрів України «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств», Постанова Верховної Ради України «Про управління майном підприємств, установ та організацій, що є у загальнодержавній власності».

Діюче законодавство не визначає окремого галузевого законодавства стосовно діяльності виключно суб'єктів державного сектора економіки. Однак відповідні секторальні (галузеві) законодавчі акти містять певні положення із правового регулювання діяльності державних суб'єктів господарювання, які функціонують у відповідній галузі. Зазвичай, ці положення пов'язані з виконанням такими суб'єктами особливих функцій покладених на них державою. Наприклад: Закон України «Про засади функціонування ринку природного газу» та Закон України «Про нафту і газ» визначаються засади діяльності оператора Єдиної газотранспортної системи України – ПАТ «Укртрансгаз»; Закони України «Про електроенергетику» та «Про засади функціонування ринку електричної енергії України» передбачають права й обов'язки системного оператора ринку електричної енергії. Відповідне держпідприємство – НЕК «Укренерго» – здійснює централізоване диспетчерське (оперативно-технологічне) управління об'єднаною енергетичною системою України. Перелічені Закони також визначають функції гуртового постачальника електроенергії – ДП «Енергоринок». Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» містить певні вимоги до експлуатуючих організацій ядерних установок, підприємств із видобування й переробки уранових руд, а також підприємств, які є замовниками будівництва ядерних установок чи об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, що мають загальнодержавне значення. Повітряний кодекс України встановлює обмеження стосовно використання аеродромів і аеродромних об'єктів (злітно-посадкових смуг, руліжних доріжок, перонів, інших елементів аеродромів), що гарантують безпеку польотів і перебувають у державній власності. Діяльність держпідприємств залізничного транспорту регулює Закон України «Про залізничний транспорт» і Статут залізниць України [10]. Окремі

особливості створення та функціонування державного акціонерного товариства на залізничному транспорті, 100 % акцій якого належать державі, визначає Закон України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування». Закон України «Про поштовий зв'язок» установлює особливий статус національного оператора поштового зв'язку на відповідному ринку. Функції такого оператора виконує УДППЗ «Укрпошта» [7]. Назване підприємство діє згідно із Правилами надання послуг поштового зв'язку, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 5 березня 2009 р. Закон України «Про морські порти України» містить статус ДП «Адміністрація морських портів України» як суб'єкта, що забезпечує функціонування морських портів, утримання та використання стратегічних об'єктів портової інфраструктури, котрі перебувають у державній власності, виконання інших завдань покладених на нього, безпосередньо і через свої філії, які утворені в кожному морському порту. Закон України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» визначає особливості й правові основи управління об'єктами державної власності в ОПК. Цей Закон, зокрема, установлює правові засади функціонування Державного концерну «Укроборонпром» як уповноваженого суб'єкта господарювання з управління об'єктами державної власності в ОПК. Передбачено, що до складу концерну входять державні підприємства ОПК, які забезпечують науково-технічний і виробничий розвиток, а також провадять інвестиційну, фінансову, зовнішньоекономічну й інші види діяльності.

Об'єкти державної власності обліковують через уміщення відомостей про них до Єдиного реєстру об'єктів державної власності. Його ведення передбачає Закон України «Про управління об'єктами державної власності». Це питання регулюються також Положенням про Єдиний реєстр об'єктів державної власності, Наказом Фонду державного майна України та Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження структури Єдиного реєстру об'єктів державної власності» [8]. Відповідно до названого Закону України Єдиний реєстр об'єктів державної власності (далі – Реєстр) становить автоматизовану систему збирання, обліку, накопичення, опрацювання, захисту та

надання інформації про нерухоме майно, у тому числі передане в оренду (лізинг), концесію або заставу, державних підприємств, установ, організацій, а також про корпоративні права держави і державне майно, що не ввійшло до статутного капіталу господарських структур.

Реєстр формується Фондом державного майна України за участю центральних органів виконавчої влади. Вони забезпечують реалізацію державної політики у сфері земельних відносин, у сфері статистики, центрального органу виконавчої влади, що гарантують формування і реалізацію державної податкової та митної політики Антимонопольного комітету України, інших уповноважених органів управління й Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Реєстр реалізує її на єдиних методологічних засадах у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Фінансування витрат на формування і ведення Реєстру здійснюється за рахунок коштів державного бюджету.

Користувачі Реєстру – органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та громадяни. Право користування даними Реєстру здійснюється відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації». Дійти висновків щодо повноти наповнення Реєстру неможливо, оскільки немає вільного доступу до всіх його відомостей. Виняток становить лише інформація стосовно конкретного об’єкта через подання запиту до Фонду державного майна України.

Негативним чинником є те, що не всі відомості Реєстру розміщені в мережі Інтернет у вільному доступі, зокрема інформація з переліку державних підприємств у розрізі областей України та корпоративних прав держави. Неповна також інформація про перелік державних підприємств, які зазначені в Реєстрі, оскільки вона не містить даних щодо підприємств, котрі «не є визнаними» (тобто не підтверджені за показниками інвентаризації) уповноваженими органами управління.

Отже, така ситуація не відповідає потребам суспільства в інформації про всі аспекти використання державного майна, тому формування та ведення Реєстру потребують подальшого вдосконалення.

Законодавство України визначає низку обмежень стосовно здійснення державними підприємствами окремих фінансово-господарських операцій та (чи) обов'язковість виконання погоджувальних процедур стосовно проведення державними підприємствами окремих фінансово-господарських операцій. Це, наприклад, відчуження майна, оренда, концесія, укладання договорів управління, спільна діяльність, залучення кредитів, застава, закупівля товарів, робіт і послуг.

З одного боку, спеціальні вимоги помітно обмежують умови господарського управління державними підприємствами (це стосується залучення кредитних ресурсів, створення стратегічних партнерств та ін.), а з іншого – створюють певні привілеї порівняно із суб'єктами господарювання приватного сектора (скажімо, держпідприємства мають гарантований захист від поглинання та можуть бути придбані лише через приватизацію; для них ускладнено процедуру відчуження майна у випадку банкрутства).

Крім того, визначена на рівні законодавства мінімальна самостійність керівників держпідприємств у прийнятті управлінських рішень (більшість фінансово-господарських операцій мають бути попередньо погоджені з органом управління чи іншими державними органами) є значним демотиваційним чинником і негативно позначається на конкурентоспроможності держпідприємств.

Особливості сплати державними підприємствами частини прибутку (доходу) до держбюджету визначає уже згадуваний Закон України «Про управління об'єктами державної власності». Відповідно до нього державні унітарні підприємства і самостійно, і в складі об'єднань зобов'язані спрямувати частину чистого прибутку (доходу) до Державного бюджету України: у розмірі 30 % – державні унітарні підприємства, що є суб'єктами природних монополій, та державні унітарні підприємства, плановий розрахунковий обсяг чистого прибутку котрих перевищує 50 млн грн; у розмірі 15 % – інші державні унітарні підприємства.

Чистий прибуток державних підприємств енергетичної галузі, із якого розраховується та сплачується частина чистого прибутку (доходу), зменшується на суму цільових коштів (обсяг інвестиційної складової), що надійшли у складі

тарифу і спрямовуються на виконання інвестиційних проектів, рішення стосовно яких приймає Кабінет Міністрів України, та на обсяг повернення кредитних коштів (у складі тарифу), запозичених для фінансування капітальних вкладень на будівництво (реконструкцію, модернізацію) об'єктів згідно з рішеннями Кабінету Міністрів України.

Державними підприємствами електроенергетичної галузі, котрі фінансуються у межах кошторису, затвердженого національною комісією, що виконує державне регулювання у сфері енергетики, відрахування частини чистого прибутку (доходу) провадяться із суми перевищення фактично отриманих кошторисних доходів над фактично здійсненими кошторисними видатками у звітному періоді.

Ухилення від відрахування прибутку до бюджету матиме наслідком відповідальність для посадових осіб підприємства (дисциплінарна, адміністративна, кримінальна відповідальність). Окрім того, зазначений обов'язок суттєво обмежує державні підприємства в можливості вільно реінвестувати частину прибутку в технічну модернізацію виробництва.

Відповідно до Закону України «Про управління об'єктами державної власності» Кабінет Міністрів ухвалює порядок конкурсного відбору керівників держпідприємств. Такий порядок затверджує Постанова Кабінету Міністрів № 777 від 3 вересня 2008 р. Підставою для оголошення конкурсного відбору керівника підприємства є рішення (наказ) міністерства, Фонду державного майна або іншого органу, який виконує функцію управління підприємством, із зазначенням терміну прийому заяв і проведення конкурсного відбору, що приймається не пізніше ніж через 10 днів після відкриття вакансії керівника підприємства (для підприємств, функції управління якими виконує Кабінет Міністрів України, – рішення Кабінету Міністрів України) [8].

Також за визначеним порядком і прийнятим стосовно його виконання Положенням про Комітет із призначення керівників особливо важливих для економіки підприємств, затвердженим наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 157 від 23 лютого 2015 р., установлено спеціальний порядок конкурсного відбору керівників, особливо важливих для економіки підприємств (підприємства, вартість активів котрих, за даними останньої

фінансової звітності перевищує 2 млрд грн, або річний розмір чистого доходу яких перевищує 1,5 млрд грн, банки, у статутному капіталі котрих держава володіє часткою понад 75 %). У такому випадку для визначення претендентів на посаду керівників з числа кандидатур Міністерство економічного розвитку і торгівлі утворює комітет із призначення. До складу такого комітету входять Міністр економічного розвитку і торгівлі, Міністр фінансів, Міністр інфраструктури, Міністр енергетики та вугільної промисловості, Міністр аграрної політики та продовольства чи їхні заступники і п’ять незалежних недержавних експертів, кандидатури яких погоджуються з Кабінетом Міністрів України. До участі в засіданні комітету запрошується представник відповідного суб’єкта управління та Фонду державного майна.

Контракт із керівником держпідприємства укладає уповноважений суб’єкт управління у порядку, передбаченому Постановами Кабінету Міністрів України «Про застосування контрактної форми трудового договору з керівником підприємства, що є у державній власності» та “Про типову форму контракту з керівником підприємства, що є у державній власності», а також статутом зазначеного суб’єкта.

Умови та розміри оплати праці керівників держпідприємств регулює Постанова Кабінету Міністрів України № 859 від 19 травня 1999 р. Окрім того, відповідно до Закону України “Про управління об’єктами державної власності”, за рішенням органу, уповноваженого управляти об’єктами державної власності, керівникам державних підприємств може виплачуватися винагорода за результатами фінансово-господарської діяльності цих підприємств за рахунок чистого прибутку. Порядок надання, конкретні розміри винагороди й супутні умови визначає Кабінет Міністрів України. Вони є складовою частиною трудового договору (контракту) з керівником державного підприємства. Винагорода керівникові державного підприємства не виплачується у випадку порушення вимог установленого порядку затвердження (погодження) фінансового плану підприємства.

Наголосимо, що існуюча система оплати праці керівників держпідприємств недостатньо ефективна. Її потрібно вдосконалити, оскільки система: застаріла та

фактично ґрунтується на стандартах стимулювання, що застосовують до державних службовців; має вузький набір засобів заохочення і не створює дієвих стимулів для забезпечення ефективного управління держпідприємствами; не враховує сучасні способи мотивації праці, які використовують для оплати праці керівників приватних компаній.

Згідно з положеннями чинного законодавства суб'єкти управління об'єктами державної власності надають центральному органові виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного розвитку та реалізує її: зведену інформацію про показники фінансового плану підприємств (які перебувають у сфері їхнього управління) та виконання цих планів; інформацію про фінансово-господарську діяльність кожного окремого держпідприємства, що перебуває у сфері їхнього управління; відомості про стан держпідприємств, у тому числі корпоративних прав держави, які знаходяться під їхнім управлінням; дані про виконання стратегічних планів розвитку державних підприємств, державних публічних акціонерних товариств і господарських організацій, управління корпоративними правами або контроль за діяльністю котрих вони здійснюють.

Кабінет Міністрів України визначив послідовність, за якою органи державної контрольно-ревізійної служби здійснюють державний фінансовий аудит держпідприємств. Це допомагає ефективному використанню бюджетних коштів. Вимога обов'язкового аудиту річної фінансової звітності застосовується лише до держпідприємств, які функціонують в організаційно-правовій формі публічного акціонерного товариства. У таких випадках річна фінансова звітність і річна консолідована фінансова звітність разом з аудиторським висновком оприлюднюється унаслідок розміщення на власній веб-сторінці з опублікуванням у періодичних або неперіодичних виданнях.

Окрім того, Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 116 від 11 лютого 2015 р. затвердив Методичні рекомендації стосовно забезпечення прозорості діяльності суб'єктів господарювання державного сектора економіки. Рекомендації передбачають розміщення у вільному доступі фінансової звітності всіх держпідприємств – на сайті суб'єкта господарювання або

профільного міністерства [14]. Існуюча система розкриття інформації про діяльність державних підприємств не повністю забезпечує потребу суспільства у відповідній інформації, оскільки державний фінансовий аудит здійснюється на вибірковій основі. Це знижує об'єктивність контролю, а його результати не є загальнодоступними.

Поліпшення в цьому питанні спостерігається завдяки прийняттю Закону України "Про відкритість використання публічних коштів» № 183-VIII від 11 лютого 2015 р. (набув чинності через шість місяців від дня його опублікування). Відповідно до Закону, на Єдиному веб-порталі містяться дані про використання публічних коштів інформації з укладення державними підприємствами договорами та здійсненими платежами.

Зміни у діючому законодавстві сприяють підвищенню рівня прозорості й публічності діяльності державних підприємств. Одночасно, варто продовжувати удосконалювати цю сферу через упровадження обов'язкового розміщення певної інформації на власних веб-сторінках підприємств, надання відкритого доступу до фінансової звітності всіх держпідприємств і запровадження її обов'язкового незалежного аудиту.

У чинному законодавстві не існує єдиного нормативного акту, який би комплексно регулював відносини, пов'язані з наданням державної підтримки суб'єктам господарювання, у тому числі суб'єктам державного сектора економіки. Окремі положення, що стосуються державної підтримки держпідприємств, містяться у низці законодавчих актів, наприклад, у Господарському кодексі України, Податковому кодексі України, Митному кодексі України, Бюджетному кодексі України та ін. Надання державної підтримки держпідприємствам може бути також пов'язане з виконанням такими суб'єктами особливих функцій, покладених на них державою. У такому випадку саме приналежність суб'єкта господарювання до державного сектора обумовлює надання підтримки. В інших ситуаціях суб'єкти державного сектора економіки користуються загальними для певної галузі пільгами, як і приватні компанії.

Проаналізувавши й оцінивши проблеми, недоліки інстиуційно-правового механізму управління державним сектором України національної економіки,

загалом, звернемо свою увагу на мікрорівень – рівень державних підприємств і організацій, котрі представляють її підприємницький сектор. Зауважимо, що ми прагнемо не лише дослідити існуючі там проблеми, а й виявити ефективні шляхи інституційного їхнього вирішення.

Сучасний менеджмент державного сектора економіки має такі особливості й характерні ознаки.

1. Біля керма багатьох державних підприємств дотепер залишаються представники колишньої партноменклатури, головною мотивацією яких є доведення очолюваних ними підприємств до банкрутства з метою приватизації. Одні керівники працюють 30–40 років, захищаючи себе зайнятістю у представницьких органах, інші змінюються залежно від зміни влади.

2. Низька якість управлінців. У державному секторі немає фахових управлінців, а переважно працюють особи, діяльність котрих спрямована на особисте збагачення під патронатом владних інститутів.

Менеджер державного підприємства отримує винагороду не за здібностями, а згідно з ієрархією місця у державній структурі або ступенем наближення до владних інститутів. Для організації управління йому не обов'язково знати особливості технологічних процесів виробництва чи збуту. Достатньо мати потрібних людей у галузевих міністерствах. Тому такі управлінці не бажають або частіше не можуть через низьку кваліфікацію звести воєдино наявну інформацію, знання та досвід багатьох людей, необхідних для досягнення мети підприємства.

3. Відділення власності на капітал від управління у публічних акціонерних товариствах із високою часткою державної власності. На державних підприємствах, як і на приватних, ця ознака виявляється у найяскравішій формі. Дослідження засвідчують, що у промислово розвинутих країнах і в приватному, і в державному секторах реальна влада у прийнятті поточних управлінських рішень належить не акціонерам, а управлінцям. Декларована ж відповідальність перед акціонерами, звітність перед ними – це тільки прикриття реальної влади топ-менеджерів. Тому мета управлінців на державних підприємствах вступає у суперечність з метою власників. Акціонери стають пасивними особами, які лише отримують дивіденди. На цьому наголошує американський економіст Е. С.

Месон, зазначаючи, що у великій корпорації власник – це усього-на-всього пасивний отримувач доходу. Зазвичай, тут контролем управляє адміністрація і управлінці самі, не узгоджуючи з акціонерами, підбирають персонал. [267, p. 4].

В Україні пасивність власників (держави) і акціонерів державних підприємств особлива. Так, акціонери не лише не впливають на прийняття управлінських рішень, а й не отримують дивідендів. Власники (держава) в особі галузевих міністерств зацікавлені, щоб на головних посадах залишались довірені їм управлінці.

4. Відсутність адекватного до вимог часу стратегічного планування і системи управління ризиком. Планування на сучасних державних підприємствах України позначене рудиментом адміністративно-командної економіки й означає вирішувати те, що буде робитися в наступному році. У великих світових – і приватних, і державних – компаніях в умовах ринку суть планування коротко та вдало сформулював один із провідних фахівців практичного менеджменту. Воно звучить як рішення про те, що людина робитиме сьогодні, з огляду на те, що наступний рік прибуде. [220].

Усе це дає відповідь на питання про низьку ефективність управління в Україні державним монополізованим сектором і державним підприємництвом загалом порівняно із приватним. Адже, за логікою ведення бізнесу, і державні, й приватні підприємства повинні би знаходитися в однакових умовах. Чому ж тоді державні підприємства, маючи повну інформацію про ринок товарів та послуг, перебуває у неконкурентному привілейованому становищі? За роки незалежності України не лише не спромоглася створити додаткові цінності, а й системно їх знищує.

Розуміння цього варто шукати у площині вирішення двох проблем – реалізації інтересів та розподілу ресурсів у різних секторах. В основу реалізації інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, незалежно від форм власності, покладено бажання отримати максимальний прибуток. Однак механізм його отримання дещо різниться на підприємствах державного та приватного секторів. Приватний підприємець ризикує власним майном і становищем на ринку. Найманий керівник, менеджер ризикує своїм іміджем і посадою, яку обіймає.

Імідж (і це засвідчує практика) становить цінний актив у довгостроковій перспективі. У короткотерміновому періоді ним можна знехтувати, якщо очікувані особисті вигоди будуть гранично високими. Прикладом може слугувати організація менеджменту на одному із наймонополізованіших підприємств України – ДП "Укрспирт". Це підприємство – монопольний виробник спирту, до складу якого входить понад 50 спиртозаводів України. Керівництво підприємства змінюється не лише з кожною наступною владою, а багаторазово упродовж функціонування одного складу Кабінету Міністрів. Так, у червні 2014 р. за розтрату державних коштів у особливо великих розмірів у розшук було оголошено генерального директора підприємства О. Харта, а у січні 2015 р. податкова поліція вже оголосила підозру його наступникові М. Лабутіну. Тіньові кримінальні схеми діяльності названих керівників призвели до того, що у 2014 р. близько 40% українського ринку алкоголю працювало в тіні, а державний бюджет у 2013–2014 рр. кожного року недоотримував від 3 до 5 млрд грн [48]. Якщо врахувати кошти, які не отримав бюджет через невраховані акцизні марки, то збитки держави становлять більше 6 млрд грн [22].

Від 16 листопада 2015 р. Міністерство аграрної політики і продовольства оголосило черговий конкурс на посаду директора ДП "Укрспирт". Однак навіть наприкінці 2015 р. конкурсні пропозиції не були оголошені. Визначальна частка збитків ДП "Укрспирт" спричиняється через фіктивні підприємницькі операції. Наприклад, у 2012–2013 рр. це підприємство перераховувало 830 млн грн за поставку зерна та консультаційні послуги комерційній структурі, яка не існує і ніколи не здійснювала фінансово-господарської діяльності [138].

Управлінці державних підприємств не вважають за доцільне афішувати свою владу. Вони навіть схильні її заперечувати. Керівники державних монополізованих підприємств видають себе лише за слуг народу, котрих запросили до виконання необхідних управлінських функцій.

Діяльність державних монополізованих корпорацій Україні фактично спричинила модифікацію ринку. Користуючись монопольними правами на ринку та підтримкою урядових структур, ці підприємства домоглися цілковитого контролю над ринком вироблюваних товарів і спромоглися запобігти небажаного

для себе розвитку. Як засвідчує практика, великі державні корпорації володіють владою не лише над цінами та споживачами, а й над урядом і суспільством (Газпром у Росії, Нафтогаз в Україні). У багатьох випадках управлінці державних підприємств навіть не намагаються переконати споживачів і суспільство, що їхні інтереси збігаються. Навпаки, вони прагнуть пристосувати інтереси суспільства до власних, а в практичній управлінській діяльності з успіхом використовують відомий принцип, сформульований президентом корпорації "Дженерал Моторс": що добре для "Дженерал Моторс", то добре і для Сполучених Штатів.

У ринкових умовах приватна фірма працює на свій страх і ризик. Вона відповідає за різними зобов'язаннями власними доходами і майном. Така фірма підпорядкована ринку, а відповідно – й споживачеві. На ринку товарів і послуг державних монополізованих підприємств в Україні вирішальну роль відіграє не споживач, його воля, а рішення, які диктують виконавчі та законодавчі органи управління. Завдання виробничо-маркетингової діяльності полягає не в переконанні споживача купити товар, а в тому, щоби поставити його у безвихідь (наприклад, тарифи на газ, електроенергію). Споживачеві залишається лише очікувати та сподіватися на втручання влади у цінову і тарифну політику. Менеджерові державного підприємства не має жодного сенсу підлаштуватися до чинників зовнішнього та внутрішнього середовища. Ринкова ж рівновага або видимість її досягаються не внаслідок дії попиту і пропозиції, а через механізм розподілу Державного бюджету (дотації, субсидії та пільги). Наприклад, у 2014 р. держкомпанії отримали із державного бюджету понад 13 млрд грн у вигляді субсидій і податкових пільг [81]. У 2015 р. 5 млн сімей одержували субсидії на суму 24,5 млрд грн, а на 2016 р. заплановано орієнтовно використати 35–45 млрд грн Однак із цієї суми лише 6–7 млрд грн становлять власне субсидії, а решта суми обсягом 30–37 млрд грн виділяється для “Нафтогазу”, ТКЕ.

Отже, ціна на товари і послуги державних підприємств не виконує в повному обсязі інформаційну функцію, оскільки не сигналізує про зміни уподобань споживачів. Тому менеджмент державних підприємств вона майже не цікавить.

Керівники державних підприємств не мають стимулів для формування ефективної управлінської структури. Кожен такий процес розглядає через призму власних особистих інтересів: що принесе реформа управління мені та яке моє місце на підприємстві після здійсненої реформи? За логікою ведення бізнесу, ефективна організація мала би допомаґати фірмі самовідтворюватися, збільшувати розміри і частку ринку. Розширення – це закон виживання для кожного підприємства, один із способів збереження. В Україні управлінський менеджмент державних підприємств зовсім не зацікавлений у розширеному відтворенні. В усі роки трансформаційного періоду, як уже згадувалось, він прагнув реалізувати дві цілі – довести державне підприємство до банкрутства з наступною приватизацією. У випадку, коли банкрутств з різних причин досягти не вдалося, такою метою ставала концентрація влади у вузької групи людей, котрі паразитують на державній власності.

Системи управління ризиками у державних підприємствах не існує. Проаналізувавши грошові залишки підприємств у приватних банках, виявимо, що основні вкладники третьої-четвертої десятки із них – державні підприємства. Непоодинокі ситуації, коли майже половина пасивів банку формується двома-трьома державними підприємствами або кошти підприємств "згортають" у неплатоспроможних банках. Так, у 2014 р. державні підприємства втратили у банках-банкрутах великі суми, зокрема у "Національному кредиті" – 34 млн грн, "Борисполі" – 65 млн грн.

Матеріали чисельних досліджень насичені прикладами ризикових операцій, які здійснюють керівники державних підприємств. Одні занижують ставки на грошові кошти підприємств, що зберігаються у банках. Для прикладу, адміністрація Іллічівського морського торговельного порту зберігала у приватних банках 100 млн грн під 3% річних, натомість ринкова процентна ставка становила понад 25% [144]. Часто використовують передплату за товари і послуги фірмам, які перебувають на межі банкрутства. За даними державної фіскальної служби, лише за вісім місяців 2015 р. розкрито ризикових операцій, здійснених державними підприємствами на суму 399,1 млн грн [226]. Ця політика продовжується. Так, на засіданні Громадської ради при Міністерстві енергетики

та вугільної промисловості України у травні 2015 р. Міністр цього відомства В. Демчишин звернув увагу на багаточисельні факти корупції низки державних підприємств у цій сфері. Однак підтримаємо думку Ю. Кіндзерського, що неефективність управління на державних підприємствах не повинна розглядатися як вирішальний аргумент на користь приватизації [110, с.30].

Аналізуючи механізм управління у державному секторі економіки України, наголосимо, що функціонуюча там бюрократія і сьогодні розглядає цей сектор як специфічний об'єкт приватної власності та, за твердженням В. Мандибури, "усіма доступними способами прагне до відтворення і збереження існуючих там управлінський структур, а також традиційних форм і методів керування, незважаючи на те, чи відповідають вони суспільним потребам чи ні" [134, с.67]. Тому вдосконалення механізму управління в державному секторі економіки доцільно відшуковувати у площині розв'язання наступних завдань:

1. Формування моральних якостей тих, хто зайнятий у цьому секторі (економічними та позаекономічними засобами впливу). Важливим чинником, який дестабілізує державне підприємництво і зумовлює його хронічну збитковість є формування корупційної вертикалі управління. За останні роки в Україні спостерігається тенденція до збільшення фактів хабарництва та корупції в усіх без винятку сферах державного сектора: укладання тендерних угод, продаж продукції за заниженими цінами, коли тіньову різницю отримує керівник готівкою або на рахунок з офшорів, операції із здавання державного майна в оренду за заниженими цінами, утворення фіктивної заборгованості; існування посередницьких фірм-прокладок на шляху від державного підприємств до споживача та ін.

2. Підвищення фахової компетентності управлінців.

3. Створення системи мотивацій і стимулювання, адекватної вимогам часу. Є декілька інструментів розв'язання цих завдань. Адміністративним важелем, що спонукає до розуміння невідворотності покарання за вчинений держслужбовцями злочин, є новостворене Антикорупційне бюро.

Економічні важелі застосовуються через два найважливіші інструменти. Перший – це підвищення кваліфікації персоналу державних підприємств, селекція

кадрів у цьому секторі, пошук талановитих фахівців. На початковому етапі використання економічних важелів було завдання скоротити кадри малокваліфікованих і корумпованих управлінців. Лише за 2014–2015 рр. Кабмін України замінив 56 директорів із топ-100 найбільших держпідприємств [100]. Розпочалося призначення фахових директорів тільки через конкурси. У 2014 р. на ДП "Укрзалізниця" вперше було оголошено конкурс на заміщення вакантної посади генерального директора, де взяли участь 130 кандидатів. У середині 2014 р. оголосив кадровий конкурс на зайняття посад директорів концерн “Укроборонпром". Якісні зміни сприяли підвищенню ефективності роботи. Професійні управлінці очолили 12 заводів концерну. У процесі вибору менеджерів, окрім профільного досвіду і знань, враховували рівень володіння англійською мовою, фундаментальні знання з маркетингу і стратегічного менеджменту. Всі кандидати пройшли перевірку на відповідні Закони України "Про очищення влади".

Лідером за кількістю і якістю конкурсів стало Мінагропромполітики. У листопаді 2015 р. було оголошено конкурс на посади керівників 55 державних підприємств. До участі в ньому були допущені всі, хто мав досвід управління підприємствами аграрного сектора. Для підбору претендентів працювала постійно діюча професійна конкурсна комісія, куди увійшли відомі рекрутингові та консультаційні фірми й агентства – Alexander Xushes, ARTE business Group [141]. Однак Міністерство економічного розвитку і торгівлі зіштовхується із спротивом та блокуванням конкурсів на керівників держпідприємств через подання в суди. На початок 2016 р. за конкурсною основою призначено керівників лише шести держкомпаній: Укргазвидобування; “Укрнафта”; “Укртранснафта”; Іллічівський морський порт; аеропорт “Львів”. Більшість держкомпаній станом на 1 березня 2016 р. саботували проведення міжнародного фінансового аудиту.

У підборі фахових управлінців державного сектора велику роль відіграють кадрові й рекрутингові компанії. Рекрутингові компанії мають відмінне розуміння галузевої структури, знання тенденцій розвитку ринку, великої бази інформації із внутрішніх і зовнішніх джерел. У них є можливість для перепідготовки та

підвищення кваліфікації діючого управлінського персоналу. Кадрові агентства, крім зазначеного, повинні знати тонкощі технологічних процесів у певних галузях.

Вибір посередника на ринку праці залежить від мети державного підприємства. Якщо ціль підприємства полягає у виборі кадрів вищої кваліфікації, то їм варто звернутися до рекрутингових агентств. Послуги, надані цими посередниками, безкорисливі стосовно претендента й оплачуються замовником. У кадрових агентствах послуги оплачують претенденти. Тут враховуються інтереси роботодавців і база кадрів, переважно невисокої кваліфікації.

Повільно, з великими зусиллями запроваджується на державних підприємствах України новий мотиваційний механізм. Уряд України прийняв Постанову №859 “Про умови і розміри оплати праці керівників державних підприємств”. У цій постанові зазначено, що заробітна плата менеджерів державних підприємств повинна бути наближена до ринкового рівня у приватному секторі. Але цю платню необхідно заробляти. Посадова ставка керівника становить 25% від річної винагороди, а премія (квартальна і річна) – 75% [17].

Мотивація управлінців державного сектора становить один із визначальних чинників підвищення ефективності державного сектора. Навіть за надвисокого рівня технічного обладнання, з погляду В. Щедякова, ефективність виробництва залежить передусім від зацікавленості працівників у своїх результатах [238, с.46]

Поява на державних підприємствах України нових професійних управлінців почала давати певні позитивні наслідки. Так, концерн "Укроборонпром" за допомогою електронних закупівель заощадив 53 млн грн, а відсоток економії дорівнював 25%. Зміна закупівельної діяльності на ДП "Укрспирт" допомогла заощадити понад 100 млн грн. Зміна менеджменту, а також посилення державного контролю за діяльністю Одеського припортового заводу призвели до того, що після провальних і збиткових 2012, 2013, 2014 рр. лише за дев’ять місяців 2015 р. компанія отримала 205 млн грн чистого прибутку.

Вагомий антикорупційний потенціал у сфері державного сектора економіки має організація електронних закупівель. З 1 квітня 2016 р. набув чинності Закон

України “Про публічні закупівлі”. На першому етапі до них залучились центральні органи місцевої влади. На другому етапі, з 1 серпня 2016 р., задіяні регіональні й комунальні підприємства. Ефективність електронних закупівель полягає у максимальному усуненні корупційної складової в процесі організації тендерів. Електронна система ProZorro дає змогу учасникам подати пропозиції, задавати питання, отримувати відповіді, ознайомлюватися з рішеннями тендерних комісій та їхньою аргументацією щодо вибору переможця. Пілотний проект, який працював у 2015 р., допоміг державі зекономити понад 1,5 млрд грн. З 1 квітня 2016 р. 70% закупівель почали здійснюватися в електронному варіанті. Під цей механізм потрапляють чотири найбільші державні монополісти – “Укрзалізниця”, “Енергоатом”, “Нафтогаз”, “Укрпошта”.

У практичній управлінській діяльності необхідно орієнтуватися як на стратегічну перспективу так і на здобутий досвід. Відомий науковець Д. Сорнетте стверджував: “Перш ніж покладати наші надії на суперскладні та супертехнологічні методи, ми повинні пам’ятати про прості істини, які продемонстрували цінність у минулому, але були забуті” [281]. До таких інституційних цінностей належить довіра. Без високого рівня відповідальності й довіри у механізмі управлінської діяльності в державному секторі економіки на макро- і мікрорівні досягнути помітних успіхів неможливо. Довіра – найважливіша складова соціального капіталу, зауважує В. Геєць [44, с. 7]. Як один із носіїв соціального капіталу, за Д. Коулманом, довіра є довготривалим ресурсом економічного зростання [117, с. 124].

Новітня історія України засвідчує, що взаємна недовіра між суспільством та органами державної влади й управління призвела до соціально-політичної кризи 2013–2014 рр., коли влада виявилася паралізованою, нездатною вирішувати суспільно-економічні проблеми. Після Революції гідності рівень суспільної довіри не зростає. Результати опитування, здійснені Фондом "Демократичні ініціативи" імені І. Кучера та Київським міжнародним інститутом соціології, підтверджують зворотну тенденцію: рівень довіри до владних управлінських інституцій різко зменшився. Тільки з 2014 р. до 2015 р. баланс довіри до Верховної Ради скоротився з мінус 26% до мінус 74%; уряду – з плюс 18% до мінус 67%,

Президента – від плюс 5% до мінус 40% відповідно. Рівень довіри до політичних партій у грудні 2015 р. становив мінус 72% [86]. Падає рівень довіри і до органів місцевої влади (від плюс 10% у 2012 р. до мінус 24% у 2015 р.). Зростає довіра суспільства до церкви (баланс довіри – плюс 44%) і Збройних сил (плюс 22%). Наприкінці 2015 р. рівень недовіри до суддів становив мінус 72%, а прокуратури – мінус 66%, Конституційного суду – мінус 58% [215]. Фактично всі інститути влади України, за винятком церкви, волонтерів і Збройних сил, мають високий рівень недовіри. Це означає що зазначені інститути не можуть повністю виконувати управлінські соціально-економічні функції.

Рівень суспільної недовіри – це не продукт перехідної економіки чи сучасного стану. Він має глибокі історичні корені. Його початки спостерігалися зразу після більшовицького перевороту 1917 р. Як засвідчують архівні дані, у 1922 р. мінімальний оклад партпрацівників центральної та місцевої влади, секретарів компартійних осередків на підприємствах становив від 300 до 430 крб на місяць. За роботу в позаурочний час і за складу сім'ї понад три особи, цей оклад подвоювався. На лікування таких категорій працівників за кордоном, у санаторіях виділялося близько 300 крб золотом. Водночас середня зарплата працівників промисловості у 1922 р. дорівнювала 10 крб на місяць [154, с. 35]. Однак у тоталітарному режимі колишнього СРСР саме постання питання про недовіру до існуючого суспільного ладу вважалося найтяжчим кримінальним злочином. Радянська держава адміністративного типу управляла всім процесом розширеного відтворення. Вона визначала обсяги та структуру матеріального виробництва, капітальних вкладень і товарообігу, темпи розвитку народного господарства, організовували плановий розподіл створеного національного продукту [120, с.167-168].

Механізм управління державним сектором ускладнюється негативним стереотипом сформованим в адміністративно-командній економіці. Суть у тому, що держава може все і має дати все.

Для українців патерналізм і надалі залишається провідною цілісною орієнтацією. Опитування, проведене у рамках проекту "Європейське соціальне дослідження" засвідчило: в Україні є значна кількість громадян, котрі виступають

за активну роль держави і надіються на це. З погляду більшості громадян (55%), капіталізм має певні проблеми, які повинні вирішувати держава. Ще третина вважає, що економіці необхідно розвиватися на основі державної власності. На думку 63,5% кореспондентів, держава обов'язково мусить забезпечувати людей роботою [85].

Підвищити рівень довіри до інститутів влади неможливо через прийняття відповідного закону чи постанови. Це – тривалий процес. Першими кроками повинні стати реальні результати боротьби з корупцією та підвищення рівня життя населення. Працівники особливо болісно спостерігають, як за їхній рахунок збагачуються управлінці, наймані державою. Щоби сформувати відносини довіри в системі державного управління, необхідно запровадити стабільні й довготривалі форми поведінки кожного суб'єкта. І головне, з позиції І. Малого, обов'язковою нормою для всіх [130, с. 75].

Вагомий чинник формування довіри в суспільстві становить децентралізація. Однак вона не повинна перетворюватися на процес декларативного передання повноважень на місця, а супроводжуватися відповідними ресурсами, у тому числі податковими надходженнями. Децентралізація підтвердила свою ефективність у багатьох країнах центральної Європи, зокрема у Польщі. Тому Рада Європи активно підтримує конституційні зміни стосовно децентралізації управління [213].

Світовий досвід децентралізації влади дає змогу виокремити елементи, які стануть вагомим чинником формування суспільної довіри:

По-перше, зменшиться вплив центральних органів влади на організацію господарського життя на місцях. Держава звільниться від невластивих їй контрольних функцій за всім і всіма.

По-друге, громадяни зможуть обирати ефективних керівників, а за потреби оперативно їх змінювати. Місцева влада змушена буде діяти в інтересах громади. Діалог з населення стане правилом, а не винятком.

По-третє, розподіл громадських коштів буде публічним, а напрями видатків визначатимуть самі громадяни.

По-четверте, децентралізація допоможе виявити нові ідеї, підходи до організації громадського життя та ініціативних управлінців, котрі зможуть ці ідеї реалізувати.

Довіра до інститутів влади стане наріжним каменем будівництва суспільства "соціальної згуртованості" – суспільства, де закладено, як зазначає А. Колот добробут абсолютної діяльності громадян, гармонійно стабільні відносини, мілітаризація соціальної ізоляції та соціальної дезінтеграції [114, с. 19 (с. 18-28)].

Висновки до 2-го розділу

В Україні на державні підприємства (ДП) припадає значна частка національної економіки. Крім того, вони є великими роботодавцями. Державні активи (підприємства, нерухоме майно, ліси тощо) в кінцевому підсумку становлять власність усіх громадян України. Держава має обов’язок бути активним і фаховим власником цих активів, щоб створювати та примножувати їхню цінність для своїх громадян.

Порівняно з розвинутими країнами світу, в Україні надзвичайно велика кількість ДП. За результатами дослідження МЕРТ кількість підприємств, які перебувають у власності держави, станом на 30 вересня 2014 р. становила 3 350. Однак цей показник неостаточний через відсутність єдиного актуального реєстру ДП.

Інституційний механізм управління, що формувався у перші роки відновлення Української держави, у значному обсязі перейняв управлінську модель адміністративно-командної економіки, зокрема у частині формування кадрового потенціалу управлінської еліти.

Трансформація інституту управління державним сектором економіки має бути спрямована на відновлення керованості державним сектором, посилення ролі держави як власника. Особливу увагу необхідно звернути на підвищення ефективності управління державними корпоративними правами. На основі державних компаній мають бути створені вертикально інтегровані компанії із замкнутим циклом – від проектування до виробництва кінцевої продукції та її реалізації. Стратегію управління державними підприємствами не повинні здійснювати галузеві міністерства. Вони мають реалізувати державну політику, а

не оперативно керувати державним сектором. Необхідно, щоб центрами стали холдингові компанії або компанії з управління активами.

Некорумпований морально-етичний управлінський персонал повинен формуватися через використання економічних та позаекономічних засобів впливу, створення інституційно-правової бази, що дасть змогу ліквідувати десятки різних інспекцій, дозволів, ліцензій і сертифікатів, головною метою якого є корупція та паразитування на державній власності.

Зрештою перед інститутом управління державним сектором постає ще одне вагоме завдання – вибудовування усталених довірливих відносин між державою і суспільством.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРА НА ЗРОСТАННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Напрями формування ефективної моделі функціонування державного сектора

Виявлений та проаналізований нами механізм функціонування державного сектора зумовлює необхідність формування ефективної моделі його розвитку на найближчу та віддалену перспективу. Однак розробити економіко-математичну модель надзвичайно складно у зв'язку з тінізацією економічних процесів у цьому секторі, недоступністю і закритістю інформації та статистичними даними. Для прикладу, навіть урядово-політичне середовище не має достовірної інформації, як формуються ціни і тарифи у паливно-енергетичному комплексі України.

Ми запропонуємо концептуальну модель функціонування державного підприємницького сектора ґрунтуючись на виявлених системоутворювальних чинниках його розвитку (рис. 3.1). Центральне місце у цій моделі посідає опіка й допомога. Це не означає, що держава має покривати безгосподарність і збитковість підприємств свого сектора. Навпаки, повинні ретельно та неупереджено аналізуватися результати господарської діяльності кожного конкретного підприємства з огляду його місця у системі національної економічної безпеки.

Для того, щоб державний сектор економіки не перетворювався на джерело постійних загроз, а був носієм динамічного інноваційного розвитку, необхідно посилювати регулюючий вплив держави як власника. Одним із інструментів такого регулювання є допомога.

У березні 2015 р. опубліковано Звіт про результати дослідження державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні. Мета такого дослідження – надання Уряду України, державним установам і підприємствам нормативно-правової методики аналізу сфери дії та форм державної підтримки підприємництва у державі. Звіт було складено на основі публічно доступних баз даних про видатки державного бюджету на підтримку державного підприємництва і недотриманих бюджетом доходів і державних зобов'язань.

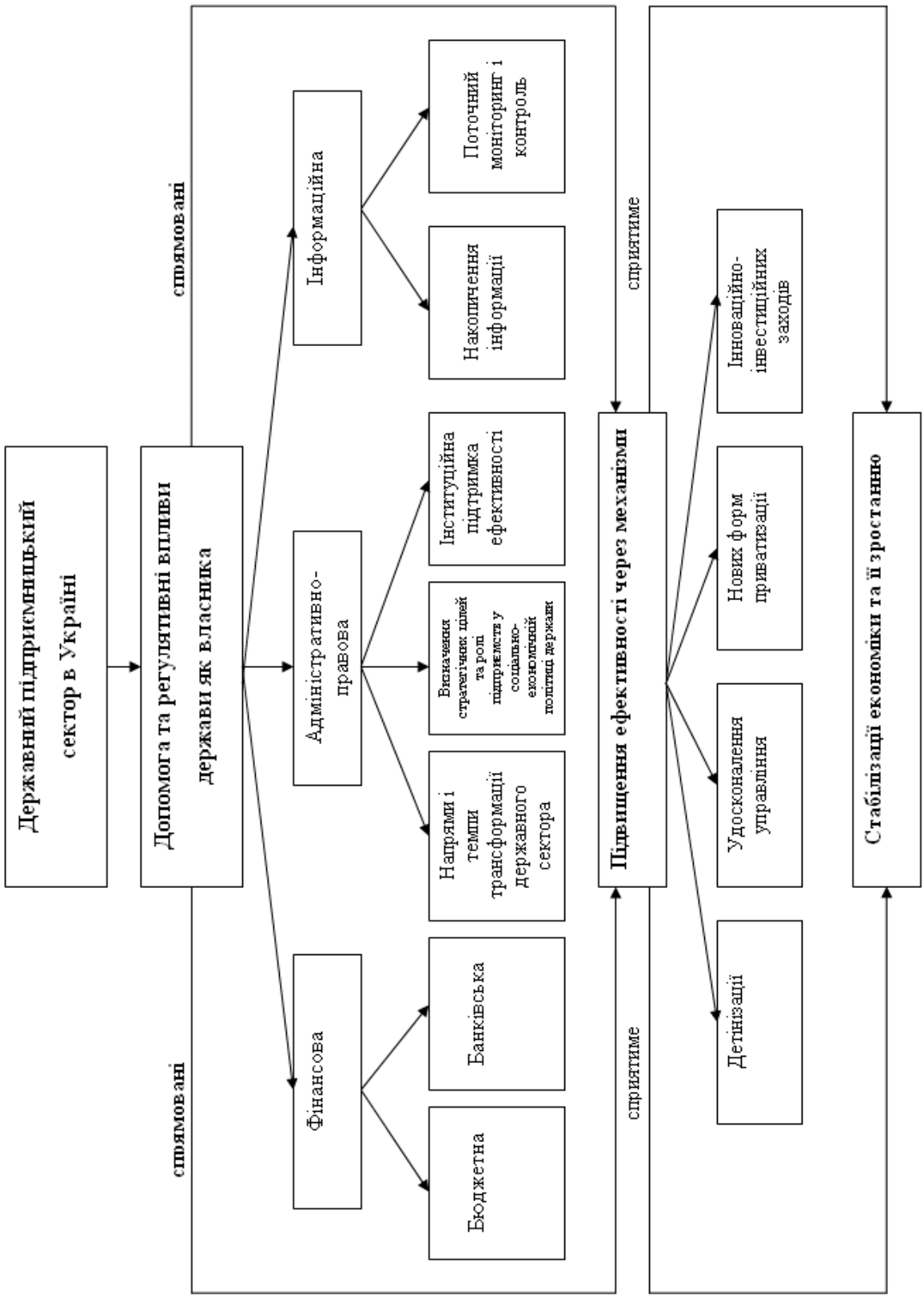

*Рис.*3.1. **Концептуальна модель функціонування державного підприємницького сектора в Україні**

Джерело: складено автором.

Дослідження засвідчили, що передусім допомоги потребують стратегічно важливі для національної безпеки та життєдіяльності держави підприємства у сфері ВПК, вугільної галузі.

Вугледобування належить до стратегічних галузей, проблема якої поглиблюється тим, що більшість запасів енергетичного і коксівного вугілля опинилася на окупованих територіях Донбасу. Однак потрібно ретельно відстежувати ефективність використання державної допомоги. У 2014 р. державні вугледобувні підприємства добували 35% від загального обсягу. Обсяги прямої допомоги цьому секторові за рахунок бюджету становили 11–17 млрд щорічно, але більшість вугільних копалень виявилася збитковою [16]. До 2015 р. така допомога надходила у вигляді підтримки пріоритетних галузей через механізм надання галузевих податкових пільг і вжиття заходів стосовно запобігання банкрутства. Проте зауважимо, що в цій допомозі завжди була корупційна складова. Тому з 2017 р. застосовуватимуться відповідні правила ЄС, зафіксовані у Законі України "Про державну допомогу суб'єктам господарювання" [4].

За процесом застосування коштів здійснюватиметься моніторинг всередині України та інституціями ЄС. На контролюючій функції наголосимо особливо. Важливо, щоби допомога використовувалася за цільовим призначенням, мала ефект. За приклад наведемо літако- і суднобудівельні галузі, які отримали підтримку через особливий пільговий режим оподаткування, унаслідок чого бюджет у 2013 р. недоотримав відповідно 514 млн і 107 млн грн відповідно. Однак це не вплинуло позитивно на виробничо-збутову діяльність держпідприємств [204, с.43].

Реальний сектор економіки потребує допомоги у вигляді інвестицій у реальний сектор економіки. Військовий конфлікт на Сході України загострює проблему інвестицій саме у цей сектор. Дослідники звертають увагу, що економіки, які прагнуть стабілізації та виходу на економічне зростання, вимагають активної промислової політики, і ця політика має бути зорієнтована на сприяння державному секторові. Держпідприємства необхідно використовувати як “плацдарм для впровадження передових технологій” [176, с.166-196].

У січні 2014 р. понад 40 учених з різних країн звернулися до своїх урядів створити для України "Новий план Маршалла" [282]. Відомий американські економісти А. Аслунд переконливо обґрунтовує, що такий план потрібний у зв'язку з агресією Росії та необхідністю відновлення економіки. Україна – це, образно кажучи, Європа після Другої світової війни [243].

Учений А. Аслунд цілеспрямовано відстоює ідею надання фінансової допомоги Україні у вигляді грантів, а не кредитів (оскільки останні можуть привести до неплатоспроможності держави) [259]. Фінансовий механізм підтримки державного сектора передбачає два можливі варіанти застосування – бюджетний і банківський. В Україні, на наш погляд, доцільніше отримувати допомогу через Національний банк. Вигода полягає в тому, що банківська модель дає змогу краще контролювати кошти, її цільове призначення і використання, а, крім того, допомагає залучити кошти у національній валюті.

Окремі українські економісти вважають, що для побудови дієвого механізму фінансового забезпечення ефективних інвестиційних проектів державної підтримки необхідне формування державного банку розвитку або потужного підрозділу в існуючому державному банку (наприклад, Укрексімбанку). Вони мають стати посередниками між державою та підприємствами [69, с. 20]. На наш погляд, залучення ще одного посередника до процесу розподілу ресурсів фінансової допомоги – недоцільне. Не існує жодної гарантії, що фінансові ресурси будуть надаватися з урахуванням національних пріоритетів і не матиме місця корупційна складова.

Уроки із згадуваного “ нового плану Маршалла” стосовно допомоги Україні зробили українські вчені та узагальнив О. Шаров. Він акцентував на таких моментах:

1. Економічна допомога має визначати геополітичне місце України у глобалізованому світі.

2. Реальну допомогу необхідно спрямувати на розвиток стратегічно важливих галузей і підприємств, а не на підтримку торговельного балансу.

3. Надані інвестиції повинні ґрунтуватися на програмі відновлення економіки Україні.

4. Допомога має бути швидкою та здійсненою українським впливовим політиком за нагляду досвідчених і авторитетних у світі зарубіжних консультантів.

Методичні рекомендації щодо забезпечення прозорості діяльності суб'єктів господарювання державного сектора економіки, прийняті Урядом у лютому 2015 р. (Наказ МЕРТ № 116 від 11 лютого 2015 р.), і Рамковий документ про підвищення ефективності держпідприємств (далі – Рамковий документ), стануть основою для реформування системи управління держпідприємствами. Зазначені документи покликані забезпечити публічне розкриття держпідприємствами своїх фінансових даних, іншої важливої інформації. Така вимога відповідає міжнародній практиці, даючи змогу об’єктивно порівняти фінансові й операційні результати діяльності, у тому числі фінансові показники держпідприємств із результатами роботи аналогічних підприємств у приватному секторі. Крім того, МЕРТ ініціювало практику підготовки та опублікування квартальних і річних оглядів з аналізом даних провідних держпідприємств [14].

Розвиваючи інструменти інвестиційної політики, звернемо увагу на необхідність розвитку діалогу між приватним і державним бізнесом. Сучасні науковці пропонують різні форми такого партнерства: контракти нового покоління; контракти "життєвого циклу"; довгострокові партнерські угоди. Під "контрактами нового покоління" розуміють довгострокові угоди між державною і приватною сторонами з метою залучення інвестицій та інфраструктуру, які передбачають справедливий розподіл між ними ризиків і виконання усіх зобов'язань за угодою [62]. “Контракти життєвого циклу” мають на меті здійснення державою платежів тільки з моменту початку експлуатації об'єкта у вигляді гарантованої плати за сервіс упродовж всього періоду котракту, а також залежно від якості збудованого об'єкта і виконання всіх функціональних вимог, передбачених контрактом [61]. "Довгострокові партнерські угоди" – це делегування приватному партнерові "глобальної послуги" з фінансування будівництва об'єктів інфраструктури, управління ними, з їх експлуатації та технічного обслуговування й інших послуг в інтересах держави [197, с. 58–65.].

Одним із напрямів удосконалення інституційного механізму функціонування державного сектора є державне замовлення, назване С. Онищенком визначальною формою підтримки держпідприємств [152, с. 11]. Воно допомагає, реалізувати стратегічні плани і поточні програми розвитку не лише держпідприємств, а й економіки держави загалом. Ю. Кіндзерський звертає увагу на інноваційну функцію державних замовлень як механізму прямого бюджетного фінансування інноваційних розробок та інструменту регулювання і стимулювання інноваційної діяльності суб'єктів підприємницької діяльності " Вплив замовлення на процес розробки і поширення нових технологій, – констатує дослідник, – може здійснюватися на основі розвитку ринку інноваційної продукції шляхом стимулювання відповідного попиту на неї та використання державного ринку для її збуту як пробного для нових товарів і технологій [109, с.7]. Позитив держзамовлення полягає в тому, що держава зберігає за собою контроль над підприємствами, а вони (наприклад, приватний) отримують доступ до раніше закритих секторів (транспортна інфраструктура, ЖКГ та ін.) [61, с.25].

У процесі укладання державного контракту перевагу потрібно віддавати підприємствам державної форми власності. Однак державне замовлення не можна абсолютизувати з огляду на те, що підприємства державного сектора можуть виявитися поза конкуренцією. Його варто поширювати на продукцію, яку випускає лише державний сектор.

Державний сектор економіки нашої країни доцільно реформувати, беручи до уваги розвиток приватизації. Такі процеси призвели до того, що на сучасному етапі розміри державної власності в економіці невеликі: найбільша її питома вага збереглася у державному управлінні і становить близько 45,0%, найменша – у торгівлі (0,6%). Масштаби державного сектора у промисловості України так само значно зменшилися.

Приватизаційні реформи у 2014–2015 рр. були односторонніми і спрямованими переважно на наповнення Державного бюджету. Тенденція скорочення державного сектора знову ж таки здійснювалася з метою наповнення бюджетних ресурсів.

Наші дослідження засвідчують необхідність коригування приватизаційних процесів. Так, приватизовані підприємства, які ухиляються від оподаткування та налагодили перетік капіталу в офшори, потрібно націоналізувати. У Росії націоналізація стала не лівою, а радикально правою ліберальною програмою [164]. Реприватизація є в арсеналі інструментів державного регулювання також сучасних українських економістів [109, с.36].

Прозора приватизація, що викликає довіру, має відбуватися і в Україні. Однак не всі держпідприємства можуть бути приватизовані. Приватизацію також багатьох держпідприємств не вдасться здійснити у короткий термін. Отже, найближчим часом Україна все ще матиме значну кількість держпідприємств. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) проаналізувала успішні випадки реформ держпідприємств у різних країнах, узагальнивши кращі практики в документі “Принципи корпоративного управління для держпідприємств”. В умовах, коли держпідприємства управляються згідно із принципами, затвердженими у країнах-членах ОЕСР, вони стають достатньо конкурентоспроможними навіть на міжнародному ринку і досягають показників, які дорівнюють показникам приватних підприємств або перевищують їх [270]. Уряд планує запровадити життєздатніші механізми нагляду й управління для держпідприємств із метою забезпечення прозорості їхньої діяльності та контролю над створенням стратегічних бізнес-цілей. Держпідприємства повинні раціонально використовувати свої ресурси і дотримуючись принципів ефективного управління ризиками. Дієвий контроль має запобігати потенційним конфліктам інтересів. Інакше кажучи, економічно доцільний нагляд створює умови для покращення внутрішньої системи управління підприємств.

Якщо акціями компанії володіють один чи кілька великих акціонерів або її контролюють кілька великих акціонерів, саме ці акціонери відповідають за ефективність бізнесу, а також за призначення фахових членів правління та керівників. Акціонери контролюють фінансові показники компанії та співпрацюють із правлінням, визначаючи амбітні цілі для підприємства. У випадку банкрутства підприємства відповідальність несуть насамперед члени

правління та вище керівництво. Якщо результати діяльності незадовільні, акціонери можуть змінити членів правління або вище керівництво підприємства.

Зовсім інша ситуація постає тоді, коли підприємство має багато власників. Зазвичай, нагляд за такими компаніями слабкий. Правління відчувають себе майже неконтрольованими, що спричиняє переважно погіршення фінансових результатів. Для посилення контролю акціонери можуть призначити наглядові ради, котрі діють в інтересах акціонерів. У такій моделі наглядова рада призначає членів правління і бере на себе інші наглядові зобов'язання, діючи так само, як власники контрольного пакета акцій у компаніях без наглядової ради.

Контрольним пакетом акцій державних підприємств володіють, хоча й опосередковано, всі громадяни країни. Проте, громадяни не мають ефективних інструментів для забезпечення належного нагляду за діяльністю держпідприємств. Тому держпідприємства повинні мати наглядові ради. Хоча й акціонери мають природне право вимагати регулярного надання інформації від компанії, аби мати змогу оцінити ефективність її діяльності й управління. Саме тому Уряд прийняв Методичні рекомендації щодо забезпечення прозорості та підготував Рамковий документ. Задум полягає у знаходженні найкращого способу представлення інтересів громадян з метою створення ліпших умов для їхньої участі у процесі нагляду за держпідприємствами.

У зв'язку із прийняттям Рамкового документа заплановано реструктуризацію системи корпоративного управління держпідприємствами, аби забезпечити їхню здатність функціонувати у ринкових умовах, як це роблять приватні компанії, без деформації конкурентного середовища. Унаслідок посилення конкуренції держпідприємствам доведеться використовувати свої активи відповідальніше і раціональніше. Очікується, що нова модель корпоративного управління держпідприємствами не лише принесе фінансову вигоду для державного бюджету, а й підвищить якість послуг, які надаються громадянам України. Крім того, адекватне корпоративне управління держпідприємствами позитивно вплине на національну економіку та бізнес-середовище, що підвищить привабливість України для іноземних інвесторів.

Нова модель корпоративного управління держпідприємствами передбачає стратегічне планування, призначення членів наглядової ради та розроблення системи заохочення для наглядових рад і правління. Державні підприємства володіють значними активами, які опосередковано належать усім громадянам країни. Звісно, вартість цих активів залежить від якості управління ними.

Компетентна і добре мотивована наглядова рада є одним із головних чинників у забезпеченні прибуткового й ефективного функціонування компанії. Це підтверджує досвід державних підприємств у багатьох країнах. Наглядова рада виконує такі важливі функції, як визначення напрямів стратегічного розвитку, контроль та оцінка роботи керівників, надання інформації акціонерам та ін.

Зауважимо, що Україна прагне розробити нову систему заохочення і для членів наглядових рад, і для членів правління держпідприємств. Рівень компенсації на цих посадах у держпідприємствах повинен відповідати рівню аналогічних посад у приватному секторі, але не перевищувати його. Крім того, фінансова винагорода має співвідноситися з результатами діяльності компанії. Ця модель покликана стимулювати компетентних фахівців влаштовуватися на роботу до держпідприємств, а отже, допоможе підвищити якість управління.

Рис.3.2. **Основні аспекти реформи державних підприємств**

Джерело: [37].

Уряд виділив п’ять основних аспектів реформи, які повинні регулювати процес підвищення ефективності держпідприємств:

1. На сучасному етапі більшість держпідприємств мають різноманітні й часто суперечливі цілі, що призводить до невизначеності під час розподілу відповідальності. Здійснюючи свої права власності, державні органи повинні забезпечити абсолютну чіткість і прозорість комерційних та некомерційних (політичних і соціальних) цілей держпідприємств. Це допоможе держпідприємствам реалізувати стратегічні завдання, водночас надаючи суспільству послуги та продукцію найвищої якості з максимальною ефективністю.

Важливою умовою є також правильне співвідношення власного та залученого капіталу держпідприємств і запровадження чіткої дивідендної політики. Це стимулюватиме держпідприємства підвищити ефективність роботи й вартість акціонерного капіталу. Робочі процедури і структура збиткових держпідприємств повинні бути змінені для досягнення позитивних результатів. Збиткові й зайві комерційні функції необхідно скасувати. Потрібно інтенсифікувати зусилля і темпи корпоратизації державних підприємств, які здійснюють комерційну діяльність. Державні підприємства повинні мати таку саму структуру корпоративного управління, як і приватні компанії. Це допоможе поліпшити управління державними підприємствами, зберігаючи водночас критично важливі активи у державній власності.

2. Рекомендації ОЕСР закликають держпідприємства визначити власні некомерційні (або соціальні) функції та явно вказати їх у своїх статутах. Окрім того, підприємствам необхідно розподілити комерційні й некомерційні операції у бухгалтерських документах для забезпечення більшої прозорості та спрощення фінансового аналізу.

Найбільші державні підприємства України повинні будуть оцінити обсяг власних некомерційних функцій і пов’язаних із ними витрат, їхній вплив на фінансову ефективність. Важливо запровадити чітку й прозору модель фінансування некомерційних операцій для уникнення перехресного субсидування. Це фінансування не повинне впливати на ринкові умови, тобто комерційна діяльність компаній повинна здійснюватися згідно із принципами чесної конкуренції.

3. Державні підприємства конкурують із приватними компаніями. Отже, під час створення систем управління держпідприємствами Уряд повинен неухильно дотримуватися принципу розподілення функцій власності й функцій регулювання. Ураховуючи це, Уряд планує розробити у 2015 р. Політику власності, що визначає принципи здійснення державними органами прав власності. Політика власності регулюватиме поділ функцій власника і функцій регулюючого органу, а також окреслить способи визначення винагороди й принципи призначення членів наглядових рад. Запровадження комітетів з аудиту стане обов'язковим для всіх великих держпідприємств. Наслідуючи досвід країн Європи й інших частин світу, ці комітети повинні виконувати кілька важливих функцій: контролювати процес підготовки фінансової звітності; забезпечувати ефективність внутрішнього аудиту, внутрішнього контролю та управління ризиками; здійснювати нагляд за аудитом річної фінансової звітності; оцінювати незалежність особи або компанії, що виконує аудит; запобігати фінансовим порушенням.

До складу наглядових рад мають входити незалежні члени. Керівники повинні бути дієвими та мотивованими професіоналами з достатньою компетентністю і наснагою до роботи. Зрештою, наглядові ради зможуть забезпечити ефективне функціонування компанії та успішну реалізацію її стратегічних цілей. Нинішня система оплати праці й фінансових стимулів не відповідає рівневі відповідальності керівників держпідприємств. Визначивши чіткі показники оцінки діяльності держпідприємств, можна встановлювати розмір заробітної плати керівників залежно від того, наскільки успішно компанія досягає фінансових та інших цілей. Система бонусів, які надаються відповідно до отриманих результатів, здатна перетворити держпідприємства на привабливий варіант працевлаштування для фахівців із приватного сектора економіки.

4. В умовах, коли дуже мало точних даних загальнодоступні, важко оцінити роботу держпідприємств та їхніх органів управління чи вимагати від них ефективного використання капіталу і досягнення визначеної мети. Відкритий доступ до інформації про діяльність держпідприємств стимулює їхню відповідальність і знижує ризик корупції. Незважаючи на те, що акції більшості

держпідприємств не торгуються на відкритому ринку, діяльність цих підприємств, по суті, публічна, тому повинна бути ще прозорішою, ніж діяльність компаній, акції яких представлені на фондовій біржі.

Чіткі цілі й регулярне оцінювання ефективності діяльності становить основу належного корпоративного управління держпідприємствами. Отже, підготовка і аудит фінансової звітності держпідприємств мають здійснюватися відповідно до міжнародних стандартів, у терміни, передбачені законодавством.

Прийняті в Україні стандарти прозорості й розкриття інформації потребують удосконалення та мають бути належно запроваджені відповідним законодавством. Українські стандарти бухгалтерського обліку застосовуються недостатньо дієво (неповна консолідація, нерозголошення умов угод із пов'язаними особами), тому користувачам цієї інформації важко повністю оцінити фінансовий стан і результати діяльності держпідприємств. Законодавство не зобов’язує держпідприємства здійснювати аудит своєї фінансової звітності (за винятком, коли держпідприємства є публічними акціонерними товариствами або їхні боргові інструменти торгуються на публічних ринках).

Передбачається проведення всіма великими держпідприємствами (чия діяльність має комерційну складову) аудиту їхньої фінансової звітності відповідно до Міжнародних стандартів аудиту, що забезпечить надійність фінансових даних, яким можна буде довіряти.

5. Прозорість діяльності держпідприємств допоможе сформувати сприятливий для підприємництва клімат, необхідним для залучення більшої кількості іноземних інвесторів в Україну.

Упродовж усього трансформаційного періоду в Україні існує дискусія, спрямована на розподіл економічної влади не лише між державними і недержаними секторами, а й між державою та регіонами. Державні підприємства у багатьох випадках стають заручниками ситуації, оскільки загальнодержавні й регіональні органи влади не сприяють формуванню ефективних інституційних правил економічної взаємодії. Р. Коуз причину такої поведінки вбачає у відсутності дієвої системи мотивації політико-економічних суб’єктів. “Щоби змінити поведінку у сфері економіки, – стверджує він, – потрібно їх зацікавити”

[116, с.29]. Тому вдосконалення механізму управління державним сектором варто розглядати в контексті розподілу повноважень між центром і регіонами. Чітке окреслення меж цих повноважень дасть змогу передусім скоротити політичні трансакційні витрати. Учені Е. Фуруботн і Р.Ріхтер характеризують політичні трансакційні витрати як витрати пов’язані з експлуатацією та коригуванням інституційних рамок державного ладу або як витрати створення суспільних благ з допомогою колективних дій [63]. Ці витрати надто складно виміряти, оскільки їх облік здійснюється через порівняння і зіставлення різних варіантів отримання суспільного блага або вигоди. Однак це не головне. Важливо, що вони у багатьох випадках мають корупційну складову. Наприклад, як краще розв’язати питання: офіційним чи тіньовим способом, довгим і законним шляхом, чи дати хабар і вирішити миттєво.

Роль державного сектора у період нестабільності, з нашого погляду, має зростати через механізми:

– використання корпоративних прав;

– формування вертикально інтегрованих компаній із замкнутим циклом – від проектування до виробництва кінцевої продукції та її реалізації;

– оптимальну приватизацію із збереженням вагомої частки держпідприємств, які підтримують національну безпеку;

– підвищення ролі державного замовлення;

– створення державного комерційного банку або підрозділу в уже існуючому державному для надання довготермінових кредитів під проекти загальнонаціонального значення;

– запровадження політики протекціонізму у виробництві продукції стратегічного значення, передусім ВПК;

– повернення у державну власність підприємств, котрі не виконали своїх інвестиційних зобов'язань, а також тих, які виводять свої прибутки в офшори через тіньові схеми;

– створення декількох державних холдингових компаній, де об’єднаються від 20 до 100 найбільших державних підприємств;

– відновлення керованості державним сектором;

– формування некорумпованих, морально-етичних норм поведінки працівників державного сектора;

– вибудовування сталих довірливих відноси між державою, регіонами і суспільством у цілому.

3.2. Світовий досвід управління державним сектором задля стимулювання економічного зростання та можливості його впровадження в Україні

Великомасштабні проекти, спрямовані на реформування держпідприємств здійснювалися у низці країн Західної Європи впродовж багатьох років.

Прихильники ліберального ринку стверджують, що держава повинна утримуватися від комерційної діяльності. Однак існує кілька причин, що виправдовують існування держпідприємств у ринкових економіках. Це, наприклад, природна монополія – єдиний суб'єкт господарювання у певному сегменті ринку. Природні монополії утворюються, зокрема, в залізничній та енергетичній галузях. Окрім того, деякі державні підприємства формуються з метою реалізації товарів та надання послуг, що мають життєво важливе значення для суспільства, але не надаються компаніями, котрі належать до приватного сектора економіки. Урешті-решт, держава, яка є найбільшим власником і розпорядником суспільних активів, здатна взяти на себе ризики інвестування у великі проекти, скажімо будівництво нової інфраструктури і впровадження нових технологій, що не завжди доцільно з комерційного погляду [270].

Деякі держпідприємства мають стратегічне значення для економіки кожної країни. Держпідприємства можуть бути ефективними, прибутковими та конкурентноспроможними на ринку, показуючи результати, що співвідносяться з результатами діяльності приватних підприємств або навіть перевищують їх. Існує багато прикладів успішних, із комерційної точки зору, державних компаній із різних країнах світу. В документах ОЕСР проаналізовано досвід країн, котрі вже реалізували або розпочали реформу в секторі держпідприємств. ОЕСР виокремлює шість основних принципів, яких повинні дотримуватися державні

органи: 1) нормативно-правова база та система регулювання, що застосовуються до держпідприємств, повинні забезпечувати єдині ринкові умови (“правила гри») і для державних, і приватних підприємств; 2) держава має дотримуватися чіткої та послідовної політики власності, забезпечуючи прозоре, відповідальне, фахове й ефективне управління держпідприємствами; держава та державні підприємства повинні визнавати однаково права всіх акціонерів та забезпечувати їм рівність і вільний доступ до інформації про підприємство відповідно до Рекомендації ОЕСР; 3) державна політика власності не може порушувати забезпечені правовими актами або договірними зобов’язаннями права інших сторін, пов’язаних з держпідприємствами; 4) держпідприємства мають виконувати вимоги суворих стандартів прозорості й Рекомендації ОЕСР; 5) правління держпідприємств повинні мати всі необхідні повноваження та бути компетентними для того, щоби виконувати функції стратегічного планування та контролю за управлінням компанією; 6) вони повинні діяти сумлінно та брати відповідальність за свої дії [285].

Головним результатом реформи держпідприємств має стати підвищення їхньої ефективності. Результативніша діяльність надає певні переваги власне підприємствам, державі та її громадянам. Підвищення ефективності держпідприємств дасть змогу: покращити якість послуг і продукції підприємств; знизити ціну продукції та послуг; поліпшити рентабельність підприємств і збільшити обсяг надходжень до держбюджету; покращити середовище господарювання й інвестиційний клімат, забезпечуючи рівні можливості для приватних і державних підприємств подаючи приклад належного корпоративного управління.

Успішне функціонування державної власності означає, що держава діє як активний власник суспільних активів. Через свої інститути держава встановлює операційні й фінансові цілі компаній, вимагаючи ефективного здійснення господарчої діяльності та отримання належних результатів. Однак вона не втручається безпосередньо у внутрішні справи компаній. Порядок здійснення права держави у вигляді акціонера або власника не може бути однаковим у всіх країнах, оскільки тут існують різні системи державного управління та

громадського контролю, ступінь значущості сектора держпідприємств для економіки і реалізовані останнім часом реформи. Проте виокремимо три основні моделі корпоративного управління – децентралізовану, подвійну і централізовану [254].

*Рис.*3.3. **Реформування державного сектора: результати**

Джерело: [285].

У децентралізованій (або галузевій) моделі підприємствами управляють міністерства, що визначають політику в тих чи інших галузях. Цю модель застосовують у багатьох країнах, у котрих держпідприємства становили значну частку економіки до масштабної приватизації, що відбувалася у 1970–1990 рр. Перевага моделі – можливість ефективніше здійснювати галузеву політику, наприклад, коли розвиваються конкретні галузі промисловості або підприємствами реалізуються стратегічні проекти. Однак найістотніший недолік системи полягає у недостатньому розмежуванні функцій міністерства як регулятора галузі й нормо творця, з одного боку, та представника акціонерів – з іншого, що може призвести до конфлікту інтересів. Окрім того, застосування децентралізованої моделі складне з погляду визначення меж відповідальності міністерства та правління підприємства. Це зумовлено домінуючою позицією міністерства, яке відповідає за реалізацію стратегічних цілей і повсякденної діяльності підприємства більшою мірою, ніж правління.

Зазначені недоліки в поєднанні із зниженою ефективністю цієї моделі управління стали причиною того, що багато країн вибрали централізованіші системи упродовж останніх 30 років. У країнах, де управління підприємствами все ще здійснюється за децентралізованою моделлю, координаційна діяльність держави як акціонера починається із створення спеціальних наглядових установ або призначення координуючої ролі одному з міністерств. Така система функціонує, для прикладу, у Німеччині [270].

Більшість країн-членів ОЕСР використовують подвійну модель, згідно з якою права держави у вигляді акціонера здійснюють два міністерства – галузевим та міністерством, що координує корпоративне управління. Ця модель допомагає забезпечити реалізацію єдиної політики корпоративного управління і знижує ризик неналежного розмежування функцій, що характерний для першої моделі. Така модель використовують в Італії, Греції, Туреччині та Новій Зеландії. Окремі країни, наприклад, Франція й Австралія, обрали подвійну модель як проміжний крок для переходу від галузевого до централізованого управління підприємствами.

Централізована модель вважається найпередовішою: держпідприємствами управляє одна організація, скажімо, спеціалізована установа чи міністерство, пов’язані з галузевою політикою (для прикладу – Міністерством економіки). Ця модель забезпечує значну ефективність корпоративного управління і чітке розмежування функцій управління через застосування галузевої політики. У Данії, Норвегії, Швеції, Нідерландах і Польщі державні підприємства управляються централізовано; Велика Британія, Фінляндія та Франція також переходять на цю модель [270].

Прозорість діяльності для державних підприємств є важливіша, ніж для приватних компаній. До елементів звичайної практики для держпідприємств, прийнятої у багатьох країнах світу, належить демонстрація відповідальності перед громадянами через відкриття публікування інформації про свою діяльність.

На прикладі країн-членів ОЕСР виокремимо три етапи корпоративної звітності. На першому етапі держпідприємства повинні чітко окреслювати цілі власної діяльності. Зазвичай такі цілі встановлюються у правових актах, що

регулюють політику власності держави, і державні підприємства повинні надавати урядові чи відповідному міністерству стратегічні плани, які передбачають шляхи досягнення визначених цілей [285].

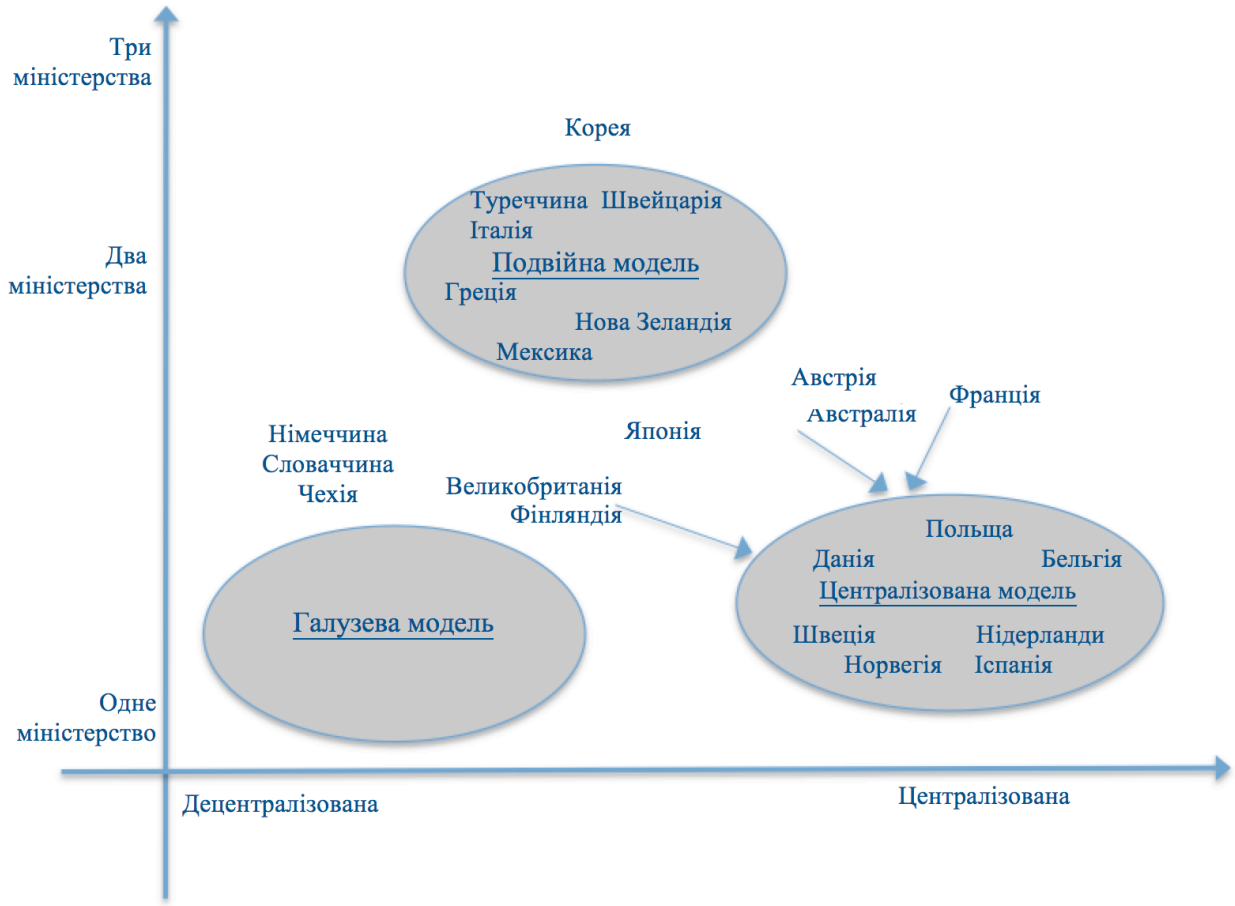

Рис. 3.4. **Організація та еволюція функції власності**

Джерело: [256].

Другий етап – представлення звітів держпідприємствами. Зазвичай в інших країнах держпідприємства подають звіти, виконуючи ті ж вимоги, що й публічні компанії, які торгують на фондовій біржі. У більшості країн-членів ОЕСР держпідприємства публікують фінансові й операційні звіти двічі на рік, а у Швеції, Туреччині та Новій Зеландії – щоквартально.

Третій етап – це підготовка зведених звітів за держпідприємствами. Такі звіти готують у Данії, Канаді, Фінляндії, Італії, Польщі, Нідерландах, Великій Британії та інших країнах, подаючи їх до парламенту чи уряду країни. Звіти або їхні стислі версії публікуються. Швеція застосовує цю практику з 1999 р., Франція – з 2002 р. і Велика Британія – з 2005 р. Метою підготовки таких звітів є регулярна оцінка результатів і контроль за діяльністю держпідприємств, а також прийняття

відповідних рішень стосовно корпоративного управління чи змін у стратегії. Звіти висвітлюють основні принципи управління, що застосовуються до держпідприємств, стан реалізації функцій власності державою та динаміка розвитку державного сектора економіки. Крім того, вони містять фінансові дані, а для найбільших компаній застосовується індивідуальний аналіз [254].

Зазвичай одну й ту саму систему управління використовують і до державних, і до приватних підприємств. Залежно від законодавства, що діє в конкретній країні, може бути утворена дворівнева система управління (наглядова рада складається із представників акціонерів, а правління – з керівників підприємства) чи однорівнева (до складу правління входять лише представники акціонерів). Кількість членів правління значно різниться у всіх країнах і коливається від щонайменше двох (у Новій Зеландії та Швейцарії) до 15 осіб (у Мексиці). Істотною відмінністю між правліннями державних і приватних підприємств є наявність у складі правління державних службовців. У більшості країн-членів ОЕСР (у Фінляндії, Швеції, Німеччині, Великій Британії та Італії) до складу правління входять щонайбільше два представники державних органів, котрі мають права акціонерів. У деяких країнах кількість державних службовців у правлінні визначається пропорційно до кількості акцій у власності держави (в Австрії, Чехії та Словаччині), або ж для її визначення установлюється певна пропорція. Так, у Франції правління має складатися із представників державних органів на одну третину, а в Мексиці цей показник повинен становити щонайменше 50 %. У деяких країнах, наприклад у Данії, Норвегії та Нідерландах, представники державних установ не входять до складу правлінь; правління складаються лише із фахових і незалежних членів.

За рекомендацією ОЕСР, найважливішим чинником, який визначає ефективність роботи правлінь, є їхня автономність у сенсі прийняття рішень та ізольованість від політичного впливу. Все більше країн визнають, що корпоративні правління повинні формуватися з якомога більшої кількості незалежних членів, а не із представників влади (міністерств). Окремі країни до кількості незалежних членів правління висувають певні вимоги: для прикладу, число незалежних членів у Франції має становити одну третину від загальної

кількості, у Греції – щонайменше два, а в Словаччині більшість правління повинна складатися з незалежних членів. У Німеччині, Австрії, Австралії та Новій Зеландії незалежні члени, які отримують платню за виконану роботу, становлять більшість у правлінні [247].

Наглядові органи держпідприємств, зазвичай, несуть відповідальність за висунення кандидатур на посаду члена правління. Така відповідальність визначається моделлю, за якою здійснюються права власності. У децентралізованій моделі членів правління переважно призначають відповідні міністерства. У централізованій моделі нагляд за підприємствами та призначення членів правління здійснюють установи або державний орган. У подвійній моделі право останнього голосу в питаннях призначення членів правління нерідко надається координуючим (негалузевим) міністерствам або установам.

Однак лише у кількох країнах застосовують комплексний, прозорий і орієнтований на професіоналізм підхід до висування кандидатур на посаду членів правління. До таких країн належать Швеція, Нова Зеландія, Австралія та Фінляндія. У деяких країнах, наприклад, Великій Британії, Данії та Норвегії, були створені спеціальні комітети або агентства із призначення кандидатів. Такі комітети чи агентства отримують консультації державних установ під час відбору членів правління.

Загалом усе більше країн-членів ОЕСР запроваджують таку практику корпоративного управління. Централізовану модель корпоративного управління вибирають найчастіше. Установлення чітких критеріїв відбору кандидатур і залучення незалежних членів допомагає покращити процес формування правлінь і зробити його прозорішим. Прозорість забезпечується через опублікування цілей діяльності держпідприємств і досягнутих результатів. Незважаючи на економічні, політичні, соціальні й культурні відмінності між різними державами, все більше країн визнають користь рекомендацій ОЕСР. На основі досвіду таких країн можна дійти висновку, що послідовна державна політика стосовно держпідприємств, яка ґрунтується на рекомендаціях ОЕСР, забезпеченні конкурентних ринкових умов, фаховому корпоративному управлінні й нагляді, дає змогу досягти ефективнішого використання ресурсів і на рівні підприємства, і на національному рівні. Це

сприяє покращенню результатів діяльності держпідприємств і позитивно впливає на національну економіку.

В Україні державний сектор має дуже великі розміри – станом на 2014 р. країна посідала дев'яте місце у світі за часткою державних витрат у ВВП. При чому інституційна спроможність держави в Україні – її здатність ефективно урядувати, регулювати економіку, стримувати корупцію тощо – дуже низька, на рівні країн "третього світу".

Таблиця 3.1

Топ-10 країн світу за рівнем частки державних видатків у ВВП та показники їхньої інституційної спроможності згідно з *World Governance Indicators* Світового банку

Країна	Частка сукупних видатків держсектора у ВВП, %	Ефективність урядування	Якість регулювання	Контроль за корупцією
Лівія	84,44	4,78	1,91	0,96
Лесото	64,11	42,58	39,71	63,64
Фінляндія	58,26	100,00	98,56	98,09
Франція	57,50	89,47	85,17	88,04
Данія	54,60	99,04	97,61	100,00
Бельгія	54,54	93,30	87,56	91,87
Австрія	53,31	92,82	91,39	89,95
Італія	51,69	67,46	74,64	57,42
Україна	50,95	30,14	28,71	11,96
Швеція	50,62	98,56	99,04	99,04

Джерело: [256].

Окрім України, до найбільших десяти країн за рівнем частки державних видатків у ВВП з країн, що розвиваються, належать лише Лівія та Лесото, причому обидві нетипові й дуже специфічні. У Лівії триває громадянська війна, а більшість доходів формується за рахунок експорту нафти державним сектором, тому частка держави у ВВП дуже велика. Лесото – маленька країна всередині Південно-Африканської Республіки, більшість населення якої працює на території

ПАР, що відповідно позначається на показнику ВВП (його незручно застосовувати для виміру економічного розвитку такої країни).

Інституційна спроможність держави розподіляти економічний ресурс становить важливий чинник для економічного зростання країни. Можна припустити: що нижча інституційна спроможність держави, то більше економіка втрачатиме в економічному зростанні, у випадку, коли перерозподіл через бюджет буде завеликим. Окрім емпіричних досліджень, це підтверджує проста логіка: якщо інституційно спроможна держава витрачає кожен долар ефективно, він приносить набагато більше користі, ніж тоді коли держава посідає найнижчі місця у рейтингах ефективності управління, якості регулювання та контролю корупції [240]. Для України поєднання високих державних витрат і низької інституційної спроможності, згідно з розрахунками за теоретичною моделлю, може означати відставання у зростанні ВВП на 2–4 п. п. на рік.

Очевидними варіантами дій у цьому випадку є або підвищення інституційної спроможності держави, або зниження частки державних витрат у ВВП, або (найбажаніше) комбінація цього. Альтернативними підходами до економічної політики у такій ситуації можуть бути:

1. Швидке скорочення державних видатків до оптимального рівня у 37% від ВВП упродовж одного-двох років. Такий підхід, ураховуючи великий розмір потрібної для цього фіскальної консолідації, потребує часткової або цілковитої відмови від участі держави у певних сферах діяльності (деетатизацію): наприклад, скасування субсидій підприємствам, обмеження прав на безплатну вищу освіту й медицину для заможних та забезпечених категорій громадян, скорочення соціальних і пенсійних видатків для таких категорій громадян і под.

2. Повільне скорочення видатків до оптимального рівня у 37% від ВВП за рахунок гальмування темпів їхнього підвищення, які мають бути нижчими аніж темпи зростання номінального ВВП.

3. Підтримання стабільно високого рівня державних видатків та зосередження на підвищенні інституційної спроможності.

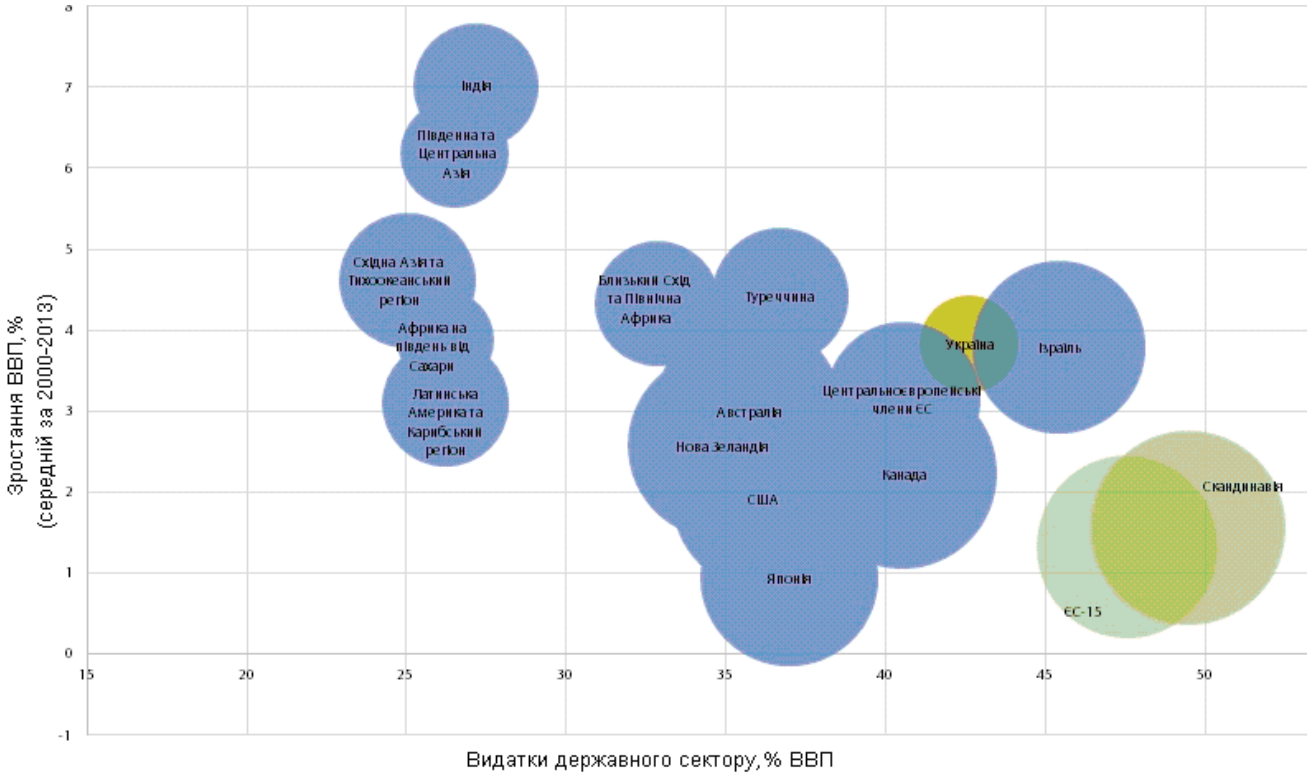

*Рис.*3.5. **Темпи економічного зростання, розмір державного сектора та ефективність державного управління***

* Розмір кругів відображає значення індексу ефективності державного управління, нормалізованого до діапазону 0-100; що більший розмір круга, то вища ефективність державного управління. *Джерела*: МВФ (WEO), World Bank (WGI – Government Efficiency), розрахунки ЦЕС

За інших рівних умов, згідно з теоретичними розрахунками, найкращих результатів можна досягти у процесі швидкого скорочення державних видатків уже в 2016 р. до їхнього оптимального рівня у 37% від ВВП. Це дало би змогу прискорити середньорічне зростання ВВП у 2016–2020 рр. на 1,2–1,8 п. п. порівняно з поточним прогнозом МВФ. Поступовіший підхід, який передбачає рівномірне скорочення державних видатків до рівня 37% від ВВП до 2020 р., здатен пришвидшити середньорічне економічне зростання на 0,9–1,3 п. п., тобто відмова від радикального та швидкого скорочення видатків призведе до втрати додаткових 0,3–0,5 п. п. зростання реального ВВП на рік.

Щоби максимально зменшити негативний вплив такого скорочення на економіку в короткостроковій перспективі, потрібно забезпечити його здійснення не пласким урізанням певного відсотка повністю усіх видатків, а через продумані структурні реформи та за рахунок найменш ефективних, з погляду впливу на

сукупний попит, статей видатків. Необхідно також комбінувати його із зниженням податків, які найбільше впливають на сукупний попит.

Наприклад, виразно негативний вплив на сукупний попит і економічне зростання мало б скорочення зайнятості у державному секторі, що несприятливо позначилося б на попиті з боку домогосподарств, у комбінації із скороченням податку на прибуток підприємств, які не були б зацікавлені відразу інвестувати вивільнені кошти, враховуючи скорочення попиту. І навпаки, скорочення пов'язаних із корупцією та неефективністю надлишкових витрат на державні закупівлі у комбінації із скороченням податків на заробітну платню могло б позитивно вплинути на стан сукупного попиту.

Висновки до 3-го розділу

Можна виокремити чотири основні аспекти реформи, які повинні регулювати процес підвищення ефективності держпідприємств:

1. На сучасному етапі більшість держпідприємств мають різноманітні й часто суперечливі цілі, що призводить до невизначеності під час розподілу відповідальності. Здійснюючи свої права власності, державні органи повинні забезпечити абсолютну чіткість і прозорість комерційних та некомерційних (політичних і соціальних) цілей держпідприємств. Це допоможе держпідприємствам реалізувати власні стратегічні завдання, надаючи водночас суспільству послуги та продукцію найвищої якості з максимальною ефективністю.

2. Рекомендації ОЕСР закликають держпідприємства визначити свої некомерційні (або соціальні) функції та чітко вказати їх у своїх статутах. Окрім того, підприємства мають розподілити комерційні й некомерційні операції у бухгалтерських документах для забезпечення більшої прозорості та спрощення фінансового аналізу.

3. Державні підприємства конкурують із приватними компаніями. Отже, у процесі створення систем управління держпідприємствами Уряд повинен неухильно дотримуватися принципу розподілу функцій власності та функцій регулювання.

4. За умов, коли дуже мало точних даних є загальнодоступними, важко оцінити роботу держпідприємств та їхніх органів управління чи вимагати від них ефективного використання капіталу і досягнення визначених цілей. Відкритий доступ до інформації про діяльність держпідприємств стимулює їхню відповідальність і знижує ризик корупції. Попри те, що акції більшості держпідприємств не торгуються на відкритому ринку, діяльність цих підприємств, по суті, публічна, тому повинна бути ще прозорішою, ніж діяльність компаній, акції яких представлені на фондовій біржі.

Чіткі цілі й регулярне оцінювання ефективності діяльності становлять основу належного корпоративного управління держпідприємствами. Тому, підготовка й аудит фінансової звітності держпідприємств мають здійснюватися відповідно до міжнародних стандартів, у терміни, встановлені законодавством. Передбачається здійснення всіма великими держпідприємствами, чия діяльність має комерційну складову, аудиту їхньої фінансової звітності відповідно до Міжнародних стандартів аудиту та кращої світової практики. Аудит забезпечить надійність фінансових даних, яким можна буде довіряти.

Прозорість діяльності держпідприємств допоможе створити сприятливий для підприємництва клімат з метою залучення більшої кількості іноземних інвесторів в Україну.

Успішне функціонування державної власності означає, що держава діє як активний власник суспільних активів. Через свої інститути держава встановлює операційні та фінансові цілі компаній, вимагаючи ефективного здійснення господарчої діяльності й отримання належних результатів. Однак вона не втручається безпосередньо у внутрішні справи компаній. Порядок виконання права держави у вигляді акціонера або власника не може бути однаковим у різних країнах, оскільки тут різні системи державного управління та громадського контролю, ступінь значущості сектора держпідприємств для економіки і реалізовані останнім часом реформи. Виокремлюють три основні моделі корпоративного управління – децентралізовану, подвійну і централізовану.

ВИСНОВКИ

Дисертація містить постановку, теоретичне узагальнення і нове вирішення важливої наукової проблеми – формування високоефективного механізму управлінням державним підприємницьким сектором в умовах нестабільності та воєнних дій задля прискорення зростання вітчизняної економіки. Здійснене дослідження дало змогу дійти таких висновків:

1. Держава – повноправний суб'єкт підприємницької діяльності у ринковому середовищі. Критеріями організації підприємництва є економічні (прибутковість підприємства), через які досягається соціальний, екологічний та національно-безпековий ефекти. У ринкових умовах державне підприємництво становить ініціативну підприємливу діяльність у різних сферах і сегментах національної економіки, що відбувається не під егідою державної влади, а в межах чинного законодавства, яке захищає правила поведінки й інтереси всіх суб'єктів господарювання.

2. Є підстави для виокремлення восьми інститутів державної економічної влади: державного сектора економіки на основі державної власності; державного регулювання економіки; державного контролю, у тому числі за недержавним сектором; соціальної сфери, що знаходиться в державному секторі; державного бюджету, муніципальної влади; зовнішньоекономічної діяльності держави та митного контролю; політичної влади. Аналіз функціонування цих інститутів доводить, що найактуальніша є проблема економічної влади. Кожний державний інститут економічної влади діє в межах своїх повноважень, але всі вони взаємодіють і доповнюють один одного.

3. В Україні в умовах нестабільності й війни роль державного сектора зростає; пріоритетним напрямом діяльності держави стає обороноздатність країни. Держава повинна брати на себе більшу відповідальність за пряму організацію інвестицій. Зростання вагомості значення оборонної продукції пов'язане із появою попиту на продукцію ВПК, що може стати дієвим чинником, каталізатором її промислово-економічного розвитку. Світова практика засвідчує: у ВПК розвинутих країн накопичуються найновіші досягнення НТП, формується

інтелектуально-інноваційний потенціал і використовується висококваліфікована робоча сила.

4. Вихід із нестабільної економічної ситуації й економічне зростання потребують високоефективного виробничого потенціалу. Україна має потужний промислово-інтелектуальний потенціал, який, однак, необхідно оновлювати. Індустріалізація економіки на модерній економічній основі – зміст українського національного розвитку. Обмаль інноваційних підприємств (за винятком стратегічних) пояснюється переважно відсутністю адекватної системи мотивації працівників і науковців.

5. Оптимізація величини державного підприємницького сектора, що здійснюється через сучасну неоприватизацію, буде ефективною лише за умови врахування перешкод і ризиків, які можуть виникнути, зокрема механізмів використання коштів, отриманих від приватизації, аналізу результатів приватизації – хто нею скористається і чи не призведе це до поглибленого майнового розшарування, та соціальної напруженості.

6. Трансформація інституту управління державним сектором має спрямовуватися на відновлення керованості цим сектором, посилення ролі держави як власника, підвищення ефективності управління державними корпоративними правами. На основі державних підприємств доцільно створити вертикально-інтегровані компанії із замкнутим циклом – від проектування до виробництва кінцевої продукції та її реалізації. Галузеві міністерства повинні реалізувати державну політику, а не здійснювати оперативне керівництво державним сектором. Центрами мають стати холдингові компанії або компанії з управління активами. Формування інституційної правової бази допоможе ліквідувати десятки різних інспекцій, дозволів, ліцензій і сертифікатів, головною метою яких є корупція і паразитування на державній власності.

7. Вирізнимо п'ять основних аспектів, котрі повинні регулювати процес підвищення ефективності функціонування державних підприємств:

– постановка чітких, зрозумілих цілей, їх прозорість;

– поділ комерційних та некомерційних операцій у бухгалтерських документах для прозорості й спрощення фінансового аналізу;

– неухильне дотримання принципів виокремлення функцій власності та регулювання;

– відкритий доступ до інформації про діяльність державних підприємств;

– антикорупційні заходи, спрямовані на вироблення позитивного інвестиційного клімату.

8. Удосконалення механізму управління в державному секторі доцільно відшуковувати у площині розв'язання таких завдань:

– формування моральних якостей осіб, зайнятих у державному підприємництві та ліквідація корупційної вертикалі управління;

– підвищення фахової компетентності управлінців;

– створення адекватної системи мотивації та стимулювання з використанням економічних і адміністративних інструментів.

9. Висока компетентність, відповідальність персоналу на державних підприємствах має ґрунтуватися на високому рівні довіри. Відносини довіри у системі державного управління можна заснувати через утвердження стабільних і раціональних форм поведінки кожного суб'єкта. Зростання довіри до державного підприємницького сектора сприятиме децентралізації. Вона дасть змогу виявити нові ідеї, підходи до організації суспільно-економічного життя і управлінців, які здатні ці ідеї реалізувати.

10. Зростання ролі державного сектора у період нестабільності має здійснюватися через механізми:

– оптимальної приватизації із збереженням у державному секторі вагомої частки стратегічно важливих підприємств;

– зростання ролі держзамовлення;

– повернення у державну власність тих підприємств, котрі не виконали приватизаційних інвестиційних зобов’язань;

– заснування державних холдингових компаній, що об’єднують від 20 до 100 найбільших держпідприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бюджетний кодекс України від 2.06.2001 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – №2542-111 . – Режим доступу: http:// www.rada.gov.ua.
2. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №18. – Ст.144. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua
3. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №40-44. – Ст.356. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua
4. Закон України "Про державну допомогу суб'єктам господарювання" [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР).– Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/show/1555-181
5. Закон України "Про морські потри України": від 17.05.2012 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – №4709– Ст. 243. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua
6. Закон України "Про особливості утворення публічного акціонерного товариства Залізничного транспорту загального користування": від 23.02.2012 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 4442 – Ст. 243. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua
7. Закон України “ Про поштовий зв’язок”[Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2001. – №2759-III. – Ст.53. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
8. Закон України “ Про управління об’єктами державної власності” [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2006. – №185-V. – Ст.102. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
9. Закон України “Про державну допомогу суб’єктам господарювання” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/show/1555-18

10. Закон України “Про залізничний транспорт”: від 04.07.1996 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – №273/96. – Ст.27. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
11. Закон України “Про концесії”: від 16.07.1995 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1995. – №997-XIV. – Ст.85. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
12. Закон України “Про приватизацію державного майна”: від 04.03.1992 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1995. – №2163-XII. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
13. Закон України “Про холдингові компанії в Україні ”: від 15.03.2006 [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2006. – №3528-IV. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua].
14. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України № 116 від 11.02.2015 р. “Методичні рекомендації щодо забезпечення прозорості діяльності суб’єктів господарювання державного сектора економіки” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua
15. Про затвердження переліку об'єктів державної власності, які підлягають приватизації у 2012-2014 роках га критеріїв визначення способу їх приватизації: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.02.2012 р. - №9S7 // Урядовий кур'єр.– 2012 р.– 3 листопада
16. 100 найбільших державних підприємств України [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – 2015. – Квіт.– Режим доступу: http://www.me.gov.ua/ News/Detail?lang = uk-UA&id = 4668a5fa-dafd-45e0-a583-29df6f9388d7&title = MinisterstvoEkonomichnogoRozvitkuITorgivliUkrainiSogodniOpublikuvaloPershiiOgliad 100-NaibilshikhDerzhavmkhPidprimstv
17. Абрамавичюс рассказал о зарплатах топ-менеджеров госпредпреятий. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.capital.ua, 2015.12 грудня
18. Агапова Т. А. Макроэкономика: учебник / Т. А. Агапова, С. Ф. Серегина;

под ред. А.В. Сидоровича – М.: Дело и Сервис, 1997. – 416с.

19. Альбер М. Капитализм против социализма / М. Альбер. – С.-Пб.: "Высшая школа экономики", – 1998. –296 с.
20. Аналіз вигід і витрат : практ. посіб. / Секретаріат Ради Скарбинці Канади ; пер. з англ. С.Соколик; Ред. О.Кілієвича. – К. : Основи, 2000. – Бібліогр.: с.169–175.
21. Андрущенко В. Нульове бюджетування як інструмент фінансового аналізу та управління ресурсами // Економіка і ринок: облік, аналіз, контроль. – 2000. – № 2. – С.5–14.
22. Аргумент. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://argumentua.com
23. Б'юкенен Джеймс М. Суспільні фінанси і суспільний вибір : два протилежних бачення держави: / Джеймс М. Б'юкенен, Річард А. Масгрейв; пер. з англ. А. Іщенка - К. : Видавн. дім "КМ Академія", 2004. – 175 с. : іл. - (Сер. "Актуальні світові дискусії"). – Покажч.: С. 171–176.
24. Базілінська О.Я., Макроекономіка: навч.посіб. / О.Я.Базілінська. – К.: Центр навч. л-ри, 2005. – 329 с.
25. Байцим В. Ефективність управління державним сектором у ринкових умовах господарювання / В. Байцим // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2004. – № 3. – С. 216–223.
26. Бжезинський З. Выбор, мировое господство илиглобальное лідерство / З. Бжезинський. – М.: Междунар. отношения, 2005. – 185с.
27. Бирюков В. Госсобственность и госсектор в рыночной экономике / В.Бирюков // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – № 3. – С. 14–31.
28. Білик М. Д. Фінансові результати підприємств державного сектору економіки в умовах планування / М.Д. Білик // Фінанси України. – 2006. – № 9. – С.128–142.
29. Біль Д. Закон Вагнера: вступ до останньої версії статті Адольфа Вагнера, опублікованої 1911 р., та її переклад // Журнал європейської економіки. –

2004. – Т. 3 (№ 1). – С. 5–15.

30. Боднарчук Р. Оборонно-промисловий комплекс України: причини невдач та перспективи розвитку / Р. Боднарчук // Економіка України : політико–економ. журнал. –2002.– №40.– С.27–29.
31. Бондаренко Н.В. Концепція розвитку державного сектора економіки [Електронний ресурс] / Н.В. Бондаренко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2010_1/files/EC110_09.pdf
32. Бондаренко Н.В. Особливості управління державним сектором економіки України [Електронний ресурс] / Н.В. Бондаренко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/2011_5/files/EC511_04.pdf
33. Бродель Ф. Динамика капитализма / Ф. Бордель. – Смоленськ. 1993. – С. 68–69.
34. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально–економічного розвитку України: у 6 т. Пріоритети бюджетної політики та економічне зростання в Україні / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, В.М. Геєць та ін. – 2004. – Т. 1. – 640 с.
35. В Україні хочуть створити Раду з реформ держкомпаній за участю ЄБРР і Варшавської біржі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economics.unian.ua, 2015, 19 лютого.
36. Василик О.Д. Державні фінанси України: підручник / О. Д. Василик, К.В. Павлюк. 2–ге вид., переробл. і доповн. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. – 608 с.
37. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
38. Верник О.І. Межі державної влади / О.І. Верник, П.В. Куфтирєв, А.Л. Машков, В.В. Самохвалов, В.П. Самохвалов. – К.: 2001. – 216 с.
39. Вольф М. Изменят ли новые технологии и глобализация рынков капитала масштабы государственного участия в экономике? / М. Вольф // Саго Journal. –2001. – Vol. 21. – № 1. – P. 143 – 150.
40. Гальперин В. М. Макроэкономика: учебник / В. М. Гальперин, Л. С.

Тарасевич; под ред. Тарасевича Л. С. – С.-Пб.: СПбГУЭФ, 1997. – 719 с

41. Гвартни Дж. Размер государства и богатство наций [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.polit.ru/ research
42. Геец В. Некоторые сравнительные признаки трансформационных моделей экономик Украины и России /В. І. Геец // Экономика Украины. –2005.– №5.–С. 4–17.
43. Геєць В. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України /В. І. Геєць // Економіка України. – 2010. – №3. – С.4–20.
44. Геєць В.І. Довіра як елемент соціального капіталу в економічному розвитку України /В. І. Геєць // Економічна теорія. – 2010. – №3. – С. 1–19.
45. Геєць В.М. Бар'єри на шляху розвитку промисловості на інноваційній основі та можливості їх подолання /В. І. Геєць // Економка України. – 2015. – №1. – С.4–31.
46. Геєць В.М. Інституційна обумовленість інноваційних процесів у промисловому розвитку України /В. І. Геєць // Економіка України. – 2014. – №12. – С.4–19.
47. Главком [Електронний ресурс] : [Інтернет–портал]. – Режим доступу: http:// glavcom.ua. Державні компанії у 2014 р. отримали збитків більше, ніж на 100 млрд грн (06.12.15).
48. Главком. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://glavcom.ua
49. Глуха Г.Я. Тіньова економіка і гальмування економічного зростання чи викривлення реальних результатів / Г.Я. Глуха // Європейський вектор економічного розвитку. – 2013. – №2. – С.84–90.
50. Головатюк В. Інноваційний розвиток української економіки: світовий досвід / В. Головатюк // Дзеркало тижня. – 2014. – №8. – травень.
51. Головінов О. М. Держава у ринковому середовищі: питання теорії: монографія / О. М. Головінов. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2007. – 279 с.
52. Головінов О. М. Державний сектор сучасної економіки: теоретико-методологічний аспект: монографія / О. М. Головінов. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2010. – 396 с.

53. Головінов О.М. Державний сектор сучасної економіки: питання теорії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.01 [Електронний ресурс] / О.М. Головінов; Донец. нац. ун–т. – Донецьк: [б.в.], 2009. – 36 с. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ard/2009/09gomept.zip
54. Головінов О. М. Загальні ознаки державного підприємництва / О. М. Головінов // Академічний огляд. Економіка та підприємництво. – 2007. – № 1. – С. 20–23.
55. Головінов О. М. Чинники, що впливають на масштаби державного сектора економіки / О.М. Головінов // Вісник Донецького державного університету економіки і торгівлі ім. М. Тутан–Барановського. – 2006. – № 3 (31). – (Сер: економічні науки). – С. 18–26.
56. Головінов О. М. Загальнотеоретичні засади функціонування державного сектора / О. М. Головінов // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 1. – С. 5–17.
57. Гончарова Н. Світовий досвід регулювання державного сектору економіки та можливості його використання у вітчизняній практиці / Н. Гончарова // Економіка. Фінанси. Право. – 2004. – № 5. – С. 3–9.
58. Гончарова Н. Теоретичні питання визначення змісту та структурних складових державного сектору / Н. Гончарова // Економіка. Фінанси. Право. – 2005. – № 8. – С. 9–17.
59. Горбулин В.П. Оборонное строительство в Украине: проблемные вопросы развития ВПК и подходы к их решению / В.П. Горбулин // Зеркало недели.– 2001.– №4. – С.4–6.
60. Гордон М.В. Цільова функція економічної політики держави: питання теорії: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. екон. наук: 08.00.01 [Електронний ресурс] / М.В. Гордон; Донецьк. нац. ун-т. – Донецьк: [б.в.], 2007. – 16 с. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ard/2007/07gmvdpt.zip
61. Государственно-частное партнерство в условиях инновационного развития

экономики: монографія / под ред. А.Г. Зельднера, И.И. Смотрицкой. – М.: ИЭ РАН, 2012. – 212 с.

62. Государственно-частное партнерство: практика, проблемы, перспективы : сб. аналит. Материалов / под ред. Х.М. Салихова, А.А. Зверева. – М.: Центр развития инфраструктурных проектов, 2011. – 387 с.
63. Государственный сектор промышленности в системе экономического регулирования / Н.Г.Чумаченко, Л.Г.Червова, Л.М.Кузьменко и др. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2003. – 330 с.
64. Государство в меняющемся мире. Всемирный банк (отчет о мировом развитии 1997 г.) / пер. с англ. – М.: Прайм – ТАСС, 1998. – 385 с.
65. Гришан Ю. Державне регулювання діяльності підприємств у післяприватизаційний період / Ю. Гришан // Економіка України. – 2000. – №11. –С.14–23.
66. Гронтковська Г. Засоби реформування державного сектора економіки / Г. Гронтковська, О. Кухар // Вісник Українського державного університету водного господарства та природокористування. Серія “Економіка”. (19). – 2003. Вип. 6. – С. 9–16.
67. Гузенко Н. Платить вперёд / Н. Гузенко // Фокус. – 2012. – №11. – С. 28–29.
68. Гумбольдт В. Идеи к опыту, определяющему границы деятельности государства / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1985. – С.45-68.
69. Даниленко А.І. Фінансові аспекти управління економічним розвитком / А.І. Даниленко // Економіка України. – 2015. – №10. – С.4–21.
70. Дані ОЕСР (2013) [Електронний ресурс]. Government at a Glance. – Режим доступу: http://www.oecd–ilibrary.org/governance/government–at–a–glance–2013/trust–in–government_gov_glance–2013–7–en
71. Дейкин А.И. Кейнсианское лицо либеральной экономики США [Электронный ресурс] / А.И. Дейкин. – Режим доступа: http://webcenter.ru/akorneev/papers/der_kein.html
72. Дейнека О. В. Систематизація суб’єктів державного сектора економіки України [Електронний ресурс] / О.В. Дейнека. – Режим доступу: //

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2011_1/199–206.pdf

73. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http:// www.ukrstat.gov.ua
74. Держпідприємство дозволило агрохолдингу без дозволу оренди обробляти 1,5 тис. га землі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nashigroshi.org
75. Діброва А. Державна підтримка аграрного сектора економіки за допомогою спеціальних режимів та механізмів оподаткування / А. Діброва // Економіст. – 2007. – № 7. – С. 32–36.
76. Длугопольський О. В. Теорія економіки державного сектора: навч. посіб. / О.В. Длугопольський. – К.: Професіонал, 2007. – 592 с.
77. Длугопольський О.В, Політекономія публічного сектора: західні орієнтири / О.В. Длугопольський // Економічна теорія. – 2006. – № 2. – С 3–16.
78. Длугопольський О.В. Реформування суспільного сектора економіки та нові підходи до управління публічними фінансами / О.В. Длугопольський . – К.: “ДННУ “Акад. фін. управління”. 2012. – 280 с.
79. Длугопольський О. В. Концептуальні засади функціонування державного сектору у глобалізованій економіці / О. В. Длугопольський // Фінанси України. – 2008. – № 4. – С.11–22.
80. Дорофєєва Г.А. Удосконалення підходів до управління підприємствами державного сектора / Г.А. Дорофєєва // Экономические проблемы и перспективы стабилизации экономики Украины. – Донецк: ИЭП НАН Украины, – 2004. – С. 191–202.
81. Еспресо TV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espreso.tv/ (18.08.15).
82. Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wwv.epravda.com.ua/ – 2015, 27 квітня. Міністр АП ініціює приватизацію 254 державних підприємств.
83. Економічна правда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:: //http://www.epravda.com.ua/(28.03.2015) – Концесія: історія провалу.

84. Економічне зростання України: стан та чинники забезпечення: зб. наук. праць. – К.: Логос, 2003. – 620 с.
85. Експерт: укр. діловий журн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.expert.ua/ Патерналізм залишається провідною цілісною установою (14.01.16).
86. Експрес. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://expres.ua/. Соціологи таки знайшли кому у 2015 р. українці вірили ще менше ніж банкам (02.01.16).
87. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eupublicprocurement.org.ua
88. Єфремов В.В. Проблема невизначеності в економічних теоріях / В.В. Єфремов // Економіка України. – 2015. – №3. – С.67–75.
89. Єщенко П.С. Нова модель держави / П.С. Єщенко, Б.Є. Кваснюк, О.А. Бірюков. – Слов'янськ. – 2002. – 144 с.
90. Жадан І. Державний сектор економіки України – об'єктивна обумовленість і проблеми розвитку / І. Жадан // Україна–НАТО. – 2007. – № 6. – С. 44–59.
91. Жаліло Я. А. Еволюція чинників дієвості економічної політики держави та інституційна криза в Україні / Жаліло Я. А. // Економічна теорія. – 2015. – №2. – С. 5–18.
92. Загородній А.Г. Фінансовий словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко. – 2–ге вид., виправл. та доповн. – Львів: Центр Європи, 1997. – 576 с.
93. Згуровський М.З. Геоекономічні сценарії розвитку і Україна: монографія / М.З. Згуровський, Ю.М. Пахомов, А.С. Філіпченко. – К.: Академія, 2010. – 65 с.
94. Землякін А. Бачення України: від сировинного експорту до усвідомлення нової індустріалізації / А. Землякін, І. Підгоричева / Дзеркало тижня. – 2015. – №49. – 19 грудня.
95. Зиберт Х. Эффект кобры. Как избежать заблуждений в экономической политике / Х. Зиберт. – М.: Новое изд-во, 2005. – 270 с.

96. Ингу А. Экономическая теория благосостояния / А. Ингу. – М.: Прогресс, 1985. –454 с.
97. Информационно–аналитическая группа. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.autoconsulting.com.ua – 2015. – 5 січ.
98. Іваненко-Свинцицька І. Є. Співробітництво України з міжнародними фінансовими організаціями / І. Є. Іваненко-Свинцицька // Фінанси України. – 2002. – № 8.– С. 54–58.
99. Кабмін пропонує Раді збільшити відрахування держпідприємств до бюджету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// www.economics.unian.ua 2015. – 15 грудня.
100. Кабмін поміняв 56 директорів в ТОП-100 держпідприємств за останні два роки [Електронний ресурс]. Доступно з: http://www.capital.ua .
101. Калітієвська Л.А. Державне регулювання розвитку регіональних ринків: автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління. 25.00.02 [Електронний ресурс] / Л.А. Калітієвська; Донецьк. держ. ун-т управління. – Донецьк: [б.в.], 2008. – 20 с. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ard/2008/08klarrr.zip
102. Камишанська М.О. Державна власність на сучасному етапі розвитку економіки України / М.О. Камишанська. – Донецьк: ІЕП НАН України, 2003. – 144 с.
103. Камышанская М.А. Государственные предприятия в системе рыночных отношений / М.О. Камишанська // Управление экономикой переходного периода. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2003. – С. 74–84.
104. Канцуров О. О. Удосконалення методології оцінки ефективності управління підприємствами державного сектору економіки / О.О. Канцуров // Фінанси України. – 2006. – № 9. – С.143–151.
105. Кейнс Дж. М. Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей / Дж. М. Кейнс. – М.: Прогресс. – 1978. – 494 с.
106. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической класики / Дж. М. Кейнс. – М.: МП «ЭКОНОВ», «Ключ»,

1993. – 486 с.

107. Кейнс Дж. М. Избранные произведения / Дж. М. Кейнс. – М.: Экономика. – С. 514–515.

108. Киреев А. Международная экономика: в 2–х ч. учеб. пособие / А. Киреев. – М.: Междунар. отношения, 1999. – ч. 2: Международная макроэкономика: открытая экономика и макроэкономическое программирование. – 488 с.

109. Кіндзерський Ю.В. Державне замовлення у світі та його застосування у політиці розвитку: уроки для України / Ю.В. Кіндзерський // Економіка України. – 2015. – №3. – С.4–25.

110. Кіндзерський Ю.В. Імператив використання державного сектора в модернізації економіки / Ю.В. Кіндзерський // Економіка України. – 2013. – №11. – С. 29–40.

111. Ковбасюк Ю. Стратегічні пріоритети діяльності Світового банку в Україні / Ю. Ковбасюк // Економіка України. – 2003. – № 2. – С. 13–17.

112. Ковтун Олег. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / Олег Ковтун. – Вид. 2–ге, оновлене і доповн. – Львів : Новий світ–2000, 2006. – 337 с. – (Сер. "Вища освіта в Україні".)

113. Колосова В. Стратегія допомоги Світового банку / В. Колосова // Фінанси України. – 2004. – № 7. – С. 36–46.

114. Колот А. М. Соціальна згуртованість суспільства як у доктрина: основні засоби, причини актуалізації, складові розвитку/ А. М. Колот // Економічна теорія. – 2010. – №1. – С. 18–28.

115. Концепції державного регулювання економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.textreferat.com/referat–4684–3.html

116. Коуз Р. Фирма. Рынок и право / Р. Коуз. –М.: Дело, 1993. .

117. Коулман Д. Капитал социальный и человеческий / Д Коулман // Общественная наука современности. – 2001. – №3. – 124 с.

118. Круглик С. Міжнародний валютний фонд перед новими викликами / С. Круглик, О. Єременко // Вісник Національного банку України. – 2008. –

№3. – С. 8–13.

119. Круш П. В. Методологічні підходи дослідження економічної системи в контексті проблем регулювання сучасної ринкової економіки / П.В. Круш // Економічний вісник. – 2007. – №4. – С.15–21.

120. Куликов А. Г. Политическая экономия: для школ марксизма-ленинизма / А.Г. Куликов. – М: Политиздат, 1986. – 351 с.

121. Курило В. Забезпечення продовольчої безпеки як принцип державного управління аграрним сектором економіки України / В. Курило // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 7. – С. 77–80.

122. Кухар О.В. Державний сектор в умовах ринкової трансформації економіки України: автореф дис… на здобуття наук. ступеня канд.. екон. наук: 08.00.04. / О.В. Кухар; ЛНУ імені Івана Франка. – Львів: [б.в.], 2004. – 20 с.

123. Ламперт Х. Социальная рыночна экономика / Х. Ламберт. – Германский путь. – М.: 1993.– С.6–8.

124. Лютий І. О. Бюджетна політика і стабільність соціально–економічного розвитку України / І.О. Лютий, Л.М. Демиденко, Ю.Л. Субботович // Фінанси України. – 2006. – № 10. – С.3–12.

125. Маккиндер Х. Дж. Георафическая ось истории / Х. Дж. Маккиндер // Полис. –1995.–№4.– С. 162–169.

126. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика = Economics: principles, problems and policies: учебник / К. Р. Макконнелл; пер. с 14–го англ. изд. – М: ИНФРА–М, 2004. – 972 с.

127. Макконнелл К. Макроекономіка.Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика / К. Макконнелл, С. Брю; пер. з англ. – Львів: Просвіта, 1997. – 671 с.

128. Макроекономіка та макроекономічна політика: навч. посіб. / А. Ф. Мельник, Т. Л. Желюк, О. В. Длугопольський та ін.; за ред. А. Ф. Мельника. – К.: Знання, 2008. – 699 с.

129. Макроекономічна теорія: навч. посіб. / за ред. Г. І. Башнянина,Л. С.

Томашик. – Львів: Новий світ –2000, 2005. – 552 с.

130. Малий І. Й. Еволюція довіри в період відносин: держави – фірми – домашніх господарствах / І. Й. Малий // Економічна теорія. – 2010. – С.73–79.

131. Малий І. Й. Держава і ринок: філософія взаємодії: монографія / Іван Малий, Михайло Диба, Микола Галабурда; Міністерство освіти і науки України, Київ. нац. Екон. Ун-т . – К. : КНЕУ, 2005. – 357 с.

132. Мамут Л.С. Этатизм и анархизм как типы политического сознаний/ Л.С. Мамут. – М.: Наука, 1989.

133. Мамутов В. Доля государственного сектора в современной экономике / В. Мамутов // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 9. – С. 3–5.

134. Мандибура В.О. Системно-формаційна трансформація інституту власності / В.О. Мандибура // Економічна теорія, 2013.– №2.– С.57–74.

135. Манків Г.Н. Макроекономіка / Г.Н. Манків; пер. з англ.; наук. ред. І пер. з англ. С.Панчишина. – К.: Основи, 2000. – 588 с.

136. Манько В. Україні потрібно зберегти потужний державний сектор економіки [Електронний ресурс] / В. Манько. – Режим доступу: http://gazeta.ua/ru/blog/339/ukrajini–potribno–zberegti–potuzhnij–derzhavnij–sektor–ekonomiki

137. Мельникова В. І., Клімова Н. І. Макроекономіка: навч. посіб. / В. І. Мельникова, Н. І. Клімова. – 2–ге вид., доповн. – К.: Професіонал, 2004. – 394 с.

138. Мета [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.meta.ua/ (02.10.2015) В Укрспирте разворовали почти 900 млн грн, financeobozrivatel.com business, and finance

139. Михасюк Іван. Державне регулювання економіки : підручник / Іван Михасюк, Алла Мельник, Михайло Крупка, Зіновій Залога; за ред. І.Михасюка. – Львів: Укр.. технології, 1999. – 639 с. – Бібліогр.: С.617–631.

140. Михасюк І. Регулювання національної економіки в екстремальних

умовах (в умовах війни): монографія / І. Михасюк, В. Чаус. – Львів: Апріорі, 2016. – 212 с.

141. Мінагрополітики оголосило конкурс на посади керрівників 55 державних підприємств. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.huser.com.ua

142. Монополісти та центральні органи влади переходять на ProZorro [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hromadske.radio.org. 2016. – 2 квіт.

143. Мэнкью Г. Макроэкономист как ученый и інженер / Г. Мэнкью // Вопросы экономики. – 2009. – №5. – С. 86–103.

144. На службе народа. Как выводяться миллиарды из госкомпаний. Ліга.net [Електронний ресурс]. – Режим доступ: http://www.liga.net

145. Національні рахунки України за 2012 рік: стат. зб. – К.: Держ. служба статистики України, 2014.

146. Небава М. І. Теорія макроекономіки: навч. посіб. / М.І Небава. – К: Слово, 2003. –536 с.

147. Новини фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www news.fmance.ua/ua.news/–/342499/

148. Новости Украины [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.elise.com.ua 2015 р., 3 січня.

149. Новости ЦАМТО [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.armstrade.org/ Военная техника ВЧ Украины осталась в Крыму, специализация предприятий ВПК Крыма. – 2014. – 27 марта.

150. Нуриев Р.М. Теория общественного выбора.: курс лекцій / Р.М. Нуриев. – М.: 2005

151. Одинцова Н.О. Ефективність функціонування органів державного управління економікою: автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.03 [Електронний ресурс] / Н.О. Одинцова; Донецьк. держ. ун-т управління. – Донецьк: [б.в.], 2011. – 20 с.– Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ard/2011/11ONODUE.zip

152. Онищенко В.П. Реалії та можливості економічної стабілізації та розвитку України / В.П. Онищенко // Економіка України.– 2015. – №7. – С.10–12.
153. Осадчая И. Зачем рыночной экономике нужен государственный сектор? / И. Осадчая // Наука и жизнь. – 2006. – № 6. – С. 54–60.
154. Основи економічної теорії: у 2 ч. / за ред. С. Мочерного. – К.: НМВК. ВО, 1992. – ч.2. – 309 с.
155. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України у 2013 р. : стат. бюл. – К.: 2014. – с.11.
156. Особливості управління господарською діяльністю у державному секторі економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/18060203/pravo/osoblivosti_upravlinnya_gospodarskoyu_diyalnistyu_derzhavnomu_sektori_ekonomiki
157. Офіційна Інтернет–сторінка Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.parlament.org.ua
158. Офіційна Інтернет–сторінка Міністерства фінансів України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/
159. Офіційна Інтернет–сторінка Національного банку України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua
160. Офіційна Інтернет–сторінка Національної наукової бібліотеки імені В. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua
161. Павлышенко М. Демократизация собственности – основа демократизации общества/ М. Павлышенко // Экономика Украины. – 2006.– № 9. – С. 12–25.
162. Панчишин С. Аналітична економія: макро- і мікроекономіка: навч. посіб.: у 2 кн. / С. Панчишин, П. Островерх. К.: Знання, 2006. Кн. 1: Вступ до аналітичної економії.
163. Панчишин С. Макроекономіка: навч. посіб. / С. Панчишин. – К.: Либідь, 2001.– 616 с.

164. Пастухов В. Преданная революция [Электронный ресурс] / В. Пастухов // Новая газета. – 2013. – Режим доступа: http://www.novagazete.ru/politics/56123

165. Пасхавер А. Управління державною власністю в Україні: аналіз і рекомендації з удосконалення [Електронний ресурс] / А. Пасхавер. – Режим доступу: http://brc.undp.org.ua/img/publications/Govemance in state property_analytical not_Pashaver_ukr.pdf

166. Паулі Г. Синя економіка: 10 років, 100 інновацій, 100 млн робочих місць. Доповідь Римського клубу / Г. Паулі. К. С.46,51.

167. Петришина Н. В. Державний сектор в економіці України: теоретичні та організаційні засади / Н. В. Петришина // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 6. – С. 103– 113.

168. Петруня Ю. Є. Інституційні чинники економічного розвитку / Ю. Є. Петруня, О. Ф. Іванишина // Економічна теорія. – 2010. – №4. – С.3–5.

169. Підопригора Л.А. Об'єктивні фактори розвитку державної власності в економіці України в умовах глобалізації / Л. А. Підопригора // Економіка і право: зб. наук. праць.– Вип. 7. – С. 31 – 37. (Сер. №18).

170. Підопригора Л.А. Проблеми та суперечності розвитку державної власності в сучасній економіці України / Л.А. Підопригора, В.В. Радченко // Наукові праці Національного університету харчових технологій.– 2010. – №32. – С. 132–135.

171. Підопригора Л.А. Соціально-економічна ефективність державної власності: особливості аналізу і показники / Л. А. Підопригора // Економіка і право: зб. наук. праць.– Вип. 6. – С. 33–41. (Сер. №18).

172. Підопригора Лариса Антонівна. Державна власність у трансформаційній економіці України: дис. ...на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.01 / Підопригора Лариса Антонівна; Нац. пед. ен-т ім. М. П. Драгоманова. – К.[б.в.]: 2010. – 20 с.

173. Пінчук І.О. Господарсько–політичний механізм як інституціональна модель функціонування національної економіки: автореф. дис.на здобуття

наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.01 [Електронний ресурс] / І.О. Пінчук; Держ. вищ. навч. закл. "Київ. нац. екон. ун–т ім. В.Гетьмана". – К.: [б.в.], 2008. – 19 с.– Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ard/2008/08piofne.zip

174. Подлєсна В. Інституційні основи впливу політики воєнного кейнсіанства на розвиток соціально–економічних циклів / В. Подлєсна // Економічна теорія. – 2013. – №2. – С.74–87.

175. Подлєсна В.П. Циклічність у розгортанні та подоланні економічних криз / В. Подлєсна // Економіка України. – 2014. – №9. – С.4–19.

176. Полтерович В.М. Приватизация и рациональная структура собственности / В.М. Полтерович. – М.: Ин-т экономики РАН, 2012. – 66 с.

177. Полтерович В. Стратегии институциональных реформ или искусство реформ / В. Полтерович. – М.: ГУ ВШЭ, 2007. – с.24.

178. Поплавська Ж. Формування та регулювання конкурентних відносин на монополізованих ринках: теоретичний та прикладний аспект: монографія / Ж.В. Поплавська, Н.Л. Михальчишин // Львів: ТзОВ “Компанія “Манускрипт”, 2010. – 296 с.

179. Попович О.С. Феномен бюрократії у контексті науково–технічного та інноваційного розвитку / О.С. Попович // Вісник НАН України. – 2003. – №6. – С.36–47.

180. Президент П. Порошенко скоротить кількість державних підприємств. Newsru.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://newsru.ua (14.12.2015) –

181. Притуляк Н.М. Класифікація інтелектуального капіталу – методологічний аспект внутріфірмового управління / Н.М. Притуляк // Економіка України. – 2015. – №10. – С. 23–31.

182. Приходько А. Укроборонпром переориентирует производство / А. Приходько // Зарубежное военное обозрение. – 2014. – №11. – С.80–90.

183. Просвирина И.И. Интеллектуальный капитал: новый взгляд на нематериальные активы / И.И. Просвирина // Финансовый менеджмент. – 2004. – №4.– С. 114–115.

184. Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / Э. Райнерт; пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова: – 2-е изд. – М.: Издат. дом Высш. шк. экономики, 2014. – 384 с.

185. Рибалкін В. Теорія власності / В. Рибалкін, І. Лазня. – К.: Логос, 2000. – 279 с.

186. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения: антология экономической класики / Д. Рикардо. –М.: МП «ЭКОНОВ»; «Ключ», 1993. – 475 с.

187. Рикардо Д. Сочинения/ Д. Рикардо. – М.: Гос. изд-во полит. л-ры, 1995. – 540с.

188. Рудченко О. Ю., Шкільняк М. М. Вдосконалення управління державним сектором в Україні [Електронний ресурс] / О. Ю. Рудченко, М. М. Шкільняк. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vbumb/2011_3/7.pdf

189. Рязанов В.Т. Економічна політика після кризи: чи стане вона знову кейнсіанською? / Н. Рязанов // Економіка України. – 2014. – №5.– С.4–27.

190. Рязанова Н. Процедури управління проектами МБРР / Н. Рязанов // Економіка & держава. – 2006. – № 5. – С.15–18.

191. Савельєв Є.В., Куриляк В.Є. Пріоритети у реформуванні української економіки / Є.В. Савельєв, В.Є. Куриляк // Економіка України. – 2015. – №5. – С.83–84

192. Савченко В. Ф. Програмне регулювання розвитку економіки держави та регіонів на сучасному етапі / В.Ф. Савченко // Університетські наукові записки. – 2008. – № 4(28): Право. Економіка. Управління. – С. 398–403.

193. Саліхова О.Б. Ренесанс державної інтервенції у промисловий розвиток і останні світові тенденції та уроки для України / О.Б. Саліхова // 2015. – №9. – С.19–37.

194. Сен-Симон А.-К. Избранные сочинения / Анри-Клод Сен-Симон. – М., 1948. – 335 с.

195. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народа: антология экономической классики / А. Смит. – М.: МП «ЭКОНОВ»; «Ключ», 1993. – 475 с.

196. Смит. А. Исследование о природе и причине богатства народов: в 2–х т / А. Смит. –М.: Наука, 1993. – 570с.

197. Смотрицкая И.И. Государство как субъект контрактных отношений в условиях формирования инновационной экономики / И.И. Смотрицкая // ЭТАП. Экономическая теория, анализ, практика. – 2011.–№ 6. – С. 58–65.

198. Соловйов В. Ох, ці сучасні економісти / В. Соловйов // Дзеркало тижня. – 2014. – №19.

199. Ставровський Є. Про формування державного сектора економіки / Є.Ставровський // Економіка України. – 1999. – № 7. – С.12–19.

200. Статистичний щорічник України за 2013 рік. – К., 2014.– С.77.

201. Стігліц Джозеф Е. Економіка державного сектора : монографія / Джозеф Е. Стігліц, ; пер. з англ. А.Олійник, Р.Скільський. – К. : Основи, 1998. – 854 с.

202. Стратегічні напрями сталого розвитку України / за ред. Б. М. Данилишина. – К.: 2003. – 261 с.

203. Стратегия 2020. "Новая модель роста – новая социальная политика [Электронный ресурс]. – М: НАУ ВШ7, 2012. – Режим доступу: http://www.2020.strategy.ru/2012/03/14

204. Стюарт Ю. Державна допомога в окремих “чутливих” галузях економіки України / Ю. Стюарт, С. Цемнолонскіс // Економіка України. – 2015. – №11. – С.32–44.

205. Сучасні неокласичні економічні концепції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://books.efaculty.kiev.ua/isekvc/1/t16/

206. Тамбовцев В. Л. Государство и переходная экономика: пределы управляемости / В.Л. Тамбовцев. – М.: ТЕИС, 1997.

207. Тарасевич В.М. Антикризовий потенціал економічного патріотизму / В.М. Тарасевич // Економіка України. – 2015. – №6. – С.26–27.

208. Трифонов С. Формування стратегії співробітництва України з міжнародними фінансовими організаціями / С. Трифонов // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 6. – С.137–143.

209. Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії / М.І. Туган-Барановський; наук. ред. авт. передмови і вступ. статті С.М. Злупко. – Львів: Видавн. центр Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2003. – 628 с.

210. Туманова Е. А. Макроэкономика. Элементы продвинутого подхода: учебник / Е. А. Туманова, Е. А. Шагас. – М: ИНФРА–М, 2004. – 400 с.

211. Украина оснащает свои вертолеты Ми–24 новым комплектом противодействия ПЗРК “Андрос” – 2014 –20 травня

212. Украина промышленная [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ukraineindustrial.info/uk

213. Українська правда. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/ Чому Рада Європи підтримує конституційні зміни щодо децентралізації. (18.01.2016.)

214. Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www. upravda.com.ua Сорос Дж. Про Україну. – 2015. –8 січ.

215. Український інформаційний портал 4esno.corn.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://4esno.com.ua (29.12.15).

216. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua

217. Фактори економічного зростання: зб. наук. праць / НАН України; Ін-т економіки. – К.:, 2001. – 104 с.

218. Федерация оценщиков бизнеса и интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:// www.fobis.com. ua/node/65

219. Фінансові новини України та світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.finance.ua (21.11.2015) На шкоду держави в Україні проведуть дешеву приватизацію під виглядом концесії

220. Фокус [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.focus.ua 12.10

221. Forbes Україна. [Електронний ресурс].– Режим доступу http://forbes.ua/ua/magazine/forbes/y2014/nl0 Forbes. – 2014. –№10. –жовтень. – с.24.26 (24-26) с.24

222. Харрод Р. К теории экономической динамики / Р. Харрод // Классики кейнсианства. М.: Экономика, 1997. – Т.1.– 414 с.

223. Ходов Л.Г. Основы государственной экономической политики: учебник / Л.Г. Ходов. – М.: БЕК, 1997. – 332 с.

224. Хохлов М. Про економічний зміст категорії власності в транзитивній економіці / М.П. Хохлов // Економіка України. – 2002. – № 1. – С.36–43.

225. Хохлов М.П. Економічний зміст власності в аспекті соціально–економічних перетворень / М.П. Хохлов // Економічна теорія. – 2013. – № 3.– С.5–15.

226. Цензор.нет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.censor.net.ua (18.09.15).

227. Час.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://time.ua.com (13.03.2015). Три аргумента против повальной приватизации

228. Час.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://time.ua.com. 2015 р., 19 листоп.

229. Червова Л.Г. Анализ эффективности управления государственным сектором промышленности / Л.Г. Червова, Л.М. Кузьменко, Е.Р. Васильченко, М.А. Камышанская // Управление экономикой переходного периода. – Донецк: ИЭП НАН Украины, 2002. – С.3–34.

230. Чубрик А.Факторы экономического роста в странах с переходной экономикой / А. Чубрик // Квартальный бюллетень Клуба экономистов. – 2000. – Т.1, ч.4. – С.125–145.

231. Шамхалов Ф. Государство и экономика (власть и бизнес) / Ф. Шамхалов. – М. -1999. С. 14,88.

232. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки. : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Л.А. Швайка. – К.: Знання, 2006. – 435 с. – Режим доступу: http://www.info–library.com.ua/books–book–130.html

233. Шевчик Б. М. Розвиток сучасної теорії регулювання економіки / В.О. Шевчик // Вісник.– 2006. – Вип.22:. – С.284–287. – Сер. економічна.
234. Шевчук В. О. Міжнародна економіка: теорія і практика: підручник / В.О. Шевчук. – 2–ге вид., переробл. і доповн. – К.: Знання-прес, 2008. – 663 с.
235. Шеремета П Ситуація в економіці дуже погана /П. Шеремета // Експрес. – 2014. – № 20–27.– С. 4.
236. Штаудт К. Україна на шляху до світової економіки: глобалізація як можливість забезпечити макроекономічну стабільність / К. Штаудт // Економічний часопис –XXI. – 2004. – № 11–12. – С.18–20.
237. Шумпетер Й. Теория экономического развития: (исследование предприниматательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры)/ Й. Шумпетер; пер. с нем. В.С Автономова и др. – М.: Прогресс, 1982.– 455 с.
238. Щедяков В.С. Місце трудових відносин з від... відчуження як форма економічної соціалізації особистості / В.С. Щедяков // Економічна теорія. – 2013. – №2. – С.46–56.
239. A New Global Partnership: Eradicate Poverty and Transform Economies Through Sustainable Development / Report of the High–Level Panel of Eminent Persons on the Post–2015 Development Agenda. –NY: United Nations Publications, 2013. – 69 p.
240. Afonso A. Economic Performance and Government Size [Electronic resource] / A. Afonso, T. Joao. European Central Bank. 2006. – Access mode: www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1399.pdf
241. After Marx: Structural Change and Steady States [Electronic resource]. – Access mode: http://cepa.newschool.edu/het/essays/growth/aftermarx.htm>
242. Andreas B. Government Size and Growth: A Survey and Interpretation of the Evidence [Electronic resource]. – Access mode: http://journalistsresource.org/wp–content/uploads/2011/08/Govt–Size–and–Growth.pdf

243. Aslund A. Marshall's postwar logic hold true in Ukraine today [Electronic resource] / A. Aslund // Financial Times. – 2014. – October 22. – Access mode: http://www.ft.com/intl/cms/s/0/f7889a8e–594e–11–e4–9546–00144feab7de.html#axzz3I0m0D51s

244. Borensztein E. Debt Overhang? Credit Rationing and Investment. Journal of Development Economics".– Vol.32. – №2.– 2003.– P.315–335.

245. Canova T. Keynesian Comparative Economics: The Iconoclastic Vision of Lynn Turgeon (1920–1999) [Electronic resource] / T. Canova, R. Holt, R. Horn, M. Rosser // Chapman University. School of Law. Legal Studies. Research Paper Series. Paper №08–70. – Access mode: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=929196

246. Cochrane J.H. How did Paul Krugman get it so wrong? [Electronic resource] / J.H. Cochrane. – Access mode: http://modeledbehasion.com/2009/09/11/Johncochrane–responds–to–paul–krugman–full–text

247. Corporate Governance of State–Owned Enterprises. A Survey of OECD countries. – Paris OECD Publishing, 2005. – 108 p.

248. Cowen T. The Marshall Plan: Myths and Realities? [Electronic resource] / T. Cowen; U.S. Aid to the Developing World. A Free Market Agenda. – Washigton: Heritage Foundation, Mass, 1985. – P.65.– Access mode: http://www.gmu.edu/centers/publicchoice/faculty%20pages/Tyler /Marshall_Plan.pdf

249. Crook C. The World Economy: The Failure of the State // The Economist. – 1997. – September.

250. Eichengreen B. The Marshall Plan: Economic Effects and Implications for Eastern Europe and the Former USSR / B. Eichengreen, M. Uzan // Economic Policy. – 1992. – April 7. – P. 15.

251. Filipovic A. Impact of Privatization on Economic Growth / A. Filipovic // Issues in Political Economy. – 2005. – №14. – 22 p.

252. Gelbrate D. K. The affluent Society / D.K. Gelbrate // New York: New

American Library, 1985. – P. 128.

253. Gill I., Kaiser M. Golden Growth: Restoring the Lustre of the European Economic Model [Electronic resource] / I. Gill, M. Kaiser; The World Bank, 2012. – Access mode: http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2012/04/20/000386194_20120420032146/Rendered/PDF/681680PUB0EPI004019020120Box367902B.pdf

254. Government and the 16th Annual Global CEO Survey – A new contract between business and the state [Electronic resource]. – Access mode: http://www.pwc.com, PwC, 2013

255. Harrod R.F. A Second Essay in Dynamic Theory / R.F. Harrod // Economic Journal. – 1960. – Vol. 70. – P.277–293.

256. Held by the Visible Hand – The Challenge of State–Owned Enterprise Corporate Governance for Emerging Markets // The World Bank.- 2006. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.worldbank.org

257. IMD World Competitiveness center [Electronic resource]. – Access mode: http:// www.imd.org/wce/nevs_wcy_ran.kind

258. IMD World Competitiveness Yearbook. 2011. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.imd.org

259. In Brussels, international donors agree to further support reforms in Ukraine [Electronic resource]. – Access mode: http://www.urm.lt/ default/en/news/in–brussels–international–donors–agree–to–further–support–reforms–in–ukraine

260. International Monetary Fund/Sustainability in Low–Income Countries – Towards a Forward – Looking Strategy [Electronic resource]. – Access mode: http./ www.imf.org

261. Keynesian Growth: the Cambridge version [Electronic resource]. – Access mode: http://cepa.newschool.edu/het/essays/growth/ keynesgrowth.htm

262. Kore S.R. The government as a shareholder: A case from the United States / S.R. Kore, H.J. Mulherin // Journal of Law and Economics. – 1997. – №40(1).

– P.1–22.

263. Krugman P. How Did Economists Vet It So [Electronic resource] / P. Krugman. – Access mode: http:// www.nutines.com/2009/09/06/magazine/

264. Lane Ph. Pover Growth and the Voracity Effect / Ph. Lane, A. Ternell // Journal of Economic Growth. –1996. – Vol. 1. – №2. – P.213–241.

265. Magazzino C. Optimal Size of Government and Economic Growth in EU–27 [Electronic resource] / C. Magazzino, F. Forte. – Access mode: https://mpra.ub.uni–muenchen.de/26669/

266. Marx K. Capital: Critique of political economy [Electronic resource] / K. Marx. – Access mode: http://csf.colorado.edu/psn/marx/Archive/1867–C1/

267. Meadows S. D. The Limits to Growth / S. D. Meadows, D.L. Meadows, J. Randers, W.H. Behrens; New York: Universe Books, 1974. – P.126.

268. Mill J. Economics [Electronic resource] / J. Mill. – Access mode: http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/ ~econ/ugcm/3ll3/mill/ prin/index.html

269. Musgrave R. A. The Theory of Public Finance / R. A. Musgrave; Mc Craw–Hill, New York, 1959. – 253 p.

270. OECD Comparative Report on Corporate Governance of State–owned Enterprises. The World Bank, 2006 [Electronic resource]. – Access mode: http://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceofstateownedenterprises/44215438.pdf

271. Pevcin P. Does Optimal Size of Government Spending Exists? [Electronic resource] /P. Pevcin. – Access mode: http://soc.kuleuven.be/io/egpa/fin/paper/slov2004/pevcin.pdf

272. Public Debt in Emerging Markets. World Economic Outlook. [Electronic resource]. – Access mode: http://www.imf.org, September 2003

273. Ricardo D. On the Principles of Political Economy and Taxation: Library of Economics and Liberty [Electronic resource] / D. Ricardo. – Access mode: http://www.econlib.org/library/Ricardo/ricP.html

274. Robert J. Barro. Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth / Robert J. Barro // The Journal of Political Economy, 1990. – Vol. 98. –

№5. – Part 2: The Problem of Development [Electronic resource]. – Access mode: https://dash.harvard.edu/bitstream/handle/1/3451296/Barro_GovernmentSpending.pdf?sequence=4]

275. Rodrik D. Has Globalization Go Too Far?/ D. Rodrik . – Washington, D.C.: Institute for International Economics, 1997.

276. Romer P. Increasing Returns and Long Run Growth / P. Romer // Journal of Political Economy. – 1986. – Vol. 94. –№5. – P.1002 –1037.

277. Samuelson P., Nordhaus W. Economics. - 1989, P.861–862.

278. Schwab K., Xavier S.–i–M. The global competitiveness report 2013–2014 [Electronic resource] / K. Schwab, S.–i–M. Xavier. – Geneva: World Economic Forum, 2013. – 553 p. – Access mode: http://www3.weforum.org/ docs/ WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013–I4.pdf.].

279. Smith A. Wealth of Nations: Library of Economics and Liberty [Electronic resource] / A. Smith. – Access mode: <http://www.econlib.org/library/Smith/ smWN.html>

280. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth / R.M. Solow // Quarterly Journal of Economics. –1956.–Vol.70.– №1.– P. 65–94.

281. Sornette D., Beckes von der. Systemic risk in banking: It is complex but not that complicated. A response to Andreno G. Haldane and Robert M/ May, Neit Jonson and Thomas Lux // [Electronic resource]. – Access mode: http://www.er.ethz.ch/ Systemic risk in banking it is complex but not complicated2.2.2011.pdf

282. Support Ukrainians and they can help us build a fairer Europe // The Guardian. – 2014. – January 3.

283. Swan T.W. Economic Growth and Capital Accumulation / T.W. Swan // Economic Record. –1956.–Vol. 32. – №2.– P.334–361.

284. The Path to Sustainable Growth: Lessons from Twenty Years of Growth Differentials in Europe [Electronic resource]. – Access mode: http://workforall.net/sustainable_growth_part_1.doc]

285. The Size and Sectoral Distribution of SOEs in OECD and Partner Countries, 2014, OECD Publishing. [Electronic resource]. – Access mode: http://dx.doi.org/10.1787/9789264215610–en

286. Tobin J. A Dynamic Aggregative Model / J. Tobin // Journal of Political Economy. – 1955.– Vol. 63. – №2. – P.103–115.

287. Tucker J. The Marshall Plan Myth [Electronic resource] / J. Tucker // The Free Market. The Mises Institute monthly. – 1997. – № 9. – September 1. – Access mode: http://mises.org/freemarket_detail.asDX?control=12n.]

288. Villalonga B. Privatization and efficiency: different initiating ownership effects from political organizational and dynamic effect / B.Villalonga // Journal of Economic Behavior and organization. – 2000. – №42(1). – P. 43–77.

289. World Investment Report 2014 [Electronic resource]. New York; Geneva, 2014. – Access mode: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ wir2014en.pdf

290. World Bank Open data [Electronic resource]. , 2015. – Access mode: http://data.worldbank.org/topic.

291. World Economi Outlook database [Electronic resource]. , 2013. – Access mode: https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2016/01/weodata/index.aspx

ДОДАТКИ

Таблиця 1

Державна і приватна монополії: порівняльні характеристики

Критерії	Державна монополія	Приватна монополія
Правовий статус	Поєднання корисної діяльності з практикою законодавства	Правовий статус залежить від державної законодавчої системи
Цілі формування	Об'єднання зазвичай менш прибуткових або збиткових видів діяльності (фундаментальна наука, оборона, благоустрій міст, охорона громадського порядку тощо)	Об'єднання тільки найприбутковіших видів діяльності (нафта, газ, торгівля, сфера послуг, житлове будівництво, індустрія розваг, частково телекомунікації та інформаційні мережі)
Використання прибутку	Зосередження фінансів через бюджет – їхня акумуляція та розподіл в інтересах національної економіки і населення	Власні фінанси від власної діяльності й централізації від контролю над підлеглими структурами – максимізація прибутку
Фінансування НДДКР	Відшкодування різниці між витратами і результатами фундаментальних досліджень із держбюджету	Використання готових результатів науки і техніки (технологій) через НДДКР та КБ, скупку патентів, ліцензій та ін.
Участь у діяльності ОПК	Організація, контроль діяльності ОПК, постачання продукції для армії	Виконання держзамовлень на продукцію оборонного призначення, посередництво в її реалізації
Вплив на макрорівень	Можливості контролю і регулювання національної економіки на макрорівні	Вплив на макроекономічний розвиток власною діяльністю та через монопольні ціни
Цілі у зовніш-ньоекономічній діяльності	Організація зовнішньоекономічної діяльності в інтересах країни	Тенденція до реального створення ТНК як "трампліна" до світового панування